

2014 APR. 18

57096
AF 301

iskola

3-4

szaktudás

pedagógusok szakmai-tudományos folyóirata

XXIII. évfolyam 2013. március-április

Brassai Zoltán
nyugalmazott középiskolai
tanár, Veszprém

Bíró Ferenc
professzor emeritus
Eötvös Lóránd
Tudományegyetem BTK

Bolvári-Takács Gábor
habilitált főiskolai tanár
Magyar Táncművészeti
Főiskola

Demeter Júlia
habilitált főiskolai tanár
Eötvös Lóránd Tudomány-
egyetem, Magyar Irodalom-
és Kultúratudományi Intézet,
XVIII–XIX. századi Magyar
Irodalomtörténeti Tanszék

Egyed Emese
egyetemi tanár
Babes-Bolyai Tudomány-
egyetem BTK Magyar
irodalomtudományi Intézet
(Kolozsvár, Románia)

Gyarmathy Éva
habilitált tudományos
főmunkatárs
Magyar Tudományos
Akadémia TTK Kognitív
Idegtudományi
és Pszichológiai Intézet

Hermann Zoltán
egyetemi docens
Károli Gáspár Református
Tudományegyetem BTK

Jankovics József
tudományos főmunkatárs
MTA BTK Irodalom-
tudományi Intézet

Karikó Sándor
habilitált főiskolai tanár
Szegei Tudományegyetem
JGYPK Alkalmazott
Pedagógia és Pszichológia
Tanszék

Pintér Márta Zsuzsanna
egyetemi docens Eszterházy
Károly Főiskola BTK

Sivadó Ákos
tudományos segédmunkatárs
Magyar Tudományos
Akadémia BTK Filozófiai
Intézet

Schiller Erzsébet
egyetemi docens
Nyugat-Magyarországi
Egyetem BTK

Szelestei N. László
egyetemi tanár
Pázmány Péter Katolikus
Egyetem, BTK

Támba Renátó
egyetemi hallgató
Debreceni Egyetem BTK
Neveléstudományok Intézete

Varga Aranka
egyetemi adjunktus
Pécsi Tudományegyetem
BTK NTI Romológia
és Nevelésszociológia Tanszék

Főszerkesztő:
Géczi János
e-mail: geczijanos@vnet.hu

A szerkesztőség munkatársai:

Andor Mihály
e-mail: andorm@t-online.hu

Benke Gábor olvasószerkesztő
e-mail: benke.gabor@kti.hu

Csikos Csaba
e-mail: csikoscs@edpsy.u-szeged.hu

Kojanitz László
e-mail: kojjanit@freemail.hu

Reményi József Tamás
e-mail: remjt@chello.hu

Takács Viola
e-mail: takacsviola@freemail.hu

Trencsényi László
e-mail: trenyo@dpg.hu

Vágó Irén
e-mail: vagoi@oki.hu

Tördelés: **Gondolat**

Technikai szerkesztő: **Darvai Tibor**
e-mail: darvai.tibor@gmail.com

Grafikai terv: **Baráth Ferenc**

A folyóirat 2013. évi kiadását
a Nemzeti Kulturális Alap
támogatta.

Felelős kiadó:
Friedler Ferenc

Kiadja a **Pannon Egyetem**
és a **Gondolat Kiadó**

tanulmány

Bíró Ferenc
Ányos Pál és örökösei 3

Jankovics József – Schiller Erzsébet
Fragmentumok Ányos életrajzához 18

Szelestei N. László
Az Énekek könyve és Ányos Pál 42

Egyed Emese
„Tanítványod vagyok.” Ex voto –
Barcsay és Ányos viszonyáról 50

Brassai Zoltán
„...futva leírok egy-két szilajságot...”
Néhány gondolat az Ányos prózáról
és a fiktív levélről 60

Demeter Júlia
Ányos Pál és a „célerányos nemzeti
játékszín” 66

Pintér Márta Zsuzsanna
Ányos Pál korabeli recepciójához:
érzékeny játék – Ányos egyik
versével 76

Hermann Zoltán
Ányosról és a Gráciákról 89

Gyarmathy Éva
A tehetség gondozás változási
kényszere 101

Támba Renátó
Az anya-gyermek kapcsolat
a 19-20. század fordulójának
szolnoki festészetében 110

szemle

Karikó Sándor
Társadalmi egyenlőtlenségek
és nevelés 124

Varga Aranka
Hátrányos helyzet az új jogszabályi
környezetben 134

kritika

Bolvári-Takács Gábor
Kollégiumtörténeti monográfia
Sárospatakról 138

Sivadó Ákos
Oktatás, politika, szociológia –
döntéshozás elméletben
és gyakorlatban 142

Ányos Pál és örökösei'

Bessenyei György és nemzedéktársai számára a nemzet a 'natio Hungarica' (a magyarországi nemesség) volt, de ők ettől a többnyelvű rendi közösségtől – ha különböző módon is, de valamiképpen – már eltértek: gondolkodásukban előtérbe került a magyarul beszélő nemesi közösség, magyarul írtak, magyarul olvasó társaik számára. A magyarországi rendiség magyarul és más nyelven beszélő tagjai között ez nem keltett semmilyen feszültséget, hiszen itt csak a gyakorlatban s nem az eszmék világában bekövetkező változásról volt szó. Azért, mert valaki magyarul ír; vagy fontosnak tartja a magyarul való írást, nem feltétlenül döntött identitásának kérdésben.

A magyar – vagy a királyság bármely más nyelvén – való irodalomművelés nem jelent kivonulást a natio Hungarica világából. A probléma azonban immár napirenden van. Így márbele ütközik a kérdést elméleti szinten tárgyaló Bessenyei György a *Jámbor szándék* megfogalmazása közben, s ez érthető: hiszen ha a „számosabb rész” nyelve fontos a közjóhoz, akkor mi legyen azokkal a nyelvekkel, amelyeket nem a „számosabb rész” beszél? A kérdés nyilván nagyon nehezen megoldható, számára pedig megoldhatatlan: nem is időz itt, csak pillanatokig. Hasonló viszony változatait láttuk a többieknél is – így például Báróczi Sándor (1984) majd 1790 táján teszi fel a kérdést, hogy mit szólnának a „horvátok, dalmaták, szlavoniabeliek, podoliánusok és bukovinabeliek” ahhoz, ha a magyar nyelv kerülne a latin helyébe. Tudjuk, hogy a névsor távolról sem teljes, s azt is tudjuk: Báróczi sem talált rá semmilyen érdemi megoldást. Az 1770-es években azonban még csak nem is tudatosult a probléma: úgy látszik, a rendi szolidaritás jól működött, s továbbra is jó erőben tartotta egyben a magyarországi politikai nemzetet. A magyar nemesség művelődésről való gondolkodásában bekövetkező változások ugyanakkor csak igen szűk körben merültek fel és tapasztalataink szerint nem zavarták meg a soknemzetiségű ország életét. Ráadásul a nyelv – láttuk – nem játszott szinte semmilyen szerepet azokban a víziókban, amelyek e nemzedék tagjai előtt időnként fel-felmerültek a nemzet bukásáról. Ez a bukás csak Bessenyei György számára volt összefüggésben a nemzeti nyelv ügyével, ez a bukás általában az országnak, a birtoknak (s a hatalomnak) az erőtlenség nyomán bekövetkező elvesztését jelenti. Ha egyébként jelentős különbségeket figyelhettünk is meg közöttük, ebből a szempontból nem: egyaránt (bár nem egyformán) a katonai és szellemi erő elvesztésétől féltek, s a nyelv ezen önmagában nem tud segíteni. Ebből következik, hogy az időszak három főszereplőjének – Barcsay Ábrahámnak, Bessenyei Györgynek és Orczy Lőrincnek – jórészt versekbe foglalt töprengései a nemzet (a nemesi közösség) várható jövőjére irányultak, ott kémlték a veszélyeket és ott remélték megtalálni a megoldást. A múlt – a magyar nemesség múltja – egyedül Bessenyeit foglalkoztatta, de a honfoglalás utáni első évszázadokban élő „magyar nemzetnek szokásairul” írva a legteljesebb mértékben aktuális kérdések foglal-

kozották: azért ír arról, hogy miképpen rekrutálódott a magyar nemesség akkor, hogy erős alapja legyen a javaslatához: hogyan rekrutálódják most és a jövőben.

Az 1770-es években ezeknek az egymással szoros emberi és intellektuális kapcsolatban lévő magyar nemesi íróknak a körében már megszületett egy olyan elképzelés, amely közvetlenül nem ígért ugyan semmit az átszíneződött natio Hungarica helyzetében, viszont teljesen más nézőpontból szemlélte ezt a helyzetet s így mégis a változás erőteljes ígérte hozta meg. Innen nézve ugyanis fel sem merül, hogy ennek a nemzetnek bármilyen módon is fenyegetve volna az élete. Éppen ellenkezőleg. Ez a nézőpont a legfiatalabb költőtárs, Ányos Pál költészetében fogant meg s ott tárult fel elég sok abból, amit innen be lehetett látni. A nemzetre Ányos elsősorban az egyén sorsa szempontjából tekint, az egyén sorsa felől a nemzetnek pedig éppen nem a veszélyeztetettségét látja meg, hanem a stabilitását. Ez olyan összefüggésben mutatja meg az egyén – a hazafi – életét, amely eltakarja előle azt, ami másoknál és másképpen s időnként oly drámai erővel merült fel. Azt kell mondanunk, hogy a fiatalon elhunyt pálos költészetével egy új paradigma született meg, amelyhez – közvetetten – a későbbiekben jelentős alkotók kapcsolódnak, többen, mint gondolnánk. Ebből a felszínen és az első pillantásra csak annyi látszik, hogy a nemzet élete az ő számára (ellentétben az idősebb társakkal) nem a jövő, hanem a múlt felől kap jelentőséget, hiszen ő nem a nemzeti közösség jövőbeli sorsán töprengve fürkészi a jeleket, elsősorban – mint a jó barát, Barcsay Ábrahám – nem azt „reméli és féli,” ami majd történik velünk. Ő a biztató lehetőséget a nemzet múltjában találja meg. Ez nem paradoxon: a múlt ugyanis nem önmagában (és önmagáért) kerül előtérbe, hanem azért, mert csak így, a nemzeti múlt bevonásával lehetséges, hogy a nemzet életében meglássuk azt a távlatot, amelyet a nemzet csak az idő múlása révén tud az egyénnek nyújtani. Ez a hazafi számára egy evilági örökkévalóság lehetősége, természetesen csak akkor, ha méltó erre az örökkévalóságra. Ezt az evilági örökkévalóságot az utókor emlékezete teremti meg: a jelentős hazafiúi tettekre hálatelt szívvel emlékeznek az unokák.

Ányos Pál költészetében annak a gondolkodásmódnak jelenik meg az ősmintája, amelynek egy-egy elemét az örökösök ugyan majd alaposan átértelmezik, de maga a szerkezet – hazafiúi érdem, amelyet megőriz a nemzet emlékezete, amely emlékezetet pedig elsősorban a költészet őrzi meg az utódok számára – változatlan marad.

Említettük, hogy a fiatalon (1784-ben) meghalt Ányos Pál öröksége termékeny örökség lesz, több nagyhatású követője is akad, s lehetséges, hogy ebbe belejátszott egy olyan körülmény, amely rejtve marad a futólagos pillantás számára. Ha az egyéni teljesítményekre esik a hangsúly, akkor ezzel – esetleg akaratlanul – eltávolodtunk a nemesi közösség világától. Ezzel ugyanis – közvetlenül nem támadva a nemesi nemzet világát – olyan nemzetfogalom körvonalai bontakoznak elő, amelyben csak az érdem számít s elhalványul minden születési előjog. Igen valószínű, hogy ez az új elem szoros kapcsolatban van a 19. században kibontakozó nemesi liberalizmussal. Erre ennek a rövid előadásnak a keretében nincs mód kitérni, de a gondolkodásmód újdonságát és irányát – az egyéni érdemek által kerülünk be a nemzet közösségébe – jelzi, hogy (mint lesz róla szó) Ányos első és közvetlen követői alacsony sorból származott poéták lesznek. De ugyancsak erre utal egy nagy költő gondolkodói útja. Egy ütemmel később lép fel a magyar irodalomban az a költő, akinek már az első megszólalása a legnagyobb erővel és a legtartósabb hatással idézte meg a nemzetelhalál az árnyát. Ez a költő az ifjú Berzsenyi Dániel, akiben roppant erővel támad fel a hetvenes évek nemzedékének, Ányos Pál idősebb barátainak szorongása: a nemesség nem képes a haza védelmére s olyan úton jár, amelynek a végén a megsemmisülés vár rá. Ez a költő azonban – végül – rátalál az először Ányos Pál költészetében jelenlévő, de rejtett gondolati struktúrára és ez (s éppen ez) elúzi az árnyat. Később, de még 1810 előtt elkezd olyan nemzet fogalmi keretében gondolkodni, ahol éppen a személyes hazafiúi érdem nem engedi meg, hogy koporsóba zárják, ezek az érdemek röptét szegik az „örök tűnésnek”. Nincs nyoma, hogy Berzsenyi Dániel ala-

posabban ismerte volna Ányos Pál költészetét, az viszont igen tisztán látszik, hogy az Ányos Pál által felfedezett szerkezet milyen úton jutott el hozzá. Ezért mondhatjuk, hogy eszmetörténeti szempontból a közvetlen utókorban ő is Ányos Pál örökösei közé tartozik, tőle pedig egyenes út vezet Széchenyi Istvánhoz, aki számára a „niklai remete” a legfontosabb poéta volt. De lehet, hogy éppen az ebben az örökségben rejlő erőt fedezte fel a *Nemzeti hagyományokat* író Kölcsey Ferenc is. A *Nemzeti hagyományok* általában igen tömör és igen szigorú véleményt alkot a régebbi idők magyar íróiról, ezért azután különösen feltűnő, hogy viszonylag részletesen jellemzi Ányos Pál költői karakterét s mintha a legtöbbre tartaná a régi magyar irodalom alkotói közül – főleg a jövő szempontjából. A jellemzésből azt a tanulságot vonja le, hogy „csak az övéhez rokon lélek volna alkalmas magát a nemzetiséggel jóltevő öszveérésbe hozhatni...”

Míndezeket az összefüggéseket külön tanulmány keretében lehetne és kellene megvizsgálni, most azonban csak Ányos Pál költészetének eddig emlegetett vonatkozásáról és két örököséről tudunk szólni. Az egyik közvetlenül kapcsolódik hagyatékához, aki művében megváltoztatja az alapszerkezet egyik elemét, s ezzel a közvetlen tekintet számára el is rejti a mély rokonságot, amely rokonság azonban éppen így mutatja meg erejét. Ez jellemzi a másik örökösöt is, általa azonban belátható az örökség további útja.

Ányos Pál² – „felkelnek szomorú hamvakból őseink”

Mint utaltunk rá, Ányos Pál is Bessenyei baráti köréhez tartozott, az episztolák áramkörébe ő is be volt kapcsolva. Barcsay Ábrahámmal váltotta a legtöbb verses levelet, de az eszme, amely a legmélyebben megragadta őt – s amely voltaképpen költészetének kulcsszava –, az „érzékenység” ott van ugyan Barcsay írásaiban is, de eredendően Bessenyeitől származik. Fontos hangsúlyozni, hogy itt nem az érzelmesség valamely változatáról van szó: ez a szó (a kor nyelvén szólva) a „külső dolgok”, magyarul: a világ (sőt, a „hívságok”) által nyújtott örömök iránt való fogékonyságot jelenti. Ugy is fogalmazhatunk, hogy az „érzékenység” – ebben az értelemben – a szenualista ismeretelmélet antropológiai irányban való kiterjesztésként fogható fel (vesd össze: *Bíró*, 2003, 422–429. o.; újabb szempontok: *Debreczeni*, 2009, 248–252. o.). Az 1770-es évek elején készült verseiben és prózai írásaiban Bessenyei a földi boldogság vonzásának engedő emberi természet legfőbb tulajdonságát nevezte „érzékenységnek”. A szót ebben az értelemben használta Barcsay is: „Ezer tárgya vagyon érzékeny szívemnek”, idézhetjük a vessort, amelyet annak a gyakori pillanatainak egyikében írt le, amikor nem a stoikus bölcsek szemével tekintett a világ hívságaira. A bizonytalanság ebben a tekintetben nem csak Barcsay jellemzője volt, az „érzékenység” Bessenyei számára is kimeríthetetlen forrása volt olyan problémáknak, amelyeket önmagában nem is tudott megoldani, de amelyek erőteljesen terelték a programírásokban foglalt elképzelések világa felé.

Ányos Pál fiatal pap volt s igen sok jel mutatja: világi barátainál is szenvedélyesebben vonzották a világ örömei, ugyanakkor számára az „érzékenység” – önmagában véve – nem vetette fel azokat a kérdéseket, amelyekkel barátai gyöttrődtek: elég sok (ahogy Kazinczy [1890–1960, XIX. 43–44. o.] fogalmazott: „nem papi” írás került ki tolla alól.

Kortársaira és közvetlen utókorára azonban elsősorban nem a „világi szív” nem igazán szerzeteshez illő megnyilatkozásaival, de nem is az érzelmesség – nála is – előbukkanó szólamaival hatott, hanem egy olyan téma felfedezésével és költői megfogalmazásával, amellyel előtte nem találkozunk a magyar irodalomban. Mint az előadás bevezetésében szoltunk róla, a hetvenes évek fiatalon elhalt papköltője fedezi fel a költészet számára a nemzetnek azt a fogalmát, amely kívül helyezkedik el az idő hatalmán. Az ő költészetében kerülnek közvetlen kapcsolatba a régen élt és a ma élő hazafiak – legalábbis Ányos erőfeszítései arra irányulnak, hogy eltüntesse közöttük az időbeli távolságot. A haza

jelenkorának gyermekei kapcsolatban vannak a régen elhunyt ősök árnyékbirodalmával, hiszen így érdemdús hazafiakkal vannak kapcsolatban – ez az alapja a nemzet emlékezetében felépülő hazának.

Ez a célkitűzés már önmagában is jelzi, amit Ányos múltidézésével kapcsolatban rögtön hangsúlyozni kell: itt egyáltalán nem a nemzetnek arról a múltjáról van szó, amely a történetírók tudományának a tárgya. A különbségek több vonatkozásban is élesen és azonnal a szemünkbe tűnnek: szó sincs megverselt történetírásról. Elsőként az mutatkozik meg, hogy itt nincs helye a megismerésnek, de nincs helye a történelmi ismeretek előadásának sem, itt már mi – a költő és az olvasók – eleve a tudás birtokában vagyunk. Ennek az időn kívül létező nemzetnek ugyanis csak azok a tagjai, akik életüket adták a hazáért. Ányos számára ez az időn kívül létező nemzet azért nem igényli a történetírói munkát (a kutatást, az események elbeszélését, a tanulságok levonását), mert ebben a nemzeti múltban csak azokról a hazafiakról van szó, akik a hazáért haltak hősi halált. Itt egyetlen hazafiúi érdem van, a halál. Igen bőségesen dokumentálható, hogy a fiatal költő múltba forduló tekintetét semmi más nem fogja meg, csak a hazáért hozott életáldozat: a nemzeti múltból csak a hősi halottak lehetnek ennek a valóságon túli nemzetnek a tagjai. Ebből természetesen következik, hogy a nemzeti történelem tájai közül képzelete csak a „nagy temetők” környékén tartózkodik, Várnát, Vezekényt és – a leggyakrabban – Mohácsot idézi (*Mezei*, 1958, 30. o.).

A másik különbség, amely miatt Ányos verseiből előtűnő nemzetfogalom különbözik attól a nemzettől, amellyel történetírók munkáiban találkozunk, a múlt felé való fordulás merőben eltérő célja. Azért nincs kutatás, azért hiányoznak az események, s azért nem találkozunk a történetek felett való elmélkedésekkel sem, mert a költészetben megjelenő nemzeti múltnak egyetlen célja van: annak biztosítása, hogy a hazáért életüket áldozó hősök éljenek az utókor emlékezetében s lássuk: az utókor hálásan őrzi emléüket. Ez az emlékezet elsősorban a költő által és a költészetben működik, és – ez a harmadik alapvető különbség, amely ezt a nemzetet megkülönbözteti a történetírók történelmében élő nemzettől – az emlékező költő eleven, mondhatni életteli kapcsolatot teremt verseiben a borostyános temetőhelyeken nyugvó elődökkel. A költő viszonya ehhez a nemzethez nem a tudós vagy a szerző viszonya a tárgyához, hanem egy kölcsönösség megteremtésére irányuló viszony, ahogyan egy pap közvetít a halandók és az örökkévalóság között. Érdeklődésének ez áll a középpontjában: „Tudom őseimnek temető helyeket, / Tudom hány dőfessel űzte ki lelkeket / Ellenség fegyvere...” (*Barcsaynak*, 1782. február 4.). Ha valami emlékezetes történik ma, úgy tűnik számára, hogy megrendül s válaszol az ősök árnyékbirodalma. A holt hősök „szomorú hamvokból” életre kelnek, Zrínyi árnyéka is kiemelkedik török csontokkal borított sírjából, Mohács térségéről pedig Budára sietnek a lelkek. Erőteljes példa van arra is, hogy a nemzeti összetartozás tudata még az ítéelő Isten színe előtt sem veszít erejéből.³ Ányos költészetének ez a részlege tehát a hősi halált halt hazafiakra való emlékezet helye, amely emlékezetben életre kelnek a holtak.⁴ Voltaképpen természetes, hogy ehhez az emlékezethez erőteljesen hozzátartoznak az emlékező költőnek a gesztusai és az őt körülvevő díszletek is – szívesen és viszonylag gyakran írja le magát, mint aki „nyögve dől” a dús növényzettel borított temetőhelyekre, éneklí énekét és sétáltatja tekintetét a budai bércen vagy a rákosi síkság felett.

Ányos verseinek világában tehát kibontakozik egy olyan nemzetnek a fogalma, amely a hazafiúi érdemekre épül, így lehet az állandóság birodalma, az öröklét hona, az evilági halhatatlanság tartománya. A költészet lehetőségei ezen a módon új dimenzióval gazdagodtak: a különböző időben élt hazafiak így összetalálkozhatnak és megölelhetik egymást: a költészet a halandó hazafiak profán halhatatlanságának biztosítója. Ennek az idő hatalmán kívül létező nemzetnek azonban nem csak az a sajátossága, hogy nem ismeri az időt, hiszen a lényege éppen az állandóság, de éppen annyira fontos vonása, hogy megteremtője és gondozója maga a költő: a régen elhalt és a ma élő hazafiak az ő emlékezetében – és

az ő művében, ezen a módon pedig elvileg minden (a költő műveit olvasó) hazafi emlékezetében – élnek együtt. A költő ezen a módon rendkívüli hatalom birtokába jut, hiszen ő emeli be a bús feledékenység árnyékvilágából e másik, képzeletbeli, de mégis valóságos – a hazafiak emlékezetében tényleg élő – világba a nemzeti hősokeket. Ha az időn kívül létező nemzet az emlékezetben él, ezt az emlékezetet pedig csak a költészetben találhatjuk fel, akkor a hősokek így csak a költészet által szállhatnak sikerrel szembe a múlandósággal. Ez azonban azt jelenti, hogy voltaképpen magának a költőnek a hatalmas győzele az időt – a múlandóságnak nem lehet martaléka a hazáért haltak áldozata, de (hallgatólagosan, de ez is benne szerepel ebben a képletben) nem lehet az a költő sem, hiszen ez az emlékezet az ő művében él. Amíg az emlékezet él, a mű is él, de él a költő is. Ányos költészetében tehát úgy születik meg az idő hatalmán kívül létező nemzet fogalma, hogy kapcsolatot létesít a hajdankor és a jelen magyarjai között – ez az emlékezet által történik meg, amelynek ében tartója és gondozója a költő. E nemzet fogalmához szervesen tartozik hozzá egy költői szerep. Ezt a szerepet nem is lehet leválasztani ettől a nemzettől, hiszen a költő hozza létre. Ez nagyon vonzó, a költő becsvágyát könnyen felébresztő szerep volt, amelynek vonzerejét nemzetközi példák is erősítették: Batsányi Jánosnak például Ányosról rögtön Osszián jut az eszébe. Már utaltunk rá: azzal, hogy az egyes ember véges életét egy hozzá képest örökkévalónak tétélezhető léthez – az érdemdús hazafiak által alkotott nemzet létéhez – köti, nem csak felesleges szóba hoznia a másoknál a nemzetet fenyegető baljós véget, hanem – hallgatólagosan ugyan, de rendkívül erőteljesen – tagadja annak a lehetőségét is. A hazafiúi érdemek az emlékezet által megsokszorozzák a nemzet energiáit. Ez a témakör éppen így és ezért van kapcsolatban a nemzetelhalál kérdésével. Igaz, ebben a képletben benne rejlik egy tragikus interpretáció lehetősége is. Ha a múlt érdemekkel koszorúzott hőseinek alakját őrzi a nemzet emlékezte, az állításnak lehetséges a visszája is: mi van akkor, ha a hajdani hazafiaknak ezek az érdemei a jelenben élő hazafiak számára olyan követelményekké alakulnak át, amelyeknek immár nem tudnak megfelelni? Ez a későbbiekben fel is merül, erről majd a maga helyén kell szólni róla. Ányost és közvetlen folytatóit ez az értelmezés még nem kísértette meg.

Most tehát előbb egy olyan költőről szólunk, aki közvetlenül kapcsolódott ehhez a tradícióhoz, majd arról, aki közvetetten folytatta ezt a hagyományt. A közvetlen utód Batsányi János volt. Ő programosan is Ányos költészetének folytatójaként, de már egy új időszak gyermekeként lépett a színre, s a hazafiúi érdem, a nemzeti emlékezet, a költő szerepe által alkotott szerkezetet érintetlenül hagyja ugyan, de egyik elemének új jelentést ad, s ez lényeges következményekkel jár.

Batsányi János –A „bárdustól” A látóig

Batsányi János szegény tapolcai varga gyermeke volt, a tehetséges fiatalember az 1780-as évek elején az Orczy háznál nevelősködött. Eszmetörténeti szempontból a korban talán ő futotta be a legnagyobb távot, kiindulópontja a hetvenes évek nemzedékének világa volt. Böven merített Bessenyei György írásaiból (a kassai *Magyar Museum*ban tanulmányt is közöl a testörről), Barcsay Ábrahám előtt verssel tiszteleg, Báróczi Sándor egyik munkájáról pedig hírverő recenziót tesz közzé.⁵ A legszorosabb szál azonban Ányos Pál költészetéhez fűzte, akinek életművét tanítványi tisztelettel gondozta és értelmezte, de a fiatalon elhunyt pálos életművével való – szinte folyamatos – párbeszédet nem csak az előd munkáinak általa sajtó alá rendezett (s igen beszédesen jegyzetelt) kiadása (1798), de egész életműve is mutatja.⁶ Ő kapcsolja össze a hetvenes évek íróinak világát az 1780-as években színre lépő nemzedék irodalmával. Batsányi már határozottan ehhez az újabb nemzedékhez tartozik, a hetvenes évek íróihoz oly tudatosan kapcsolódó fiatal költő írásain – szóhasználatában – ott vannak a jelei a nemzetről való másfajta

gondolkodás vonzerejének. Egy szempontból azonban mind a két irodalmiságtól különbözik. Míg kortársainak, a nyolcvanas években újonnan fellépő íróknak a körében már nagy erővel mutatkozott meg a nemzethalál lehetőségének az új, a nyelv elenyészésével bekövetkező változata, Batsányit ez a változat még éppen úgy nem kísértette meg, ahogy érdektelennek bizonyult ama szorongásokkal szemben is, amelyek a hetvenes évek szerzői számára merültek fel.

Ányos utódai közül első helyen nem csak azért kell Batsányi Jánost említeni, mert ő volt időrendben az első. Ő tudatosan és programszerűen is folytatni készült, amit elődje kezdett (vállalni a nemzeti emlékezet költőjének szerepét), de ő volt az, aki alapvetően alakította át e szerep egyik fogalmát, ezzel megőrizte, de a közvetlen szemlélet számára el is rejtette azt a három elemből álló struktúrát, amely Ányos örökségének a középpontja.

Batsányi Ányos Pál költői hagyatékához való viszonyának dokumentumaiból határozottan előtűnik, hogy elődje költészetéből azok a vonások vonzzák oly nagy erővel, amelyek Ányost az emlékezetben élő nemzet költőjévé avatják. Erre utal, hogy az irodalomba belépő fiatalember azt is meglátta, hogy a fiatalon elhunyt pálos a kor egyik s nagyon erőteljes, Európa-szerte hódító költőjével rokon tendenciát képvisel. Ez a költő a nem sokkal korábban s különös körülmények között felfedezett régi kelta poéta, Osszián volt. Már említettük: Ányosról Osszián jut eszébe s fontosnak tartja megemlíteni, hogy „Úgy látszik, Ossziánt nem ismerte.” (*Batsányi*, 1957–61, II. 121. o.). Ez furcsán hat (Ányos Ossziánon kívül természetesen sok más költőt sem ismert), a kitétel nyilván – egyrészt – azt jelenti, hogy ismernie kellett vagy lehetett volna, ugyanakkor – másrészt – ha nem ismerte, annál jobb: Ányos egyedül talált rá a költészetnek arra a forrására, amelyre Osszián is rátalált. A hetvenes évek ifjú költője és a kelta bárd számára rokon poéták, ő pedig élete korai korszakában egy ideig mind a kettőjük követője kívánt lenni. „Bárdussa akartam lenni a magyar nemzetnek” – ebben a Teleki Józsefnek 1788-ban leírt mondatban (*Batsányi*, 1957–61, I. 529. o.) elsősorban ennek a rokonságnak a tudata és akarata van benne. Ugyanakkor nem érdektelen felfigyelni, hogy már múlt időben írja és valóban: erőteljes jelek utalnak arra, hogy költői útja nem ebbe az irányba vezetett.

Mindez valóban azt jelzi tehát, hogy ami Ányos számára ösztönös felismerés volt, Batsányi számára már tudatos és programszerű, bár csak pillanatokra: az ő költői útján szinte kizárólag másfajta – alapvetően mégis ezzel rokon – inspirációknak engedett. Irodalmi tevékenységének jelentős részével ugyan annak a költészetnek a pozícióit erősítette, amely a nemzet emlékezetének szolgálatában áll, de ezt már nem saját életművének jellegét alakítva tette. Nem tudjuk, hogy mennyi időt áldozott Osszián művének lefordítására. 1787-ben kezdett bele s még évtizedekig foglalkoztatta a vállalkozás (*Batsányi*, 1957–61, I. 526–550. o.). Először érdekes módon az utolsó éneket készítette el, s ez aligha véletlen: ebben a kelta bárd halálát leíró énekekben mutatkoznak meg a legtisztábban azok az alapok, amelyeken a hazafiak emlékezetében élő nemzet ereje épül. Osszián itt utasítja el a keresztény térítőt, a „chuldeus” énekét, utóda, Alpin pedig fogalmilag is meghatározza a bárd helyét a nemzet életében: az „időnek szárnyát” senki más, csak a nemzet költője kötheti meg. Énekében örökké élnek az érdemdús vitézek, s mindig jelenlévők maradnak a hajdani haza testi valójukban már porladozó hősei: az idő hatalma erejét veszíti a nemzet emlékezetét megtestesítő költészet, a művekben felépített haza falain.

A nemzet létének – ebből a perspektívából tekintve – az állandóság a lényege, hiszen a költészet – ebben az összefüggésben – a nemzet emlékezeté, ily módon tehát csak az örökkévalóság tartománya lehet. Nem gondolható el, hogy bármilyen értelemben alá lenne vetve az idő hatalmának. A költészet világába, tehát: a nemzet emlékezetébe emelt kiváló hazafiaknak éppen az így és itt nyert evilági örök élet a jutalma, ez a halandók halhatatlansága. Ez rendkívül jelentős dolog: a költészet így a valláshoz közelít. S éppen ez az a pont, ahonnan különösen jól látszik a költőnek az a hatalma, amellyel ugyan mindig is rendelkezett, de amelyet ez a szerep különös élességgel állít az előtérbe.

Az átértelmezés

Ezen az alapon jól előtűnnek Ányos és Batsányi között a különbségek, amelyek azonban még inkább kiemelik az alapok közösségét.

Mint láttuk, Ányos költészetében voltaképpen csak egyetlen hazafias érdem létezett: a hazáért hozott életáldozat. Batsányi számára természetesen ugyancsak nagy jelentősége van a hazafiúi érdemek között a hősi halálnak (ezt jól mutatja első publikációja, a *Magyaroknak vitézsége* című prózai munka is), de már nagyon távol van attól, hogy csak az életáldozatra redukálja a hazafiak érdemeit. Egyik viszonylag korai, de már érett és jelentős versét Szentjóni Szabó Lászlóhoz írta, amelyben – egyebek között – rákérdez az emberi élet legáltalánosabban vett értelmére, amely ebben a korban (Voltaire nyomán) Bessenyei György vagy Csokonai Vitéz Mihály által is megfogalmazott kérdés volt. „Oh embernek léte, rövid pályája, mi vagy te? / Most jöttünk, már újra megyünk s ime, csak azt sem / Tudjuk: merre hova térünk, vagy honnan eredtünk?” Batsányi (1957–61, I. 50–51. o.) válaszáat a haza fiának szellemében fogalmazza meg: „Rajta barátom, azért igyekezzünk szerezni mostan / Érdemeket ...”, ami egyértelműen azt jelenti, hogy a hazafiúi érdem távolról sem csak a hősi halálra szorítkozik, de vonatkozik a haza aktuális sorsát érintő ügyekben való tevékeny részvételre is. Ez világít rá az Ányos és Batsányi között a lényeges különbségre, amelyhez azonban szükséges volt a közös alap, a nemzet emlékezetének kiemelt jelentősége.

A hazafiak másfajta érdemei

A hazafiúi érdemek közül természetesen Batsányi számára is a hősi halálnak van a legnagyobb súlya, de már egyáltalán nem lehet egyedüli érdem, sőt: a hazafiúi érdemek közül egyáltalán nem ez áll az előtérben, hiszen – a dolog természetéből következően – csak egyszeri érdem lehet. Annyi bizonyosnak látszik, hogy azok az érdemek, amelyek a mi nevünket is beírják a nemzet emlékezetébe, rendkívül fontosak – fontosabbak bármi másnál. Batsányi ezeket az érdemeket a politikai és a közélet terepén gondolta megtalálni. Költőként is ez köti le figyelmét: szenvedélyesen érdeklődik a nemzet aktuális kérdései iránt, láthatóan politikus-költő szeretne lenni, csakhogy az alacsony sorból származott fiatalember számára itt nem kínálkozik természetes módon cselekvési terület. Az akarat azonban minduntalan megnyilatkozik, folyvást keresi a lehetőségeket. Ennek következtében módosul a múltszemlélete – talán itt találjuk a legfeltűnőbb jeleket. A múlt értelmezése éles fényt vet azoknak az eltéréseknek egyikére, amelyekben útja eltér költő-elődjétől. Ányos számára – láttuk – Mohács csak a nemzet legnagyobb temetőhelye s így a legfontosabb (egyetlen) hazafiúi érdem, a hősi halál kivételes erejű jelképe. Batsányi számára ez a jelképi erő ugyan továbbra is érvényben van, de nem változatlanul: számára ennek a mitológiai magasságokba emelkedő csatatérnek van ezen túlmenően egy határozott s a mához szóló politikai üzenete is. Ez a csatavesztés a „visszavonás” (a hazafiak közötti viszálykodás) következménye. Ezért azután nem mulasztja el, hogy Ányos verseinek általa gondozott és jegyzetelt kiadásában az *Igaz hazafi* című vershez terjedelmes lábjegyzet csatoljon s ebben az előd Mohácsról nyújtott vízióját olyan magyarázattal lássa el, ahol ez az akkor aktuális s a haza mai sorsával mélyen összefüggő kérdés megfelelő súlyú kifejtéshez jut (Batsányi, 1957–61, II. 123–124. o.) Ez azt jelenti, hogy a nemzetnek az időben létező s ezért a hazafiak emlékezetében örökké élő fogalma egy igen lényeges új mozzanattal gazdagodott: a felülmúlhatatlan érdemet, a hősi halált az ő értelmezésében („bottsásnak meg” érte „Eleink” „szent árnyékjaik!”) a múltban is körülveszik az akkori élet problémái s így azok a hibák, amelyeket eleink elkövettek.

Ezek szoros összefüggésben vannak Batsányi jelenének a problémáival, de összefüggésben vannak a hazafiúi érdemek értelmezésével is.

Ányos és Batsányi között talán ez a leglényegesebb különbség: az érdem az utód számára immár egyáltalán nem csak a hősi halál, az érdem általában a haza érdekében végzett tevékenység, amely természetesen változatlanul hagyja ugyan az életáldozat jelentőségét, de – mivel (egyrészt) ebben nincs problematikus mozzanat, másrészt a jelenben ez éppen nem tartozik a haza aktuális kívánalmai közé – már elsősorban mégsem arról kell beszélni. Amikor Szentjóni Szabó Lászlót arra biztatja, hogy „Rajta barátom, azért igyekezzünk szerezni mostan / Érdemeket ...”, akkor nem tagadja ugyan Ányos igazságát, de egy s igen lényeges vonatkozásban már mégsem az ő nyelvén beszél. A hazafiúi érdem fogalmának kibővítése igen fontos következményekkel jár. A hősi halál a múltban hozott egyszeri tett volt, a másfajta hazafiúi érdemeket azonban a jelenben kell „szerezni”, a hajdani hősök már békében nyugszanak a rájuk emlékező unokák „kebelében”, a jelenben élő s az érdemek megszerzésén fáradozó hazafiak lelke azonban nyugtalanságban él, hiszen nem tudja pontosan, milyen érdemeket kell szerezni. Mindazonáltal ezeket az érdemeket meg kell szerezni, hiszen máskülönben az ő utódai nem őrzik meg az ő emlékezetét. Az érdemek bizonytalansága miatt azonban a hozzájuk vezető út is bizonytalan. A hősi halálért elég volt fegyvert ragadni. A nemzetnek az emlékezetben élő s Ányos által felfedezett fogalma ugyan Batsányinál is létezik, s az állandóság ugyanúgy a lényege, de immár nem egyetlen és biztos érdem – a hősi halál – a tartalma. Ebben a gondolati körben magával a nemzettel kapcsolatban – fontos hangsúlyozni: így Batsányi költészetében sem – természetesen fel sem merülhet az, hogy a nemzet léte bizonytalanságban lenne, különösképpen nem merülhet fel halálának az esélye. Mégis: alapvető fordulat történt. A hazafiak szempontjából – Ányossal ellentétben – ez a nemzet nem csak a múlt emlékezete által létezik, a hazafiúi cselekvésben látott érdemek szempontjából legalább annyira, de pontosabb, ha azt mondjuk: még inkább lényeges dimenziója a jövő. Erre utal, hogy bár – mint a Teleki Józsefhez 1788-ban írott levél tanúsítja – megkísértette őt a „bárdus” költő szerepe, ez a kísértés inkább csak kísértés marad. Erre nem csak az a már említett mozzanat utalhat, hogy múlt időben emlegeti a szándékot, hanem az is, hogy ennek a szerepnek (egy honfoglalási eposz-törödéken kívül) érdemleges költői hozadéka nincs. Ugyanakkor nem csak könnyen, de bizonyára nagyobb kedvvel és sokkal sikeresebben éli bele magát egy teljesen ellentétes költői szerepbe, a vátesz szerepébe. Erről nem csak *A látó* című érett s nagy vers tanúskodik, de a közismert, *A franciaországi változásokra* című költemény is, amely a magyar történelem szempontjából is kiemelkedő jelentőséggel bír, hiszen az egyik legerőteljesebb válasz az 1789-es franciaországi eseményekre. Ez is jövőbe látó versként készült – „Jertek, s hogy sorsotok előre nézzétek”, szól a királyokhoz, amiben értelemszerűen benne van: ő már látja is ezt a sorsot.

A másfajta érdem következményei

Batsányi tehát Ányos követőjeként indult el a költői pályán, Ányosban a nemzeti emlékezet költőjét látta meg, pontosabban azt a magyar költőt, aki megtette az első lépést a „bárdus” költő szerepének megvalósítása felé. De ha – mint idéztük – meg is kísértette e költői szerep, ő maga igen gyorsan elhárítja e szerep csábítását, s az is elég gyorsan kiderül, miért: nem csak a múlt hőseire akar emlékezni, ez immár kevés, azt akarja, hogy az utókor az ő érdemeire emlékezzék. Ezzel Ányos Pál tanítványa – miközben áhítatosan gondolja elődje költői örökségét – egészen másképpen hasznosítja a tanult leckét: ahogy Ányos is tette kortársai szemléletével (ő a jövő helyett a múltba tekint), ugyanazt teszi Batsányi is elődje örökségével: megfordítja a képletet. Nem ő akar emlékezni, azt óhajtja, hogy rá emlékezzenek. Ennek egy feltétele és egy, jól belátható következménye van.

A feltétel az érdem fogalmának átalakítása. A hősi halál a haza számára természetesen nem lehet az egyetlen érdem, s ha a hősi halál változatlanul a nagy, sőt, felülmúlhatatlan hazafiúi tettek közé tartozik, ez mégis ritka lehetőség, a nemzet mindennapjaiban pedig távolról sincs állandó aktualitása. Mindenképpen meg kell találni azokat a másfajta érdemeket, amelyekre most van szüksége a hazának. Batsányi – mint szó volt róla – a maga számára ezt az érdemet a közélet szolgálatába állított költői tevékenységben találta meg: az utókor egyaránt értékelheti a költői teljesítményt, s azt, amit szolgál a költői teljesítmény. Így óhatatlanul megváltozott a költészet és a nemzet viszonya, s ez meghozza a maga következményét. Ányos számára a költészet a nemzeti emlékezet szolgálatban áll, ami azt jelenti, hogy ez a költészet így – az egyes ember nézőpontjából – a nemzetet kimentti az idő hatalmából. A „bárdus” – miként Alpin az általa fordított Osszián-részletben is – megköti az „idő szárnyait”. A költészet a nemzeti örökkévalóság színhelye lesz: a költészet révén mi ott vagyunk a hajdani hősökkel haláluk pillanatában, ugyanakkor a megénekeltek hősök itt élnek velünk. A hálás unoka nézőpontja tehát megszünteti az időt: a múltat magába ölelő jelen értékesebbé teszi a nemzet életét: a jelenkori haza fiai nincsenek egyedül, velük élnek a nagy elődök, s ez szorosabb és erősebb kapcsolat a haza fiai között, mint bármi egyéb. Ányos ihletének ez volt a lehetséges háttere, ezt változtatja meg Batsányi azzal, hogy merőben másfajta – s általa is megvalósítható és megvalósítani kívánt – érdemmel helyettesítette ama korábbi, Ányos Pál költészetében kizárólagos szerepet játszó érdemet. Így az alapvetően azonos struktúrán belül lényegesen új helyzetet hozott létre.

Igaz, a hajdani hősök halála és a jelen hazafiainak másfajta érdemei közösek annyiban, hogy mind a kettő számára fontos az utókor – a hálás unokák – emlékezete, mégis, itt két s merőben eltérő nézőpontról van szó, amelynek nyomán az elődtől alaposan eltérő irányba halad a tanítvány gondolkodása. Ha a helyzetet a hajdani hősök nézőpontjából szemléljük, akkor azt látjuk, hogy ők az unokák emlékezetében élnek, s így kilépnek a múltból, tehát: kilépnek az időből. Az ősök és az utódok egy időtlen nemzet fiaiként ölelik meg egymást. A jelenbeli hazafi nézőpontjából – aki érdemei révén szintén ott akar élni a késő utódok szívében –

Batsányi János szorosan kapcsolódott tehát Ányos Pál költészetéhez, s mint láttuk: e kapcsolódás alapja olyan nemzetforgalom volt, amely számára nincs jelentősége az idő hatalmának: az érdemdús hazafiak emlékét őrzik a költők s a költők műveit olvasó mindenkori hazafiak, a hajdani hősök tehát a nemzet emlékezetében örökké élnek. Ez volt a közös és szilárd alap, amelyet ugyan őrzött, de egy elemét megváltoztatva az 1780-as évek ifjú poétája teljesen más irányba indult el, mint a szent előd. A különbség kiindulópontja a hazafiúi érdem másféle értelmezése volt, amely az időnek másfajta dimenzióját állította előtérbe: Ányos számára a múlt volt a fontos és a múlt hősei, akik életüket adták a hazáért, Batsányi János számára a hazafiúi érdem nem korlátozódhatott a hazáért hozott életáldozatra, hiszen ő maga saját közéleti-költői érdemei révén kívánt élni az utókor emlékezetében – az ő esetében tehát a jövő volt a meghatározó dimenzió.

az idő viszont teljesen mást jelent, hiszen az idő, amelyben élni fog az ő emlékezete, a jövőben van. Itt tehát szó sem lehet az idő megszüntetéséről, éppen ellenkezőleg: ebben az esetben a nemzetnek tartós, végtelen időnkig tartó élete az, ami kívánatos, amiben reménykednie és amiért tevékenykednie kell, hiszen az ő érdemeinek s ezzel az ő dicsőségének a sorsáról van szó. Minél tovább él a nemzet, annál tovább él az ő emlékezete is. Az emlékezetben már ott élő, de régen elhunyt érdemdús hazafiak szempontjából a nemzet az időn kívül létezik, annak a szempontjából viszont, aki – merőben más viszonyok között és merőben más érdekek alapján – szintén be kíván kerülni a nemzet emlékezetébe, az idő és a nemzet között teljesen más viszony lép az előtérbe. Más a nézőpontja annak, aki emlékezik a régi hősökre s más annak, aki arra törekszik, hogy majd őreá emlékezzenek. A nemzet ez utóbbi számára nem az időn kívül létezik, éppen ellenkezőleg: ennek a nemzetnek elsősorban és mindenekelőtt nem csak időben, de minden időben, örökké létező nemzetnek kell lennie, hiszen a régiekre mi már emlékezünk, az unokák viszont csak a jövőben fognak ránk emlékezni. Ama nemzeti öröklét otthona számára – ellentétben a múlt hőseivel – így nem a mai nemzet emlékezete, hanem a majdani nemzet emlékezete. A nemzet fogalmába így szervesen beépült a jövő, a nemzet jövőbeli élete. Erre vonatkozóan Batsányi Jánosban nem élt semmiféle kétely, miközben a magyar irodalomnak abban a világában, amelyben irodalmi tevékenysége kibontakozott, s amelynek az ő ekkor készült írásai lényeges és fontos részét alkotják, megfogant és nagyon is erőteljesen szól a nemzet jövőjét – egyáltalán: a létét – illető aggodalom.

Virág Benedek – „Halhatatlanság’ fija! jer...”

Ehhez a problematikához kapcsolódott igen sikeresen az a poéta, aki mind a kettőjüknél idősebb volt, ráadásul a maga teljesen egyéni értelmezését mind a kettőjüknél később alakította ki. Ő volt Virág Benedek, egy dunántúli jobbágycsalád gyermeke, aki Ányos Pálnál két évvel korábban, 1754-ben született s fél évszázaddal élte túl: 1831-ben halt meg. Költőként a legsikeresebb pályák egyike az övé: aligha van még magyar poéta, akit hosszú élete folyamán oly sokféle – ízlést és temperamentumot tekintve egyaránt sokféle – író társ kedvelt volna. Az ő költői pályája is Bessenyei György környezetéből indult az 1770-es években⁷, Ányos Pál (1907, 128. o.) hamarosan meg is jósolja, hogy belőle „országunknak lesz főbb versszerzője”. Tíz év múlva Batsányi János (1957–61, I. 20–24. o.) egyik társa, az irodalmi vezérségre törekvő ifjú költő hozzá írja egyik legjelentősebb versét, a *Serkentő választ*. A kilencvenes években Csokonai Vitéz Mihállyal barátkozik, a kor legnagyobb költője is fontos verset ír hozzá. 1800 után hosszú időn át Kazinczy Ferenc legszűkebb körének tagja s jó ideig éppen ő volt a legjelentősebb költő Széphalom számára (Bíró, 2010). Az 1820-as években pedig a fiatal romantikus nemzedék „szent öregjeként” látjuk, akinek szegényes tabáni otthonába áhítattal zarándokolnak el az új irodalom ifjú tehetségei.⁸ Ez a siker némileg rejtélyes, hiszen munkássága – legalábbis első pillantásra – alig különbözik a vele egyívású papköltők (például a klasszikus triász) munkásságától, de ha alaposabban körültekintünk, akkor elég hamar előtűnik a különbség. Költészetét nem egymással lényegi kapcsolatban nem lévő, alkalmi témák (mégoly kiváló) versbefoglalása teszi ki, versei önálló költői világ részei – a költemények kapcsolatban vannak egymással s belőlük egy tisztán előrajzolódó költői arc néz ránk. Ilyen teljesítményhez nem tudtak eljutni a társak, akiknek ihlete gyakran csak verstani ihlet volt, ami természetesen nem gátolta meg őket esetenként igazi költői teljesítmények megteremtésében. Virág Benedek költészetének erről a sajátosságáról a legerőteljesebben és a leghatásosabban 1799-ben megjelent *Poétai Munkáji* (Virág, 1799/2011) tanúskodnak, ez a kötet – amely ugyanabban a Minerva sorozatban jelent meg, amely sorozatban Ányos költeményeit is közzétette Batsányi János – Virág Bene-

dek legjobb teljesítménye s vélhetően ez alapozta meg véglegesen azt a kivételes tekintélyt, amelyet kortársai körében élvezett.

Költészete – mint látni fogjuk – e két előd által képviselt problematikát folytatja, de ő is teljesen egyéni változatban szólaltatja meg azt. Virág Benedek számára (Batsányihoz hasonlóan) ugyancsak a jövő a meghatározó dimenzió, de nála az kerül előtérbe, aki ezt a jövőt – az utókor emlékezetét – megteremti már a saját jelenkorában élő hazafiak számára. Ez pedig a költő. Ezzel teljesen egyéni artikulációját adja a két költőtárs által képviselt elgondolásnak, de egyúttal éppen ez az a jellegzetesség, amely az 1799-ben megjelent kötet verseit megkülönbözteti attól a tradíciótól, amelyhez a verselési mód által kapcsolódott. Ez a deákos elődök tradíciója volt, úgy is mondhatjuk, hogy a deákos költészet merőben más jellegű hagyománya dúsult fel az Ányos Pál költészetében megfogant fogalmi képpel.

A költészet és a költő hatalma

Míg tehát Ányos Pál számára lényegében csak egyetlen hazafias érdem létezett, a hősi halál, Batsányi János számára – miközben természetesen nem vonja kétségbe a hazáért hozott életáldozat felülmúlhatatlan jelentőségét – az érdemek, amelyek megszerzésére oly szenvedélyesen buzdította barátját, Szentjóni Szabó Lászlót és önmagát („Rajta barátom, Azért igyekezzünk szerezni mostan / Érdemeket”) egyáltalán nem a hősi halál keretei között gondolhatók el. Részletezés nélkül is egyértelmű: ama érdemek megszerzésének a terepe a közélet és a költői tevékenység. Virág Benedek verseinek világában ennek a költő szerepnek azután egészen más összefüggése kerül előtérbe.

Természetesen az ő verseiben is ott vannak az érdemdús hazafiak, sőt, igazán az ő verseiben vannak ott. Ám ha figyelmesebben elmerülünk ebben a költői világban, azt kell észrevennünk, hogy itt, még csak nem is a háttérben, hanem igen feltűnően maga a poéta – a nemzet énekesének a szerepét betöltő poéta – lesz a legfontosabb szereplő. A kötet egészét tekintve (noha az egyes versek erről nem mindig árulkodnak) ő áll a középpontjában azoknak a szertartásoknak, amelyeket egy-egy kiváló honfitárs számára celebrál. A nemzet énekesének jól meghatározott feladata van Ányos és Batsányi verseiben is, de a költő személyét – a költő személyének jelentőségét – eltakarták maguk a feladatok: a hazafiúi érdem (a hősi halál) és a rá való emlékezés festői megidézése vagy éppen azok a problémák, amelyek az érdemek megszerzése körül merültek fel, vagy – esetleg – amelyeket maguk az érdemek takartak el. Emlékeztetőül: Mohács hőseinek életáldozata Ányos Pál számára csak életáldozat volt, Batsányi azonban – éppen Ányos verseit kiadva – észreveszi, hogy haláluk előtt e hősök elkövették a „visszavonás” (= széthúzás) vétkét. Virág Benedeknél annyiban változik a helyzet, hogy a hazafias érdemek a költő jelenében élő kiváló honfitársainak személyes tulajdonságaivá lényegülnek át. S ezzel – szinte alig észrevehetően – a költő feladata kerül előtérbe, s így egyúttal olyan részletek is, amelyek eddig nem voltak láthatók. De talán nem is voltak fontosak: a költő Ányos verseiben a poéta csak a megfelelő díszletek között emlékező szerepében áll előttünk, Batsányinál pedig meg sem jelenik, úgy is mondhatjuk: nem jut ideje a szereplésre, hiszen figyelmét teljes mértékben lefoglalják az érdemek körül tornyosuló kérdések, amelyek még a látzólag felülmúlhatatlan életáldozat mögött is ott lapulnak és megfogalmazásra várnak. Virág Benedek számára mindez elhalványul: az ő költői világának középpontjába maga a poéta kerül, neki kell gondoskodnia arról, hogy jelenkorának kiválóságai halhatatlanná váljanak. Ez azt jelenti, hogy számára is a jövő lesz az idő legfontosabb dimenziója, de egészen más módon, mint Batsányi Jánosnál.

A nemzet énekesének Virág felfogásában az a feladata, hogy műveivel ő emelje át az érdemdús hazafiakat a nemzet emlékezetébe, hogy ő közvetítsen tehát a ma élő nemzet

és egy bizonyosfajta nemzeti transzcendencia között, egyértelműen előtérbe kerül, és nagy hangsúlyt kap. Költő nélkül – ez az ő interpretációjában különösen harsány szólam – ez az öröklét nem létezik, hiszen ennek az öröklétnek maga a költészet az otthona és így a biztosítéka: „Sírjokba dőltek sok jeles emberek / Nevekkel együtt: már tsak azok, kiket / Megtisztelt a’ virtust imádó / Múzsa’ ditső neve, nem halandók.” (*Gróf Festetich György ő nagyságának; Virág, 1799/2011, 14. o.*) Kötetét ez a meggyőződés szervezi jól érzékelhető egységbe, a költészet – a „Múza” – e rendkívüli hatalmára vonatkozó meggyőződése a kötet egészére kisugárzik. Ha Virág Benedek költői világának szerkezete a leglényegesebb vonatkozásokban azonosnak is tekinthető azzal, ami Ányos Pál és Batsányi János költészetét jellemzi, az azonos elemek között erőteljes különbségek vannak – Virág költészetében a költő különleges szerepe az, amely világosan eltér költőtársainak felfogásától. De ebből egyéb eltérések is következnek. A legfontosabb éppen az, hogy így a költő személyisége kerül előtérbe, amely személyiség néha olyan öntudattal szólal meg, amely teljesen idegen lett volna két elődjétől. Csak néhány s inkább csak ötletszerűen kiemelt példát idézünk. Az *Ajándék* című vers arról szól, hogy drága ajándékot nem tud adni barátjának, aki egyébként is „valódi / díszre” vágyik, örök értékre, „melly fenn marad, és ditsőit / Hamvad után is.” Mivel a magyar Lantot szereti leginkább, ezért „Halhatatlanság’ fija jer, barátod / Kis magyar lantját neked adgya” (*Virág, 1799/2011, 18. o.*). Ha a költő barátjának adja a lantját, olyan értékkel ajándékozta meg, amelyet nem ronthat meg az idő. Egy „vitéz hazánkfijának” emlékezetére írott versét pedig azzal zárja, hogy „...barátod / Lantya meg-tisztel, mivel érdemes vagy! / Illyetén márványt nem akárki nyerhet / Tőle, örülhetsz.” (*Büdeskuti Vitéz hazánkfia emlékezete; Virág, 1799/2011, 46. o.*) Ez utóbbi sorokból olyan gög sugárzik, mintha csak elszólás lenne, de egyáltalán nem az, hiszen a költőnek az egész kötetből kiolvasható státusa megerősíti ezt a magabiztosságot. Ez a magabiztosság ugyanis nem csak a költő sajátja, sajátja ez a jelentős tudósi teljesítményeket elérő honfitársaknak is – ennek a nemzeti öröklétnek ők is részesei, még akkor is, ha nem tudnak róla. Vályi András „lexikonának” megjelenésére írja, de a lelkesült szavak érvényben vannak bármely jelentősebb mű megjelenésekor is: „Zeng a’ ditsősség’ temploma, vigadoz / A’ benne, boldog fényei közt, lakó / Szent halhatatlanság, ’s borostyánt / Osztogat a’ jeles érdemeknek.” (*M. Ország leírójához; Virág, 1799/2011, 41. o.*) Az eddig idézett sorok csak azt jelzik, hogy itt olyan energiák szabadultak fel, amelyek a nemzeti emlékezet költőjének Ányos Pál által felfedezett státusában mindig is benne rejlettek.⁹ Ha ugyanis a hazafiúi érdem csak ama művek által léphet át a halhatatlanság körébe, amely művek ez érdemeket zengik, akkor a költő hatalma nem evilági, hanem spirituális, lényegét tekintve vallási hatalom. Ha a költészet a nemzeti örökkévalóság tartománya, ahova csak a költő emelheti át a haza jelenkorának érdemes fiait, akkor ő az, aki halhatatlanná tesz, s aki így – természetesen – eleve halhatatlan maga is. Nem csak a költészet, de magának a költőnek a személye is kitértetett és senki által nem pótolható helyet foglal el tehát a nemzet életében. A költő az emlékezetben élő nemzet fogalmának az őrzője, mondhatni ő áll az ismétlődő szertartások középpontjában, ő a hazafiúi érdemek számon tartója, gondozója, ő a nemzeti öröklét pásztora.

Látnunk kell, hogy ez a költői szerep – a költőnek vindikált hatalom – jól észrevehető összefüggésben van a nemzeti irodalomnak azzal a tekintélyével, amelyért oly elszántan és céltudatosan küzdöttek az 1780-as évek hazai írástudói. Itt ugyanis éppen e tekintély továbbalakítása ötlük a szemünkbe: a magyar nyelvnek és irodalomnak ekkor megszerzett tekintélyét Virág Benedek terjeszti ki általában a magyar íróra.¹⁰ Ebből a szempontból azt mondhatjuk, hogy az Ányos Pál és Batsányi János elkezdett tendenciát Virág Benedek teljesíti ki.

Miféle érdek?

Virág Benedek verskötetében a meghatározó dimenzió tehát ugyancsak a jövő, hiszen az érdekes hazafiak a költészet által a nemzeti halhatatlanság világába lépnek át, az idők végtelen távlata nyílik meg a számukra, s azt, hogy emlékük örökké él a nemzet emlékezetében, éppen a Múzsza hatalma teszi lehetővé. A hazafiaknak az érdeküket azonban a jelenben kell megszerezni, a költő éppen a jelenben élő hazafiakat emeli át a Múzsza hatalma által az örökléthez. Az érdekük, amelyekről beszél, elsősorban a jelenkor számára érzékelhető érdekük, és elszakíthatatlanok a most élő s kiváló hazafiaktól. Ezek a versek részben magas társadalmi ranggal rendelkező férfiakhoz szólnak, részben azonban költőkhöz és tudósokhoz.

A kötetben foglalt költői elképzelésnek ez adja a távlatát és ez adja az erejét is. Ha ebből a szempontból olvassuk el Virág Benedek kötetét, akkor azonban meglepetés ér bennünket. Talán nem is az tűnik fel, hogy a kötetben viszonylag kevés olyan költemény van, amely kifejezetten ebből a célból készült volna: a költő e spirituális hatalmát még mellékes utalásokban is deklarálja, hogy az még nyilvánvalóbb legyen. A kis kötet egésze mégis ezt a hatalmat sugározza, s ehhez alaposan hozzájárul, hogy – némi túlzással – az ünneplő lesz a fontos és nem azok, akiket ünnepel. A Múzsza általa mutatja meg hatalmát. Ezért csak az első pillantásra meglepő, hogy milyen kevéssé találékonyan keresi az olyan érdeküket, amelyekre hivatkozva át tudja emelni a nemzeti öröklét körébe a kiváló hazafiakat. Pedig olyan kiemelkedő férfiakról van szó, mint pártfogója (akihhez a kötet ajánlása is szól), Festetics György. A *Gróf Festetics György Ő Nagyságának* a kötet második s egyben egyik leginkább terjedelmes verse (*Virág*, 1799/2011, 13–15. o.). A költő mintha zavarban lenne: „Minerva példás gyámolának” hódol, aki számára ebben az önző században is olyannyira fontos volt a „közjó”, aki ennek érdekében dicsőséggel tudta „pazarlani” szép vagyont. A hódolatot azonban elhomályosítja a költészet hatalmának bizonyítása. Az általa magasztalt hazafiakban elsősorban azokat a vonásokat dicséri, amelyek a magyar poézis számára fontosak, így a szerencsétlen körülmények között meghalt fiatal nádor, Sándor Lipót – megtudjuk – különösen „Kellemetes vala, ’s szent előtte” „való / Tanúja fenn létünknek, a’ Nyelv.” (*Sándor Leopold királyi hertzeg palatinus emlékezete*, 1795; *Virág*, 1799/2011, 32. o.). És így tovább: Széchenyi Ferenc „Ő Excellenciájának” verssel áldoz akkor is, amikor 1792-ben inkább csak protokolláris szempontból fontos küldetést hajt végre, verset ír a magyar nyelv ügyét anyagilag is támogató Nunkovits György emlékezetére, Forgács Miklós halálára emlékezve pedig a nemesi ellenállás emblematikus alakját köszönti. Három költeményt is ír Festetics László ifjú grófnak, s versben siratja el a szintén fiatal Battyányi Ferenc grófot 1797-ben bekövetkezett halálakor. Néhány szép, retorikailag kimunkált versben üdvözli a magyar katonai győzelmeket, de nem is titkolja szorongását, amikor az alacsony sorból származott, de szépreményű literátori pályán elinduló ifjú joghallgató, a vele baráti viszonyt ápoló (később Kazinczy rendszeres levelezőtársai közé tartozó) Csehy József katonának áll (*Csehinek* [November 26-dikán 1799]; *Virág*, 1799/2011, 87. o.).

A kötetben így módon – az írotársakhoz szóló és az irodalom ügyeivel így vagy úgy kapcsolatban lévő témák mellett – az érdemdús hazafiaknak túlnyomórészt előkelő, de nem túl népes (és nem túl érdemdús) kis seregével találkozik az olvasó, az igazi érdekük birtokosai azonban a tudósok és az irodalmárok. Jellemző, hogy egyedül Baróti Szabó Dávidnak csaknem ugyanannyi verset írt, mint a profán tekintélyeknek. Ez utóbbiakat ünneplő versekben érezhető a feszengés, nem kis részben talán azért, mert e hazafiak érdemei nem olyan igazán jelentős érdekük, nincsenek egyensúlyban a kiválóságuk bizonygatására szánt kitételekkel. Olyan kiváló emberek, hogy érdemeik emlegetése szinte felesleges, inkább csak utalásszerűen és mellékesen kerülnek elő, hiszen részük-ről ezek úgyszólván természetes dolgok. A „közjóra” törekszenek e „magának bűnösen

áldozó században”, a hazai nyelv „örzöi”, sőt, „nemzeti nyelvük szerelmes” gondviselői, esetleg éppen „díszei”, a „köz szabadság”, a „közjó” s a „Haza gyámolai”. Követik dicsőült „Eldődeink nyomdokait”, nem félik a halált, készek életüket áldozni a hazáért. Eltiporják az „irigy gonoszságot”, idejüket nem a „kényes puhaság vétkes ölén” tölthetik. Hasonlíthatatlanul fontosabb, hogy érdemeik révén holtukban is élnek, s mintegy mellékesen, de azért állandóan emlegetett szólamok által egyértelműen: azért, mert a költő megénekelte őket. S így tovább, igen sok változatban. Hőseit azonban nem e túl általános érdemek birtoklásáért ünnepli, ők eleve méltók az ünneplésre, az ünneplés során mintegy mellékesen kerülnek elő ezek a tulajdonságok. A legfontosabb inkább az, hogy ennyi kiváló hazafi alakjával találkozva a kötet olvasóját magabiztosság tölthet el, hiszen a nemzet sorsa jó kezekben és így biztonságban van. Fel nem merül, hogy létét bármi is veszélyeztethetné: az ódáiban ünnevelt hazafiak a pusztá életükkel is gyámolai a hazának. Hódolatot kapnak tehát a tudományok iránt barátságos társadalmi előkelőségek, igazán nagy, felszabadult, mondhatni harsogó elismerés azonban a tudósi-költői teljesítményeknek jár ki. Már idéztük, idézzük újra, mert ennél lelkesebb sorokat nagyon kevesen, vagy talán senki nem kap tőle: „Zeng a’ ditsőség temploma, vigadoz / A’ benne boldog fényei közt lakó / Szent halhatatlanság” – írja felhevülten, s a nemzeti Pantheon azért ünnepel, mert „már útnak indult” a pesti Universitas professzorának, Vályi András úrnak „lexikona” (*M’ Ország’ leirójához; Virág, 1799/2011, 42–43. o.*).

Összegzés

Az osztatlan tekintélyben, amelyet Virág Benedek a 19. elejétől élvezett a magyar írók körében, bizonyosan fontos szerepet játszott e költői szerep kialakítása és hiteles megszólaltatása. Ha – mint másutt már szó volt róla – az 1780-as évek irodalmárai oly jelentős tekintélyt vívtak ki a nemzeti nyelv és a nemzeti nyelven művelt irodalom számára, ennek az 1799-ben megjelent kötet szerzőjének sikerült megteremtenie az e tekintélyhez illő poétai szerep első s koherens változatát. Sikerült meghatározni feladatát a nemzet életében, kialakítani a magatartást, amely e feladathoz illik, verseiben megidézni a díszleteket, kellékeket és gesztusokat, amelyek kellő ünnepélyességet és méltóságot kölcsönöznek a költő – nem csak Virág Benedek, hanem általában a közügyekkel foglalkozó magyar költő – alakjának. De a költő így főleg hatalmat kap. Valószínűleg senki nem győzte meg (csak szavaival) inkább a kortársakat, hogy a nemzet emlékezete számára a költők képesek megörökíteni az arra érdemes hazafiak alakját.

Ezért volt jó ideig ő a legjelentősebb magyar költő Kazinczy Ferenc számára, és – mint igazolni lehet, s mint utaltunk rá – ezért lehetett „kalauz” Berzsenyi Dániel számára, vélhetően elsősorban ezért, hiszen egyéb vonatkozásokban csak ellentétes vonásokat látunk a fiatal niklai földbirtokos és az idős pálos között. Virág Benedek így azonban Ányos Pál örökségének közvetítője volt: az egyes hazafiak érdemei, a nemzet emlékezete és a költészet között megteremtett kapcsolat – úgy véljük – az egyik éltető forrása lesz a reformkor nemesi liberalizmusának, hiszen így már egyáltalán nem az számít érdemnek, ha valaki a nemzethez tartozik, a helyzet éppen fordítva áll: a nemzethez való tartozás kötelez bennünket érdemek megszerzésére.

Jegyzetek

- ¹ *A nemzethalál árnya a XVIII. századvég és a XIX. századelső magyar irodalmában* című nagyobb tanulmány előmunkálataiból
- ² Ányos Pál legrészletesebb életrajza: Császá, 1912, szövegkiadás: Ányos, 1907.
- ³ Erre a *Gróff Zrínyi Miklósról* című vers a legjobb példa. Itt arról ír, hogy majd az utolsó ítélet előtt, amikor ama „trombita rettentő hangjára” feltámadnak a holtak, akkor a magyarok első teendője az lesz, hogy Zrínyihez rohannak: „Elődbe sietünk s ölelünk tégedet, / Megháláljuk akkor nemes eseted.” (Ányos, 1907, 99–100. o.) A részletesebb dokumentációt lásd: Bíró, 1976, 180–217. o.
- ⁴ Porkoláb Tibor (2005, 14. o.), aki a közösségi emlékezet kérdéséről kiváló monográfiát írt, Ányos Pálról három (*Gróf Esterházy Pálnak, Barcsaynak, A szép tudományoknak áldozott versek*) költeménye alapján arra a következtetésre jut, hogy ő már „a hazafiúi áldozatokkal elnyerhető (evilági) öröklét biztosításának intézményes lehetőségeit keresi”.
- ⁵ A teljesség igénye nélkül lásd a *Báróczy Sándorhoz* (Batsányi, 1957–61, I. 13. o.), *Bartsaihoz* (Batsányi, 1957–61, I. 47. o.) című költeményeket. Más írásai közül: *Barátságos levél* (Báróczy Sándornak, Batsányi, 1957–61, II. 88–90. o.), *Bessenyei Györgyről és annak munkáiról* (Batsányi, 1957–61, II. 135–152. o.).
- ⁶ *Dolgozatok Ányos Pálról* (közöttük Ányos kiadásának jegyzetanyaga) (Batsányi, 1957–61, II. 109–132. o.).
- ⁷ Virág Benedek erről többször nyilatkozik, vesd össze például: *Kazinczy*, 1890–1960, II. 55. o.
- ⁸ Virág Benedek és az 1820-as évek fiatal íróinak viszonyáról meglehetősen sok adat maradt fenn, néhány fontosabb munka: *Szalay*, 1889, 75–79. o.; *Toldy*, 1878, 38–48. o.; *Vörösmarty*, 1960, I. 272–274., 629–631. o.; *Cifka*, 1991, 631–644. o.
- ⁹ Csak mellékesen említsük meg, hogy van olyan verse (*Festetits László ifjú grófhhoz*, 1798), amely csak a költő saját egészségi állapotáról beszél, másról nem (*Virág*, 1799/2011, 72–73. o.).
- ¹⁰ Ez az általánosítás bizvást megengedhető. Porkoláb Tibor idézi a kritikai kiadás jegyzeteiben, hogy a klasszikus mértékben író költőelődökről készített antológiájában írja Baróty Szabó Dávidról: „Szerentés Musája sok fő embereit édes Hazánknak megénekelte. Ő általa élni fognak: *Ürményiek, Péchiek, Telekiek, Rádaiak, Festetitsek, Oreziak, Sztáriaiak, Károlyiak, Barkóczyiak, Törökök, Gvadányiak*” (*Virág*, 1799/2011, 150. o.)

Irodalomjegyzék

- Ányos Pál (1907): *Versei*. Franklin Társulat, Budapest.
- Batsányi János (1957–1961): *Összes Művei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Báróczy Sándor (1984): *A védelmezett magyar nyelv*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Bíró Ferenc (1976): *A fiatal Bessenyei és íróbarátai*. Akadémiai, Budapest.
- Bíró Ferenc (2003): *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Bíró Ferenc (2010): *A legnagyobb pennaháború – Kazinczy és a nyelvkérdés*. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Cifka Péter (1991): Virág Benedek emlékműve. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 631–644.
- Császá Elemér (1912): *Ányos Pál (1756–1784)*. Magyar Történeti Társulat, Budapest.
- Debreczeni Attila (2009): *Tudós hazafiak és érzékeny emberek*. Universitas Kiadó, Budapest.
- Kazinczy Ferenc levelezése*. (1890–1960) I–XXIII. MTA, Budapest.
- Mezei Márta (1958): *Történetiszemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Porkoláb Tibor (2005): „Nagyjainknak Pantheonja épül” *Közösségi emlékezés, pantheonizáció, emlékezés*. Anonimus Kiadó, Budapest.
- Szalay Gyula (1889): *Virág Benedek élete és művei*. Budapest.
- Toldy Ferenc (1878): *A magyar nemzeti irodalom története a legrégebb időktől a jelenkorig, rövid előadásban*. Franklin Társulat, Budapest.
- Virág Benedek (1799/2011): *Poétai munkái*. Universitas Kiadó, Budapest.
- Vörösmarty Mihály (1960): *Összes Művei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

¹ tudományos főmunkatárs

Magyar Tudományos Akadémia BTK Irodalomtudományi Intézet

² egyetemi docens

Nyugat-Magyarországi Egyetem BTK

Fragmentumok Ányos Pál életrajzához¹

I.

A 16. század végi török pusztítások, majd a tizenötéves háború Veszprém környékét érintő hadi eseményei miatt a 17. század közepére-végére Nagyesztergár a bakonyi puszta helyek nivójára süllyedt. A lakosai között élt fajszi Ányosok is elszegényedve hagyták sorsára, vetették zálogba birtokaikat, aminek révén a következő század elején már a birtoktalan köznemesek közé süllyedtek.

A zálogbirtokosoktól csak majd a 18. század negyvenes éveiben sikerült Ányos Pál apjának, Fajszi Ányos Ferencnek, miután nemesi oklevelét visszaszerezte, a birtokot apránként és sok erőfeszítéssel visszaépíteni: hozzájutva az elődök földjeihez, s mint egy amerikai úttörő telepes, az erdők irtásával, a földek termékennyé tételével, azokra németeket betelepítve, házakat építve, megkezdeni saját családjuk és a falu új életre keltését. Mindennek az a királyi adománylevelével teremtette meg az alapját, amelyet erdődi Pálffy János adott át neki, a család korábbi érdemeire hivatkozva, 1749. október 14-én. Az 1718-ban Székesfehérvárott született, s a gazdaságfejlesztésben fáradhatatlan és a családalapításban igen aktív Ányos Ferenc Károly, aki 1746-ban még csak egy „gunyhó” építésének engedélyét kérte egykori erdeje új tulajdonosától, Esterházy Ferenc gróftól, 1749. december 30-án meg is nősült Komáromban. A jómódú gadóczi Röth Sándortól, Fejér vármegye alispánjától kérte meg a csinosnak mondott, a völegénytől 10 évvel fiatalabb lánya, Klára Mária kezét. Az após viszonyai nagyban elősegíthették a fiatal házaspár közös útjának indulását, s Ferenc szolgabírói, majd Veszprémben és Fejérben egyaránt betöltött táblabírói pozícióba jutását. A gyerekek még szerényebb viszonyok közé érkeztek: János 1750/51-ben született, őt két év múlva követte Sándor, aki még kicsiny korában meghalt. Az egyetlen lány 1754 körül látott napvilágot, őt követte 1756-ban István (akit az utókor Pálként ünnepel, mivel a pálos rendbe lépve védőszentjének nevét vette fel), s 1762-ben Ignác zárta a sort. Őt ifjabbként tartja számon a családtörténeti szakirodalom, hogy apja (nem túl decens magaviseletű) öccsétől megkülönböztesse.

1770-ben készült el az a rangos méretű kúria, amely az addigi faházat felváltotta, s ahol a család már kényelmesebben elfért az L alakú, tízablakos, hétszobás házban. Még arra is jutott hely, hogy egy kápolnát szenteljenek benne Nepomuki Szent János tiszteletére, ahol a templom nélküli falu lakosai is misét hallgathattak. Káplánt a ferences és a ciszter rendtől küldtek számukra, az elsőt Hoffner Ferdinándnak hívták (*Irányi*, 2000; Nagyesztergár honlapja). A második családalapítóként tisztelt Ányos Ferenc Károly hamarosan, 1779. február 22-én elhunyt. 1782. április 4-én, 54 éves korában követte őt felesége is, akinek 1777-i névnapját még az esztergári családi életet megidéző idillikus-bukolikus verssel ünnepelte a költő, már rendtagként, de még Nagyszombatból. 1782 februárjára

ban és márciusában pedig anyja egészségi állapotáról érdeklődik Felsőelefántról – egy hónappal anyja halála előtt (Jankovics és Schiller, 2008, 94., 155., 156. o.). Az ingóság megosztása az örökösök között alig egy hónappal Rötth Klára halála után történt, és igen beszédes dokumentuma a család gazdasági helyzetének, életszínvonalának, a családtagokat a szülői házban körülvevő tárgyaknak, bútoroknak, edényeknek, illetve annak a használati és kulturális tárgyi miliónek, amely őket körülvette. Az osztozás jegyzéke nem ismeretlen a szakirodalomban (Irányi, 2000), de a valós helyzetet átláthatóbban, elemezhetőbben kínálja fel a felosztott ingó javak, tárgyak és állatok jegyzéke, mint egy szám szerint összesített lista. Az is nagyon jellemző, ahogyan az egyenlő osztozás módszerére és technikájára, a gazdasági és a személyes viszonyokra, az igazságosság mellett a tárgyakhoz fűződő esetleges érzelmi kapcsolatokra is következtetni enged. Ugyanakkor az is kitűnik, hogy az örökség szétosztásánál tekintettel voltak a fiúk társadalmi státusa reprezentációs kötelmeinek szem előtt tartására. A közel száz kisebb-nagyobb kép pedig arról tanúskodik, hogy a szobák berendezése komoly művészeti igényvel történt, s a képeken kívül egyéb szakrális művészeti alkotások is jellemezték az ilyen típusú alkotások iránti érdeklődést. A sok kép között valószínűleg világi tárgyúaknak, a családi képgalériába tartozóknak is lennie kellett.

Az örökség felett osztozkodók: valójában a 3 testvér.

János, a legidősebb, aki 1751 körül született, volt Veszprém vármegye alispánja és 1800-ban országgyűlési követe is. Ányos Pálnak komoly tervei lehettek az ugyancsak Nagyszombatban végzett bátyjával, ugyanis a Budán megalapítani tervezett Hazafiúi Tudós Társaságban Ányos Pál másodtitkár mellett tagként Ányos János aláírása is szerepel. Ha ez a terv nem is valósulhatott meg, tehetségéről tanúskodik, hogy fent maradt a *Positione iuris ecclesiastici quas publice defendit Joannes Nepom. Ányos* (Tyrnaviae, 1771) című egyházjogi disszertációja, s 1791-ben mint második alispán jelen volt gróf Zichy Ferenc Veszprém vármegyei főispáni tisztségébe való beiktatásán, s ott „rendes és jó magyarságú beszéddel” fogadta előjáróját, „melyre kegyelmessége magyarul summásan, de teljes szívből felelt”.² János nem nagyon lelkesedhetett Pál testvére költészetéért, Pálóczi Horváth Ádám ugyanis arról értesítette Kazinczyt, hogy amikor Pápán egy mulatságon találkozott Ányos „öregbik Testvérjével”, azaz Jánossal, s amikor előhozta neki kérésüket, valószínűleg Ányos kéziratának hollétéről, esetleges kiadásukról, „... de amit és amint ő felelt, még azzal sem Te, sem én meg nem elégedhetünk” (Kazinczy, 1890, 285–286. o.).

Anna Mária, született valószínűleg 1754-ben, első férje Mesterházy János volt, akinek elhunytá után, az osztozás idején már második férjével, Komáromy Sándorral vett részt az osztozásban.

A legifjabb családtag, Ignác 1762 és 1829. október 20. között élt, Veszprém vármegye főszolgabírája, Veszprém, Somogy, Komárom, Zala táblabírája volt. Jogi munkái kéziratban maradtak. Munkatársként dolgozott a Veszprémben 1820–1824 közt megjelent *Egyházi Értekezések és Tudósítások* című folyóirat számára. Az 1820-as években ő lett Nagyesztergár tényleges földesura. Kalendáriumot vezetett, amelybe az 1779 és 1799 közötti családi eseményeket jegyezte fel. „Az első bejegyzések szülei és öccse haláláról tudósítottak.” (Irányi, 2000, 43. o.) 1785-ben vette feleségül Pais Dezső somogyi alispán, királyi tanácsos lányát, Teréziát. Ránk maradt Ányos Pál két hozzá írt levele 1782-ből, melyek egyértelműen tanúsítják, hogy öccsével bizalmas viszonyt tartott fent, s tőle kérte azokat a dolgokat, melyekhez elefánti „magányosságában” nem juthatott hozzá, s írásai-ból is küldött neki (Jankovics és Schiller, 2008, 155–157. o.).

A negyedik potenciális örökös István volt, ekkor már természetesen Pál, aki, szerzetes lévén, nemigen örökölhette világi jellegű, értékes vagyontárgyakat, testvérei ezt tiszteletben is tartották, szívjóságukból kapott azonban egy rend ágyneműt.

„Alább íratlak megismérjük³ és levelünk erejével mindazoknak, akiknek illik, tudtára adjuk, hogy ezen most folyó 1782dik esztendőben, május hónap 17dik és több utána következhetendő napjain Esztergárban, ezen Tekintetes Nagyságos Weszprém vármegyei helységben, néhai Nemzetes és Vitézljő Faiszi Ányos Ferenc édesatyánk, és Nemes és Nemzetes Rötth Klára asszon, néhai édesanyánk után maradtott ingó jószágból atyafiságos egyezés szerént osztoztunk meg következendőképpen, úgymint

Először

Az cinnek osztálla⁴

Ebbül jutott Jánosnak tányér	26
csésze	2
leveses tál	1
más tálok	12
kávés kánno	1
Annának jutott tányér	50
csésze	2
leveses tál	4
más tálok	9
Ignácnak jutott tányér	27
csésze	1
leveses tál	2
más tál	12
tejes kánno	1

Másodszor

Az réznek osztálla

Jánosnak jutott ó rézfazék	2
lábos	1
tál	1
Annának nagy fazék fődővel	1
kisebb lábos	1
kistál	1
pléh ⁵	1
Ignácnak nagy rézfazék, a jobbik	1
vizet égető fazék ⁶	1
borhűtő	1

Harmadszor

Az fehér ruha osztálla

Jánosnak asztalkeszkenyő ⁷	36
abrusz ⁸	6
kendő	5
felső lepedő	3
alsó lepedő	13
cseléd abrusz	7

Annának asztalkeszkenyő	36
abrusz	6
kendő	5
felső lepedő	3
alsó lepedő	13
cseléd abrusz	7
Ignácnak asztalkeszkenyő	36
abrusz	6
kendő	5
felső lepedő	4
alsó lepedő	13
cseléd abrusz	7

Ezenfelül, különös⁹ rendeléséből édesanyánknak engednek az testvérek Ignácnak egy nagy damask¹⁰ abruszt 12 asztalkeszkenyővel.

Negyedszer
Az ezüstnek osztálla

Jánosnak ezüst késekből két pár
 evőkanalakból öt, idest¹¹ 5
 kávés kanalakból négy, i. e. 4
a megmértetett ezüsből egy részre jutva 25 lot,¹² vett ki pedig 24 lotot, azért az Ignác fog neki fizetni egy forintot, i. e. ft 1 –
Annának az ezüst késekből esik két pár
 ezüst kanalakbul öt, idest 5
 kávés kanalakbul négy, idest 4
 az meglátoltatott¹³ ezüsből 15 1/8 itt az Ignáctul fog néki fizetődni
 tíz forint, i. e. 10 ft –
Ignácnak ezüst késekből két pár
 evő ezüst kanalakbul öt, i. e. 5
 kávés kanalakbul négy, i. e. 4
 az meglátoltatott ezüsből 36 latot vett.

Ötödször
Az szobákban találtatott ingó jószágának osztalla

Jánosnak és Ignácnak az zöld szobában levő hat széket ab 1 ft,¹⁴ egy kanopét a 4 ft,¹⁵ az ebédlő szobában lévő 12 széket a 2 ft 50 krajcárt, egy kanopét a 12 ft. A sárga szobában levő öt széket 1 ft 25 krajcárt, egy kanopét a 4 ft. A kék szobában 4 fekete bőrszék a 1 ft számlálván térszen 66 forintokat 25 krajcárt, a két részre ily nevezett ingó jószágokbul atyafiságos¹⁶ egyezés szerént jönének 56 forintok; azért a Naninak¹⁷ tartoznak fizetni ki tíz forintokat. Ismét a Jánosnak két törökmogyoró-fa asztal, a leányok szobájában levő két nyoszola.¹⁸ Az Ignácé pedig a kék szobában lévő kirakatt¹⁹ asztalok, a zöld szobában levő két nyoszola, a kék szobában levő két tornyos nyoszola²⁰ is az Ignácé marad tizenhét forintokban, melyből tartozik kifizetni tíz forintot és 20 krajcárt. Mind a ketten az ebédlőszobában lévő pohárszéket és a konyhában levő cines olmáriomat²¹ megtartják, tíz forintban cum imputatione.²²

A Jánosé és Ignácé leszen az ebédlőszobában lévő nagy asztal lágy fábul 8 forintban, a zöld szobában levő hármos asztal lágy fábul két forintban, a kisszobában lévő kisasztal keményfábul és a nagyszobában levő avét²³ kis asztal keményfábul; ezen két kisasztal három forintokban ezekből tartoznak a Naninak kifüzetni 4 forintokat, 120 krajcárt. Ismét ezen két részre a zöld szobában levő bőr ládo, és az életes kamorában²⁴ lévő pin-cetok²⁵, a bőr ládo 4 forint 30 krajcár. Ezekből tartoznak a Naninak kifüzetni 2 forint 60 krajcárt.

A Naninak az első szobában lévő nyolc vörös szék a 1 forint 50 krajcár és egy kano-pé a 6 forint, ez tészen 18 forintokat azért competentiájára²⁶ még a János és Ignáctul fog füzetetni tíz forint. Ismét ez ebédlőszobában levő két keményfa asztal is idemarád. A kisszobában levő két keményfából valo nyoszola is idemarád. Item²⁷ az életes kamorában levő bőr ládo 8 forint 60 krajcárban idemarád, melyből a Jánosnak és Ignácnak fog füzetni 5 forint 73 1/3 krajcárt. Item viszen el négy holicsi confect tányérat²⁸, egy kávés csészével. Ismét egy dunyha, két párna, négy vánkös, egy madrac²⁹, egy szolmazsák, egy paplan.

Az Jánosnak két dunyha, nyolc vánkös, hosszú párna négy, két madrac vánkösával, két szolmazsák.

Az Ignácnak két dunyha, nyolc vánkös, öt hosszú párna, két madrac vánkösostul, két szolmazsák.

A Pálnak is az ágyi ruhából rész adattatik, közönséges akaratbul,³⁰ úgymint dunyha egy, vánkös három, hosszú párna kettő, madrac vánkösostul egy, szolmazsák egy.

A Jánosnak jut egy fako³¹ és egy kula üsző,³² item 3fi tinó egy³³, egy öreg fekete tehen, ebből³⁴ a két részre Naninak és Ignácnak fog füzetetni két forintot. Item 3fi egy vörös üsző, item 3fi legkisebbik szőke üsző, item vörös bikaborjú egy, item egy üsző borjú, item egy barna üsző.

Annának egy fekete tehen és egy másik, nyavalás forma tehen, egy 3fi tinó, ezen hozásbul³⁵ a jobbik, azért az Ignácnak füzet két forintot, egy 4fi tinó, item nyér az János-tul egy forintot, egy 3fi szeles³⁶ fejér üsző. 3fi legjobbrik riska.³⁷ Szeke³⁸ hátú bikaborjú. Homa³⁹ forma üsző.

Vöröshátú üsző. Item egy Barna nevű nevű tehen egy üszőborjúval. Pirók⁴⁰ tehen egy bikaborjúval. Ita⁴¹ Jánostul, ki egy tehenél többet vett tizenöt forintokban kap öt forintokat. A legjobb hat ökor szekérrel, boronával és más hozzá tartozandóival, fizet mindazonáltal a Jánosnak negyven forintokat.

Ignácnak jutott két ötödfü tinó, melyekből⁴² füzet két részre vissza 13 forintokat, item 3fi legkisebbik tinó, öreg, alább való⁴³ tehen, 3fü mocskos üsző, 3fi somogyi fai⁴⁴ üsző, feketebbik bikaborjú, ezen huzásbul, egy üsző, item egy fekete üsző.

Jánosnak fécipejú⁴⁵ nagy kanca, ugyan⁴⁶ kanca csikóval, egy kétesztendős pej csikó.

Annának Sajkó nevű kanca, monyas⁴⁷ csikóval, item 3fi sárga kanca.

Ignácnak harapós pej kanca, nagy hassal, egy monyas csikó, item egyezés szerint a menyecske⁴⁸ kancát megtartotta 15 forintokban, melyből fizet két részre tíz forintokat, a Tegrigis⁴⁹ monyast az atyafiak neki engedték.

A pintérfának⁵⁰ osztozása

Jánosnak és Ignácnak pintérfából 10, 11, 12 akósbul ⁵¹	
vegyelest ⁵² esett duga ⁵³ - - -	320
fenék	32
tízakósbul egész húszig vegyelest, duga	50
tízakósbul	48
4 és 5 akósbul	8

fenék	18
4 akósbul fenék	8
3 és 4 akósbul vegyelest duga	126
3 akósbul duga	396
fenék	36
2 akósbul duga	408
fenék	40
egy akósbul hat funt vulgo dicendo ⁵⁴	
Annának 10, 11, 12 akósbul vegyelest duga	160
fenék	16
10 akósbul egész 20-ige vegyelest duga	25
10 akósbul duga	24
4 és öt akósbul duga	79
fenék	9
4 akósbul fenék	4
3 és 4 akósbul duga	63
fenék	10
3 akósbul duga	196
fenék	18
2 akósbul duga	204
fenék	20
egy akósbul négy funt vulgo dicendo ⁵⁵	
Bor osztála, amely esztergári pincében vagyon	
Jánosnak és Ignácnak somlai borbul marad pozsonyi akó ⁵⁶	14 ² / ₄
Fölsőörsi bor	43 ¹ / ₄
Somlai Auspruch ⁵⁷	³ / ₄
Szilvapálinka	2 ³ / ₄
Annának Somlai borbul jut	7 ¹ / ₄
Fölsőörsibül	21 ³ / ₄
Somlai Auspruchbul	¹ / ₄
Szilvapálinkából	1 ¹ / ₄

Jánosnak és Ignácnak az üres hordókbul jut 46 akóig való, amely Esztergáron találtatott. Annának pedig jut ugyanazon hordókbul 23 akóig való.

A Jánosnak és Ignácnak marad a négy kocsló szerszámostul és két lóra való avét szerzőszámmal atyafiságos egyezés szerint <teszen> 160 forintokban megmarad, melyből tartoznak 1/3 kifizetni.

Az spaisbul⁵⁸ Anna veszen magának egy nagy sütőteknőt, egy hordó káposztát.

Hogy azon óborokat, fölsőörsi termést, tudniaillik, és somlait, melyek osztál szerént az esztergári és fölsőörsi pincében Nemzetes Anyos Anna hitvestársomnak estek, Nemzetes Anyos János és Ignác sógor uraiméktul által vettetett, praesentibus recognoscáalom.^{59} Nemkülömben egy akó szilvapálinkát.* Sig. Esztergár, die 4a Decembris 1782. Komáromy Sándor, manu propria⁶⁰*

II.

Anno 1782. die 17 Maji in possessione Esztergár néhai Nemzetes és Vitézlő Faiszi Anyos Ferenc hic immediatus successori⁶¹, úgymint János, Anna és Ignác gyermekei között következő mobiliákból való osztál lett meg

Az residentialis házban

1o. Az első szobában találtotott:	
vörös plüs szék numero	8
kanapé meggy színű rásával ⁶² bevont és lószőrrel töltött, keményfából, 4 személre való	1
kisasztal törökmogyoró fával kirakott	1
ruhatartó fogas lágyfából	1
kis tükör	1
nagyobb kép	3
közép-szerű kép	11
kisebb kép	12
kis kereszt fekete füstéssel és aranyozott szentótvíz-tartó, Szent Veronika képe ⁶³ , tatai edényből ⁶⁴	1
2do. Az második szobában találtotott:	
székek zöld rázsával bevonyva, keményfából	6
kanapé zöld matériával bevont és lószőrrel két személre	1
kisasztal, kirakott	1
asztal, nagyobb, három darabból álló, lágyfából	1
török asztali szőnyeg ⁶⁵	1
puskátartó fogas keményfából	1
közép-szerű képek	11
kisebb kép	2
Szent Klára képe, övegben álló ⁶⁶	1
<ágy> keményfából egy személre való<k> nyoszolák	2
bőrládo	1
szentótvíz-tartó kereszt, tatai edényből	1
ezüsből <két fe> osztogató kalány, próbás ⁶⁷	2
ezüst evőkalány, próbás	9
ezüst evőkalány, próbátlon	6
ezüst cavé kalány, próbás	5
” ” ” próbátlon	7
ezüst kés, próbás, pár, numero	2
” ” próbátlon, numeri	6
ezüst sőtartó, belül megaranyozott, próbás	2
ezüst sőtartó, nagyobb, egészlen megaranyozott	1
ezüst gyertyatartó, próbás	2
3o. Harmadik szobában találtotott:	
székek keményfából, karmazsin színű atlaccal ⁶⁸ *bevont*, és lószőrrel megtöltöttek, numero	12
kanapé, székekhez hasonló, 4 személre való	1
asztal lágyfából, 24 személre való	1

kisasztal keményfából	3
ostáblás kisasztal ⁶⁹ lágyfából	1
all (sic! ál-?) olmárium, avét, diófával kirakott	1
pohárszék keményfából	1
képek, kisebbek	7
ürmös korsók, fejér üvegből	11
kávés kandli ⁷⁰	1
porcolan fincsa ⁷¹ , csokoládés	2
kávés fincsa, porcolán	3
confect tányér, holics edény	13
mosdókorsó, tatai edény	1
uborkácsésze, tatai edény	2
fekete nyelvű kés, pór ⁷²	6
pincetok, öt palackkal	1
réz gyertyatartó	5
szál gyertyatartó, övegestül	2
4to Negyedik szobábo találtotott:	
fekete bőrszék	4
all [sic! ál-?] olmárium, avét, diófával kirakott	1
tornyos ágy	2
képek egy keresztel együtt	7
öveg szentóttvíz-tartó	1
asztal diófából	1
szőnyeg	1
5. Ötödik szobába találtottak:	
sárgo posztó székek	5
kanapé sárgo posztóval bevont, 4 emberre	1
ruhatartó fogas lágyfából	1
közép-szerű képek	13
Coridon ⁷³	2
törökmogyoró fából kis asztal	1
jeruzsálemi kereszt ⁷⁴	1
6. Hatodik szobábon találtotott:	
papiros képek	16
nyoszola keményfából	2
ruhatartó lágyfából	1
kisasztal keményfából	1
7. Hetedik szobábon találtotott	
faszék keményfából, hat	6
asztal lágyfából	1
nyoszola keményfából, ketei ⁷⁵	3
ruhatartó lágyfából	1
képek	17

III.

Anno 1783. die 24. Junij. Mobiliak Aestimatioja⁷⁶

12 vörös szék a forint 2, krajcár 30, tenne 30 forintot.
 Detracta tertialitate manent⁷⁷ ----- ft 20.
 Ugyan a vörös kanapé becsültetett 12.
 Detracta tertialitate manent 8.
 Négy fekete szék aesti...⁷⁸ 4 forint.
 Detracta tertialitate 2 forint 40 krajcár.
 Üveges olmarjom, a konyhában lévő cines olmarjossal aestima... 10 (?)
 Detracta tertialitate 6 forint 40 krajcár.
 Nagy asztal a forint 8, detracta tertialitate 5 forint 20 krajcár.
 Zöld szobában lévő ebédlő asztal a 3 forint. Detracta tertialitate 2 forint.
 Párnaszák 4 forint.
 Olmarjom 4 forint.
 Egy stok⁷⁹ óra 16 forint 30 krajcár.
 Nagy lámpás, ebben benne lévén Komárominénak⁸⁰ része 12 forint. Detracta tertialitate 8 forint.
 Nagy kocsi 40 forint.
 Summa facit 117 forint 10 krajcár.⁸¹ Ehhez Ignác úr fog fizetni 4 forint 22 krajcárt. Mivel a két summarész 243 forint és 4 krajcár, egy részre tehát tesz mindenestül a competentia⁸² 121 forint és 32 krajcárt.

IV.

Az Ányos család Batthyányiaktól 1642-ben visszakapott okleveleinek jegyzéke

A fentiekben esett már szó arról, hogy a tizenöt éves háború következtében hogyan változtak meg a Magyar Királyság-beli település- és birtokviszonyok. Az Ányosok nem csupán birtokaikat, de azok igazoló, jogbiztosító iratait is elveszítették. Az eredetike, vagy a másolatok hitelesített példányára feltétlenül szükség volt, hogy a zálogban maradt, vagy egyéb módon eltulajdonított földjeik, ingatlanjaik visszakerüljenek saját használatukba. Ezért nem egyszer családon belül is harcot kellett folytatniuk. E törekvéseiknek, amelyeknek majd Ányos Ferenc révén a 18. század közepén érik be igazi gyümölcse, egyik első és igen sikeres próbálkozása azé az Fajszi Ányos Sándoré, aki Batthyány Ádámtól 1642. június 11-én visszaszerezte a családot illető okiratokat – két nappal azután, hogy felvették Batthyány familiárisainak jegyzékébe, amely szerint 1646. augusztus 24-én távozott, de az a megjegyzés áll a dátum mellett, hogy „házi szolgává lett”.⁸³ Az alább közreadandó jegyzék, illetve hivatkozott dokumentumok ma a Magyar Országos Levéltárban találhatóak, jelzetük: a Batthyány család levéltára, P 1313, Acta Antiquae, Ányosiana, 101. cs., 50–56. Szemléletesen mutatják, hogy 1312 és 1578 között hol és milyen események alakították az Ányos család gazdasági életét.

1. 1312. Ányos Lőrinc levele, költ a Pécsi Káptalanbul, Ozzoizza⁸⁴ névű jószágrul, mely vagyon Torna Vármegyében.
2. 1362. Költ a Veszprémi Káptalanbul, Persendalffi⁸⁵ jószág felől.
3. 1362. Ányos levele, költ a Veszprémi Káptalanbul, Egyházassamul jószág felől, mely vagyon Simeg Vármegyében.⁸⁶
4. 1362. Ányosok levele Vas névű major felől, költ a Veszprémi Káptalanbul.

5. 1369. Donációja Lajos királynak, melyet adott Ányos Gergelynek Jutas névű falurul, vagyon Weszprém vármegyében.⁸⁷
6. 1379. Ányos Bálint levele, költ az Weszprémi Káptalanbul, adósság felől.
7. 1379. Ányos Imre levele, Gara Miklós, Magyarország palatinusa adta⁸⁸, mintegy Regius Consensus⁸⁹ bizonyos jószággrul.
8. 1390. Jószág levele, Ányos familiát concernálja⁹⁰, de nehéz olvasni.
9. 1395. Ányos Gergely levele, Lovas és korvágorsói⁹¹ jószág felől, költ Fejérvárott a Káptalanbul.* Ányos István faiszi családi levéltárából kiadva: „A székesfehérvári ispotályos keresztetek conventje előtt Ányos Gergely mester és fia Péter egy részről, Kővágóörsi Mátyás más részről, bizonyos lovasi, faiszi és kővágóörsi (ma felsőörsi) birtokok érdemében egyezkednek 1395. jan. 4.”⁹²
10. 1399. Zsigmond király⁹³ levele, költ a Fejérvári barátok conventjébül, adatott Ányos Gergelynek faiszi jószággrul.
11. 1401. Ányos János levele, költ az Weszprémi Káptalanbul, szentafeldi⁹⁴ jószág felől.
12. 1401. Ányos Gergely levele Weszprémi Káptalanbul költ, hidegkuti jószággrul, mely vagyon Weszprém vármegyében.
13. 1406. Zsigmond király donációja, melyet adott Ányos Gergelynek, mely volt weszprémi porkoláb⁹⁵, a jószág Hidegkút⁹⁶ egyik, másik Esztergár Weszprém vármegyében.* Ányos István faiszi családi levéltárából kiadva: „Zsigmond király vámosi Ányos Gergely kértére Hidegkut, Esztergár és Örs (a mai Felsőörs) birtokokról nevezett kérelmező s utódai részére Budán, 1401. évi ápr. 4-én kibocsátott adománylevelét, az iktatás megtörténtéről szóló jelentéssel együtt átírja és megerősíti, 1406. márc. 31.” (Nagy, Paur, Ráth és Véghelyi, 1864–1873, I., 180–186. o.)
14. 1407. Ányos Gergely levele, költ a Weszprémi Káptalanbul, valami szántóföldek végett.
15. 1426. Ányos Gergely levele, költ a Fejérvári Káptalanbul, esztergári jószággrul.
16. 1435. Ányos Gergely levele egy házrul és földekrül, költ a Weszprémi Káptalanbul.
17. 1435. Ányos Gergely levele, faiszi jószággrul, költ a Weszprémi Káptalanbul.
18. 1441. Ányos Mihály levele, Borlát⁹⁷ névű malom felől, költ Fejérvárott, vagyon Weszprém vármegyében.
19. 1445. Ányos Mihály levele, költ az Fejérvári Conventbül polgárcói⁹⁸ jószág végett.
20. 1450. Ányosokat illeti, egy szőlő adatott el tizenhat forénton, vagyon az csopaki hegyben, melyet kiválthatnak, ha akarnak.
21. 1451. Ányos Mihály levele Korlát⁹⁹ névű malom felől, költ a Fejérvári Conventbül, vagyon Weszprém vármegyében.
22. 1451. Ányos Mihály levele, költ az Fejérvári Conventbül, némönémő jószág felől, nem olvashatni.
23. 1452. Ányos Mihály levele, az Fejérvári Káptalanbul költ, Mester¹⁰⁰ névű falurul, mely vagyon Vasvármegyében.
24. 1460. Budai Káptalanbul költ Ányos Gergely levele, mely az hidegkúti jószággrul való.
25. 1466. Ányos János levele Borbonaki¹⁰¹ jószág felől, Mátyás király adta.
26. 1476. Ányos Mihály levele vámosi¹⁰² jószág felől, költ a Weszprémi Káptalanbul.
27. 1503. Ányos Miklós levele, Weszprémi Káptalanbul költ, melyet hínak Evocatoriának.¹⁰³
28. 1507. Ányos Ferenc vallja az Weszprémi Káptalan előtt, hogy adott el egy rétet huszonöt forénton a dominikánus barátoknak.* Ányos István családi levéltárából kiadva: „A weszprémi káptalan előtt faiszi Ányos Ferenc és Péter bizonyos vámo-

- si rétyjüket a veszprémi prédikátor barátoknak 25. magyar forintért eladják. 1507. febr. 18.” (*Nagy, Paur, Ráth és Véghelyi*, 1864–1873, I., 399., 400. o.)
29. 1507. Fejérvári Káptalanbul költ levél, melyben kötötte Ányos Péter sokrendbéli jószágát háromezer forintban Sárközi Pálnak, budai viceporkolábnak.
 30. 1507. Ányos Ferenc vetette zálagban faiszi jószágát simegi porkolábnak¹⁰⁴, Enirch Gáspárnak ötvenhat magyar forintban, Weszprémi Káptalan levele.
 31. 1511. Ányos Imre levele, melyet a magyarországi palatinus, Prini Imre mecsérszentgyörgyi¹⁰⁵ jószágrul adott, költ Budán.
 32. 1512. Sárközi Pál levele, melyben fateálja¹⁰⁶, hogy adott el bizonyos jószágot Ányos Ferencnek, költ az Weszprémi Káptalanbul, vagy az jószág ezen vármegyében.
 33. 1512. Ányos Ferenc levele, költ a Fejérvári Conventbül, Babócsa¹⁰⁷ névű jószágrul.
 34. 1519. Lajos király donatiója, melyet adott Ányos Péternek, ki acquisitor bonorum¹⁰⁸ volt, Fáiszrul, Hidegkutrul, Lepsénrül.
 35. 1526. Lajos király¹⁰⁹ levele, melyet adott akkor, midőn a törökök ellen fogadtatott hadat, Tokos Ferencnek, hogy jószágában lévő jobbágyi ne háborgathassák.
 36. 1544. Valami szőlőért tettenek le Ányos Boldizsárnak száz aranyat Ujvárott¹¹⁰ a porkolábok előtt, arrul való kis jegyzés.
 37. 1550. Nádasdi Tamás ország bírāja levele, mely Exhibitorum¹¹¹ levélnek hívatatik, adta azon Nádasdi.
 38. 1550. Ányos Mihály prókátorlevele, mely volt temesi porkoláb, adta ezen levelet Zsigmond császár néki.¹¹²
 39. 1578. Ányos Boldizsár levele Nagy Tilaj¹¹³ major felől.

Én, Faiszi Anios Sándor, vallom ez írásomnak rendiben, hogy vettem ki az Tekéntetes és Nagyságos Bottiáni Ádám Urtul etc. Az Anios familiát concernáló jószágleveleket, melyek idefől specificice magán-magán¹¹⁴ írva vannak, s vannak szám szerént negyvenegyen¹¹⁵ a levelek: ki mirül s hova való légyen. Assecuráalom azért a folyül megnevezett Urat ezen írással, hogy jövendőben senki az Anios familiából, semmi, se maradékink, se Önagyságán, se pedig az Önagysága maradékin semmit semmi úttal ne praetendálhasson,¹¹⁶ vagy kereshessen. Melynek nagyobb erejére és bizonyosságára adtam ezen reverzálist¹¹⁷ kezem írásával és pöcsétemmel megerősétvén. Actum in Arce Rohonc, die undecima mensis Junij Anno Domini 1642.¹¹⁸

Fayssy Anios Sandor manu propria¹¹⁹

A fenti jegyzékben nem szereplő, ám teljes szövegükkel közölt Ányos-oklevelek található még a *Hazai Okmánytár* I–V. kötetében (*Nagy, Paur, Ráth és Véghelyi*, 1864–1873).

1. 1401. április 8., Buda. „Zsigmond király előtt (Iszka-) Szentgyörgyi Tamás és Bálint, lepsényi birtokuk felét 1600 arany forintért Ányos Gergely és Péternek eladják, mely alkalommal az összegből 1250 forint fizettetvén le, a hátralékban maradt 350 forintért az Ányosok esztergári birtokukat adják át.” (*Nagy, Paur, Ráth és Véghelyi*, 1864–1873, II. 165–167. o., Marczaltői levéltár, III. f. 5. cs. 210.)
2. 1426. október 29., Fehérvár. „A fehérvári káptalan bizonyítja, miszerint hozzá intézett királyi parancs folytán Ányos Mihályt és Imrét hét faiszi jobbágytelekbe beiktatta.” (*Nagy, Paur, Ráth és Véghelyi*, 1864–1873, III. 351–352. o., Ányos István családi levéltárából)
- 3–4. 1437. január 7., Buda. „Zsigmond király előtt Tamás rátóti¹²⁰ prépost megjelenvén, bizonyos faiszi részirtokok Ányos Mihályt és Imre részére lett adományozásába beleegyeznek.” (*Nagy, Paur, Ráth és Véghelyi*, 1864–1873, II. 241–242. o., 373–

374. o., a fehérvári kereszteseknek 1438. évben kiadott eredeti átiratából, a fáiszi Ányos István családi levéltárából)
5. 1452. január 25., Buda. „Hunyadi János Magyarország kormányzója¹²¹ fáiszi Ányos Mihálynak hű szolgálataiért Szala megyei Kővágó-Örs, másképp Nagy-Örsön egy nemesi udvartelket adományoz.” (*Nagy, Paur, Ráth és Véghelyi*, 1864–1873, II. 314–315. o., Ányos István családi levéltárából)
 6. 1452. Veszprém. „A veszprémi káptalan előtt Batthyány András és Péter, bizonyos kővágóörsi (ma Felső-Örs) birtokukat 400 arany forintért Ányos Mihálynak és Györgynek eladják.” (*Nagy, Paur, Ráth és Véghelyi*, 1864–1873, V. 250–253. o. Békássy Károly családi levéltárából)
 7. 1456. szeptember 16. Buda. „V. László király¹²² megparancsolja Vincze Tamás, Ányos Mihály s a többi örsi nemeseknek, hogy csak a felső-örsi prépostnak járó tized után szedessék be a kilencedeiket.” (*Nagy, Paur, Ráth és Véghelyi*, II. 337–338. o., a győri káptalan levéltárából)
 8. 1458. július 9. Buda. „I. Mátyás király¹²³ Ferenc örsi prépost kértére meghagyja az örsi földesuraknak, hogy csak a tized kivétele után szedjék be a kilencedet.” (*Nagy, Paur, Ráth és Véghelyi*, 1864–1873, II. 343–345. o.)

V.

Tanúvallatás idősebb Ányos Ignác ügyében

A tanúvallatás Ányos Ignác (Székesfehérvár, 1733 – Kardosrét, Zirc, 1792), Ányos Ferenc öccse körül forog. A renitens testvér később is sok gondot okozott bátyjának, sőt még leszármazottainak is. Amikor 1743-ban Esterházy Ferenc a birtokot visszaengedte az Ányos György-örökösöknek, Ignác még kiskorú volt, így Ferenc lett a gyámja. Nagykorúvá érven azonnal követelni kezdte a jussát, 1760-ban pert is indított érte, de végül megegyeztek peren kívül, illetve elismerték a kölcsönös örökösödést. Ferenc halála után azonban az örökösöket hívta perbe, s 1783-ban a királyi tábla ítélete szerint megillette őt a birtok fele. Az év végén végbe is ment az osztozkodás. Az ellenségeskedés azonban még eltartott egy ideig (*Irányi*, 2000, 25–36. o.). A jelen tanúvallomás egy nagyobb per része. A szakirodalom már többször idézett belőle, teljes szövege mind idősebb Ignác és bátyja személyes viszonyáról, mind pedig az esztergári újrakezdés körülményeiről szemléltetően tudósít. Jól érzékelteti azt a folyamatot, ahogy egy szinte teljesen tönkrement középnemesi család hatalmas erőfeszítéssel a semmiből közel negyedszázad alatt tudta megteremteni a rangjának megfelelő, kényelmes lakhatási körülményeket, illetve beszerezni azt az életviteli és kulturális tárgyi környezetet, amely révén már reprezentálni tudta társadalmi helyzetét. A dokumentum jelzete: Magyar Országos Levéltár, P 6, az Ányos család levéltára, 3. cs. 1776.

Primus testis providus Andreas Fejér Caupo Kis Esztergáriensis Romano Catholicus, annorum circiter 37 juratus examinatus fassus est ad 1mum nihil, hanem ad 2dum 3tium.¹²⁴ A fatens Gyarmaton¹²⁵ született, de már huszonnégy esztendőktől fogva mindenkor Kis Esztergáron lakik, és miolta az atyja megholt, azótától fogva maga adminisztrálja¹²⁶ a kisesztergári csárdát, valóban jól ismérte Ányos Ignác uramat, inquiri curans¹²⁷ uramnak egytestvér öccsét, és hogy már iskoláiban való tanulását tovább követni nem akarta, ide Esztergárra jött, és itt titulált¹²⁸ Ányos Ferenc uram gazdaságra akarta alkalmaztatni, de a fatens, amint jól emlékezik, igen kevés reménység volt felőle, mert csak korhelkodott, ide s tová tekergett, és a fatens édesapjánál is a csárdában gyakorta megfordult, és ottan mindenkor bort kérvén, mely kérésére adtak is neki, de az árát (mivel-hogy öccse lévén titulált Ányos Ferenc uramnak) tőle nem merészelték kérni, és arra is

jól emlékezik a fatens, hogy egy korban (midőn Nemzetes Ányos Ignác uram a béresekkel rováásra¹²⁹ ivott a följobb emlétett kisesztergári csárdában) még meg is szidta följobb titulált Ányos Ferenc uramnak hitves társa¹³⁰ a Ferencnek édesatyját¹³¹, hogy mér ad az ő rovására, hiszen itthon is elegendő italja vagyon, de ott csak korhelységéből iszik. És hogy pedig valaha egytestvér bátyjának disznait, vagy malacait őrzötte volna Nemzetes Ányos Ignác uram, a fatens arra se nem emlékezik, se soha sem is tapasztalta, hanem azt tudja, hogy néhánykor az malacoknak és sörtvéseknek megtekéntésére kifordult Kisesztergárra, és onnand tudja a fatens, mivel az ő édesatyja étette s tartotta a malacokat; és hogy béresképpen szolgált, vagy hogy az béresekkel evett volna, a fatens arra sem emlékezik, noha azon időben az emlétett Ányos Ignác urammal csaknem egy idejű legény lévén, a háznál gyakorta megfordult, soha sem nem tapasztalta, se pedig vagy magától, vagy valamelyik háznál lévő cselédétől panaszképpen nem hallotta.

Secundus testis providus Mathias Miller Romano Catholicus, annorum 68 in possessione Esztergár Inclyto Comitatus Wespriemiensi ingremiato adjacenti degens juratus examinatus fassus est ad 1mum.¹³² A fatens 1748dik esztendőben született Szent Iván nap¹³³ táján, jött Esztergárra lakni, és ő volt legelső szállója e deutralis¹³⁴ esztergári falunak, azon okból jól tudja, hogy titulált Ányos Ferenc uram oly szegény állapattal volt, hogy az nyakában megálló ruhácskáján kívül egyebe nem lévén egy bográcsánál, és az volt mind főzőedénye, mind tála és tányérja, ha mit kaphatott, abban megfőzte, és csak egy hosszú szűrben s telekes bocskorban¹³⁵ járt, mint másféle szegén legény. Hogy pedig a pásztorjai a disznók mellől elszöktek, jó ideig csak maga inquiri curans Ányos Ferenc uram őrizte, a fatens jól emlékezik, merthogy sokszor titulált Ányos Ferenc uram Pestre lemenvén, a fatenst állította helyében, és úgy maga is két hétig őrzötte. Azon időben a deutralis esztergári pusztának jövedelme igen csekély volt, mert ha egy esztendő által 30 forintot az egész pusztából bévehetett, tehát fogadj-Isten volt¹³⁶, mert mindenfelől elíg¹³⁷ erdő lévén, a fa nem volt kapós. A pusztát ily karban, mint mast vagyon, ekképpen állította, hogy az irtogatástól¹³⁸ véres verőtékkel való munkáját s fárodságát nem sajnálta, hanem egyre dolgozott, s irtott, úgyannyira, hogy az kezeit látszóképpen¹³⁹ föltörte a kapa- és fejszenyél. Ez így történvén, egy házat csinált magának, és úgy annakutána emberekkel szállétotta¹⁴⁰ meg lassanként a fönt írt pusztát. De hogy ad 2dum¹⁴¹ Nemzetes Ányos Ignác uram a disznait urabátyjának titulált Ányos Ferenc uramnak őrzötte volna valaha, csak egy fertályóráig is, arra a fatens se nem emlékezik, se azt nem tapasztalta. Úgy nem különben arra sem emlékezik a fatens, hogy valaha az béresekkel tartotta volna élelmét¹⁴², hanem amije volt titulált Ányos Ferenc uramnak, ő is azt ette, és hogy tanulásit eltekergette, s tovább követni nem akarta. Úgy ad 3tium annakutána följobb titulált Ányos Ferenc uram egytestvér öccsét, Ignácot gazdaságra kívánta alkalmaztatni, és hogy jobb kedve lenne a gazdasághoz, egy pár malacot és egy hold borsó vetést ajándékozott néki, de ezzel sem csinálhatott semmi jó indulatot is a gazdaságra, mert a malacokat és a följobb írt vetést (midőn virágzott) a korcsmárosnak eladta, és az árát megitta, a fatens nyilván tudja, mert a vetést és a malacokat testi szemeivel is látta, hogy pedig eladta légyen, azt onned tudja, mivel ugyanazon korcsmáros dicsekedésképpen a fatensnek (midőn a korcsmán mulatozott) beszéllette.

Super qua per me praevio modo peractae inquisitionis serie praesentes jurium praetitulati Domini Inquiri curantis futuram uberiorem ad cautelam deservituras sigillo et syngrapha propriis communitas extra dedi litteras testimoniales signatum Esztergár die 14a Aprilis 1776.

Franciscus Kovács
Inclytae Regiae Judicariae
Juratus Notarius¹⁴³
Anno 1777.

Anno 1777. die 20a Aprilis, testes praeinserti, coram me statuti authenticati sunt modalitate subinserta.

1mus testis Andreas Fejér, confirmat ex toto collateralem suam fassionem.

2dus testis Mathias Miller, aequae confirmat fassionem suam.

Signatum Pestini, die et anno praenotatis.

Magister Emericus Beöthy
Presentiae Regiae Notarius¹⁴⁴

VI.

Ányos Antal levele Séllyei Nagy Ignác székesfehérvári püspökhöz

A levélíró Ányos Antalt, Károly fiát, idősebb Ignác unokáját 1794-ben nevezték ki regesztrátornak Veszprém vármegye levéltárába. Ezt a levelét Ányos Pál Veszprémben bekövetkezett halála után egy hónappal írta Séllyei Nagy Ignác (Székesfehérvár, 1733 – Pest, 1789) székesfehérvári püspökhöz, aki, mint a Budára költözött egyetem első kancellárja, már megismerhette Ányos Pált, majd látván fehérvári tanári működését és költői tehetségét, megbízta őt egy katolikus gyülekezeti énekeskönyv megszerkesztésével. A kötet a költő-szerkesztő halála után jelent meg, neve nélkül.¹⁴⁵ Pálóczi Horváth Ádám Ányos Pál veszprémi halálós ágyánál szerzett tapasztalatai szerint a súlyos kínok közt szenvedő beteg sem rokonaitól, sem egyházi előljárójától nem tudott elbúcsúzni, mert a költő-baráton kívül senki sem látogatta meg (*Jankovics*, 2011, 241–253. o.). A levél lelőhelye: Székesfehérvár, Püspöki Levéltár, Séllyei Nagy Ignác püspök iratai.

Méltóságos Püspök, Kegyelmes Uram!

Fölséges Kamara által rendeltetvén Vásárhelyi¹⁴⁶ Hegyen két helyen lévő Uraság szőlőjének cum omni immunitatione¹⁴⁷ leendő eladása, most folyó holnapnak 18dik napja idéztetett tartandó Licitációra. Az egyik Szeremlei szőlőnek¹⁴⁸ nevezetik, abban nagy présház és nagy pince vagyon, a másik éppen szomszédságomban helyezhetik, és ebben semmi épület nincsen. Ezen szomszédságomban lévő szőlőnek megvételére nagy kedvem volna, várhatván jövődöbéli szép hasznomat. Nagyságára ugyan nem hasonló a szeremlei szőlőhöz, mert az nagy plágát¹⁴⁹ foglal magában, de termésének kvalitására nízve nem alább való, és némely esztendőben a mustját az Hajdani Uraság is jobbnak tartotta. Jelenttem volna magamat az itt való Tekéntetes Káptalannál, de mivel bizonyosan tudom, hogy olyas fundationalis¹⁵⁰ pénz mostanság nincsen elocándó¹⁵¹, folyamodom Excellentiához, alázatosan könyörögvén, ezer tallérokkal, melyeket azon szőlő megér, kegyesen succurálni¹⁵² méltóztassék, securitásul¹⁵³ léssen Excellenciának ezen szőlő és egyéb javaim, én négy vagy öt esztendő alatt, az Úr Istennek áldása után, annak terméséből nagyobb részben azon capitalisnak deputatióját remélhetem. Főképpen ha Excellentiád per partes¹⁵⁴ kegyesen fölvenni méltóztatik, és ha első esztendőben annak fizetendő interessétül Excellentiád kegyessége által fölszabadítatom. Úgy tartom, most mindjárt a pénznek letétele nem fog kívántatni, ha Excellentiád írásbéli affidatióját¹⁵⁵ azok előtt, aholy szükséges, megmutathatom, szüret után is föl fogják venni. Könyörgök ahhoz képest Excellenciának, ezen jövődöbéli hasznomra szolgáló alázatos kérésemet teljesíteni méltóztassék Excellentiád, és ezen esztendőben szükségessé Excellenciának új somlyai must, Excellentiád parancsolatjától várok, mely ebbéli alázatos

instantiám végett ha személyem szerént való udvarlásomat Excellentiád kívánja, azonnal udvarlok. Várván ohajtva Excellentiád kegyes resolútióját, szentelt kezeinek csókolásával tapasztalt kegyességében ajánlott örökös veneratióval maradok

Excellentiádnak

alázatos szolgálja
Ányos Antal

Veszprimii 5a 8bris 1784.

VII.

Krajnik László viselt dolgai

Krajnik Lászlónak valószínűleg akaratlanul is igen jelentős, ám negatív szerep jutott Ányos Pál hírnevének alakulásában. Pedig Ányos a legközelebbi, mondhatni bizalmas barátai között tartotta számon a fiatal katonatisztet. Mind hozzá írt verse, mind pedig neki címzett levele nyíltan burkolt erotikus utalásokat tartalmaz, s főleg az utóbbi – a szöveg teljes félreértése miatt: igaztalanul – váltotta ki Kazinczy Ferenc felháborodását. Krajnik László testvére, József, abaúji táblabíró volt Kazinczy hűgának, Klárának férje. Így a széphalmi költő-fejedlem személyesen ismerte őt, sőt az Ányos-kézirathoz is a fivérek nyomán jutott. Ányos levelének pajtáskodó-évődő hangja miatt – amellyel pesti barátját a Nyitrából oda látogató fiatal lányok kalauzolására kéri fel – Kazinczy nehezelt, úgy tűnik, mind a szerzőre, mind a címzettre. „Ányosnak levelét, ha pap nem volt volna is, nem kellene s nem lehetne kiadni. Gaz erkölcsstelenség van benne. Egy mátká, egy becsületes, tiszteletes ház gyermeke Pestre méne, s ez a paulinocska oktatást ad a vad szerelmekhez szokott katonának, mint szédítse el a leányt. Ha a levél kezembe akad, magadnak, s általad mindazoknak, akik bírni akarják, általadom, de ne engedjük azt sajtó alá jutni” – írta a levél kiadásának lehetőségéről érdeklődő Toldy (akkor még Schedel) Ferencnek. Már a levelet először közlő Császár Elemér is észrevette, hogy Ányos nem elcsábíthatni, hanem barátja által szórakoztatni akarta a felvidéki úrilányokat, a nagyváros látványosságait, életformájának másságát akarta bemutatni. Az alábbi dokumentumokkal Krajnik hadnagy jelleméről, önbíráskodásra hajlamos természetéről, a jogkövetést figyelmen kívül hagyó, túlzó nemesi öntudataról szerezhetünk az Ányos-jellemzést kiegészítő adalékokat (*Jankovics és Schiller*, 2008, 126., 157., 220., 235–237. o.). Ha érthető is bosszankodása afölött, hogy Bárczay András majorságot telepített Krajnikék udvara tövébe, az eljárása nehezen helyeselhető. Bár lehet, hogy az újnemest lenéző régi nemes elleni lázadása is fellelhető akciója „szerző okai” közt, ugyanis nagyjából a Krajnik család nemesítése idején írta Apor Péter (1903, I. 51. o.) *Onographia* című „névtani dolgozatában”:

Megint kik idegen nyelven hívattnak,
Idegen tisztségről s névvel mondattatnak,
Külső országból kezdete azoknak
Vagyon, nem fiai igaz magyaroknak.

Ilyen Boér, Geréb, Ficsor, Henter, Jani,
Dobra, Maurer, Trauzner, Szeleczi, Jabroczi,
Fridrik, Pelnitz, Lentulus, Krajnik és Dusárdi,
Számptalan sok lits, fits, iczki, ficzki, loczki.

A dokumentumok lelőhelye: Magyar Országos Levéltár, P 535, a Patai család levéltára, 22. cs., XVIII. fasc. 21. nr. 29., illetve az Inquisitio super defectione sepimentis Curiae Andreae Bárczai per Ladislaus Krajnyik címzésű vallatás ugyanott, nr. 29.

Az Abaúj vármegyei bíróság nevében 1776. augusztus 13-án Göncruszán keltezett levelében az alábbiakról értesítette göncruszakai rezidenciáján¹⁵⁶ Máriássy Máriát, idősebb Krajnyik Sándor özvegyét Alth János és Péchy Antal szolgabíró és esküdt:

„[...] Tekéntetes Nagy jó Asszonyunk! Tekintetes Nemzetes és Vitézlő Bárczay Bárczay András úr, ezen Tekéntetes Nagyságos Abaújvármegye generalis exmissiójának¹⁵⁷ ereje mellett általunk a Nagyasszonyt törvényesen admoneáltatja¹⁵⁸ az iránt: Hogy tudniillik, a közelebb elmúlt 1775dik esztendőben febrárius havának 11. napja táján a Nagyasszonynak osztatlan¹⁵⁹ fia, Tekintetes Hadnagy Krajnik László úr, maga mellé vett feles és fegyveres emberekkel a titulált Admoneri curáns¹⁶⁰ úrnak Gönc-Ruszkai helységben lévő udvarháza előtt, napkelet felé fekvő s békerített kertjének felső oldalán lévő sövényét erőszakkal s maga hatalmával levágattatván, azon törvénytelen cselekedetnek a Nagyasszony inhaereál-é¹⁶¹, vagy sem? És a mind a kerítésben, mind a kert haszonvehetésében okozott kárát megtéríteni kívánja-é? Magát meghatározni¹⁶², és iránta válaszolni ne terheltezzék. Ha a Nagyasszony azon kárnak megtérítésétől idegen lészen, melynek reménsége alatt esztendei vidualis prorogatiójának terminusa¹⁶³ alatt a titulált admoneri curáns úr ez ideig várakozott, azon kárnak orvoslását és törvényes revindicatióját¹⁶⁴ minden accessoriumokkal¹⁶⁵ együtt magának reserválja¹⁶⁶ és az atyafiságos jó szomszédsgának megsértődésének okát titulált Hadnagy urammal együtt a Nagyasszonynak is fogja tulajdonítani. Mely iránt válaszát elvárván maradunk, Göncruszka 13ia augusti 1776. A Tekintetes Nagyasszonynak hivatalbéli igaz szolgálai.”

A tekintetes bíróság Felsőmérán 1775. július 5-én meg is tartotta a kerítésszaggató hadnagy ügyében a tanúkihallgatást. A hét tanú vallomásából csupán azokat a részleteket közöljük, amelyek egymástól eltérnek, illetve, még ismeretlen részleteket közölve egymást kiegészítik, s amennyit a nedvességtől megrongált papír elolvasni enged... Kezdjük a kihallgatást in medias res, amikor a tanúnak felteszik a kérdést, hogy:

De eo utrum?¹⁶⁷

[1mo.] „...a Tanú, hogy Tekéntetes Nemzetes és Vitézlő Bárczay Bárczay András úr legközelebb múlt 1774dik esztendőnek május [...] holnapok napjaiban ezen Tekintetes Nemes Abaúj vármegyében Göncruszka nevezetű helységben lévő residentialis Curiaja [egy] részit bekerítettvén, abban egész tavaly nyáron az titulált [úr] majorságbeli borjait legeltette, és akképpen békességesen használta minden ellenkezés nélkül, mégis, mindazonáltal

[2do.] Folyó 1775dik esztendőben februárius havának 11. napja [tájban Tekinte]tes Nemes Nagyságos Gróf s Generális Pálffy János ö[nagysága] Regementjében lévő Hadnagy Krajnik László uram hatalmasan [...] menvén egynehány emberekkel, és jelesül nemesekkel-é vagy parasztokkal; nevezetesen vallja meg, az északi oldalát azon kúriabeli kerítésnek levágatta és semmivé tetette, mely hatalmaskodást minémű készületekkel vitte véghez, circumstantialiter¹⁶⁸ vallja meg. Mely által

3tio. Hány forintig való kárt okozott titulált Bárczay András úrnak, azt is [...] hiti alatt vallja meg.”¹⁶⁹

Az első tanú, Máriássy Mária asszony, néhai idősebb Krajnik Sándor özvegyének göncruszakai szolgálja, a körülbelül 36 éves Iván Ferenc elmondja: bizonyosan tudja, hogy Bárczay András a mondott (1774) időben göncruszakai kúriája napkeleti részét bekerítette, ott tartotta majorságbeli borjait és néha lovait is elengedve szabadon ott legeltette, hogy mások állatai azokban kárt ne tegyenek, a területet lakat alatt tartotta. Midőn e tanú idősebb

Krajnik Sándor úr több emberével folyó év februáriusában, „vagyis farsang utólja felé úr dolgán¹⁷⁰ lett volna, [...] ugyan titulált úrnak édes fia, tekintetes Pálfiandum Regement Hadnagy Krajnik László uram parancsolta e tanúnak és több társainak, nevezetesen a gazdának, Gyurkának, nemkülönbén három béresnek, úgymint Fekete Istvánnak, Brnicza Jánosnak és Majoros Mihálynak, ismét Urbán János jobbágnak és egy legénynek, aki ekkor egy kis ideig kocsisa volt titulált Krajnik Uraknak, hogy utána mennének fejszékkel. Ezen parancsolat szerint kimentek Hadnagy Krajnik László urammal titulált Bárczay András úr felül megírt residentionaria beli részének kerítéséhez, melynek vágását parancsolta [meg] Krajnik László uram, de közülünk egyik sem fogott hozzá, valameddig maga belé nem vágott; ez meglévén, az napk[eletrre nyí]ló kapucskánál elkezdvén a sövénynek vágását, az ész[aki ső]vénnel együtt levágatta egészen a napnyugoti szegelet[...].ra, hogy annak többé hasznát nem lehetett venni, mivel [...] lévő hasogatott karókat nem a föld színén, hanem [...] két lábnyira vágatta le, azt azonnal ki is düttette és han[...] maga is, titulált Krajnik László uram, segített. Ad [3tium ke]veset ért az ilyen becsnek állapotjához, még is mindazon [...] di] alatt így gondolja, hogy a levágatott sövény, minthogy [...]rúl vala hozzá való karó és vessző, megérhetett harminc[...] pedig amiat hasznát nem veheti a kertnek az titulált [...] lega]lább húsz-harminc forintig való kárt vallott, mivel csak [...] vagy káposztával beültették volna is, könnyen kivehette [volna] inquiráltató úr azon pénzt.

A második tanú, Urbán János, az említett Asszony 26 év körüli göncruszkai jobbágyának vallomása az 1–2. kérdésre megegyezik az első tanúéval. Vallomásának vége tartalmaz új momentumokat: a hatalmaskodás idején otthon tartózkodott ifjabb Krajnik Sándor és József is, ezt korábban saját szemével látta. Az azóta elhunyt idősebb Krajnik Sándor pedig akkor fekvő beteg volt. A harmadik, a kárt illető kérdésre ezt válaszolta: hitére vallja, hogy a titulált Krajnik urak a „kérdésben feltett sövénynek levágásával legálább hatvan-hetven forint ára kárt okoztak sokszor titulált inquiráltató úrnak”.

A harmadik kikérdezett, Tóth Tamás göncruszkai lakos körülbelül 24 éves felesége, Jamniczky Erzsébet vallotta, hogy ő a szóbanforgó kert szomszédságában lakván, közelről szemlélte a fejleményeket. Báróczy András a fentebbiek szerint valóban bekerítette az állatai számára a kert jelzett részét, de „abban senki legkisebb ellenkezést nem tévén”, szabadon használta és bírta, mindaddig, amíg újra „nyári hasznát lehet venni”. Farsang vége felé saját szemével látta, hogy Krajnik László hét emberrel fejszékkel kijött, köztük a József nevű kocissal. Nem kezdték el addig a sövény dülését, amíg a hadnagy belé nem vágott. S mikor a többiek is nekiestek, „közben titulált Krajnik László úr, az hatalmaskodó ember [...] fel-alá sétált, és a levágott sövényt düttögette s taposta, gyakran tekingetvén az magok kertje felé, mely legközelebb levő szomszédságában vagon azon levágott sövénynek, egyszer éppen a kert sövényéhez ment, és ott egy kis korig nevetve beszélgetett, de kivel, nem tudja, hanem gondolja, hogy a testvérek közül egyikkel, mivel tudja bizonyosan, hogy akkor mind a [...] odahaza voltak, az öreg úr pedig már akkor fekvő beteg volt. Közel levén ezen hatalmaskodáshoz a tanú, jól hallotta, [...] Krajnik László úr azon hatalmaskodás alatt formalibus mond [...]: Jöjjön a Bárczay András tiszt-tartója, meg mutatom, ki [...]vényt.”

A kár nagyságát faggató harmadik kérdésre e tanú is azt feleli, hogy nem ért a kárbecsléshez. Ezért nem is találgatja az összeget.

A negyedik tanú is nő, Csomó János harminc körüli felesége, Lesószky Erzsébet. Az első kérdésre adott felelete megegyezik a korábban idézett tanúkéval. A sövényvágás körülményeiről azt vallja, hogy a cselekményt „titulált ifjabb Krajnik Sándor úr az udvar kapujánál állván nézte, Krajnik József úr pedig az cselédháznak ablakján szemlélte. Ezt onnat tudja, hogy éppen akkor történt e tanúnak menetele titulált Krajnik urak udvarába.” A előidézett kár megbecslésére ő sem vállalkozik.

A ötödik tanú, a 46 év körüli Tóth Tamás, ugyancsak göncruszkai lakos, a harmadik tanú férje. Vallomása egyezik a korábbiakkal, azzal a különbséggel, hogy a hatalmaskodásban

részt vevőket nem tudja megnevezni, csak annyit tud, hogy heten voltak, Krajnik László vezénylete alatt. Mikor Krajnikék a sövény levágásához kijöttek, közel lévén, jól hallotta, noha nagyothall, hogy Krajnik László a sövény vágatását megparancsolta, de azok addig nem akartak hozzáfogni, míg ő először belé nem vágott. A kárösszeget illetően megjegyzi, hogy jó lelkiismerete szerint állítja: azt mind a sövényben esett kártételt miatt, mint pedig azért, mert „a kertnek pusztán kellett maradni, legalább hatvan-hetven forintra” becsüli.

A hatodik tanú Bárczay András 40 év körüli szolgálója, Kiss István. Öt éve lakos Göncrusz-kán, a kerti állapotokat és fejleményeket ugyanúgy adja elő, mint társai. Ő is úgy értesült, hogy senki sem ellenezte korábban a kerítést és a majori jellegű állattartást. Ő is szemével látta, amint Krajnik László a megnevezett emberekkel kiment és „vágatta és dújtögette a sövényt, maga is dújtögetni segített Krajnik László uram és rajta taposott a sövényen, hogy mindazonáltal ezen hatalmaskodásnak nagyobb ereje legyen. Látta szemével e tanú, hogy puskákkal négy személy készen állott az titulált Krajnik urak szomszéd kertjében, az bodnár-házhoz vonván magokat, egyik közülök volt reguláris katona, aki Hadnagy Krajnik László urammal Kassáról lejött, másik Tekéntetes Máriássy Mária, Krajnikné Asszonyom igás kocsisa, Szemcsák Is[tván] nevezetű, harmadik Szentmiklósy Károly uram kocs[isa, kit meg]nevezni nem tud, az negyedikre pedig reá nem [emlékeznek]. Ezek mindaddig ott állottak, méglen a sövénynek [...] tartott. Hanem annak vége lévén kik-ki puskájához [...] méglen a kertben által nem mentek szokás szerint [puskájokat] kezekhez vették, hanem a kertből kimenvén néme[lyek] ruhájok alá dugták, némelyek pedig magokhoz szo[rították, hogy] mások észre ne vegyék, azt is jól látta, hogy azalatt [míg a] hatalmaskodás tartott, ifjabb Krajnik Sándor úr tö[...] kapuban az udvar előtt állott, és végezetével a sövény[...] bement. Mivel ezen hatalmaskodásnak idején t[itulált inq]uiráltató úrnak sem tisztartója, sem más ollyas em[bere oda]haza nem vala, maga a tanú ment titulált Krajnik urakhoz az elkövetett hatalmasság ellen, amint tudott, protestálni, de erre, mint az titulált Nagyszony, úgy Sándor, László és József urak azt felelték, hogy úton-útfélen és a korcsmán is protestálni szabad legyen. Az öreg úr pedig már ekkor nehéz betegen feküdt.” A gazdasághoz keveset értve, ő sem tudja a kártételt felbecsülni.

A hetedik tanú, Szombaty Mária, körülbelül 26 éves, P[...] Sámuel felesége. Az első kérdésre azonosak a válaszai, mint tanú-társaiéi. A kertelést egy földesúr sem ellenezte, a titulált inquiráltató a területet „békességesen és háborgatás nélkül” bírta. A sövényt úgy vágatták ki, hogy annak már semmi hasznát nem lehet venni. „Hogy pedig ezen hatalmasságot annál bátrabban véghez vihessék, négy legény, ki vala puskákkal rendelve ezen deutralis¹⁷¹ kertnek szomszédságában lévő Krajnik urak kertjében lévő budnár-házhoz, akiket látva ugyan tanú az kivágás alatt, de nem tudta, mi végre állottak [ott] mindaddig, valameddig vége lévén ezen hatalmaskodásnak, mind a négyen elejekben lerakott puskájokat a földről [fel]vették, akkor iszonyodott el a tanú, gondolván magában, ha valaki ellenzette volna az sövénynek vágását, [ha]llál nélkül meg nem esett volna, de azok köz[ül senkit nem] tud nevezni, reájok sem ismérhetett távolyra [...] kársás (?) szemlélvén őket, hanem azt látta, hogy [...]kerten keresztül mentek szokás szerint ket [...] puskákat, de amidőn keresztül mentek volna, a [Kraj]nik urak udvarában eldugták fegyvereket úgy, [hogy észre] ne vegyék.” A harmadik kérdésre nem tud felelni.

Nostrarum vigore et testimonio Literarum Inq[uisito]rum mediante. Signatum Felső-Mera die 6ta Mensis [...]

Inclytae Comitatus Abaujvariensis [S. Judlium]
Johannes Alth

Ejusdem Inclytae Comitatus adjunctus Jurassor
Joannes Fülep

VIII. Epilógus

Ányos Pál pálos szerzetes és költő hírnevének, művei befogadástörténetének alakulására talán egy száz évvel később élt Ányos Pál, valószínűleg ifjabb Ignác fia, zirci lakos is rányomta bélyegét. A levéltárosoknál mindenképpen, mert bár ezen újabb Ányos Pál levelének dátuma feltűnő helyen, a levél fej-részében, legelső sorként olvasható: „Zirc, 1868. martius 4-én”, a kései levéltárrendezők a kronológiával mit sem törődve, az előző század utolsó harmadára osztották be az itt közlendő levelet, s valószínűleg tartalmi és formai okok, és az irodalmi hagyományból vagy hallomásból ismert Ányos-életrajz, vagy a felsőelefánti kolostorból szervezett titkos levelezésének elterjedt híre motiválhatta őket a levél raktári elhelyezésében.

Vagy talán azt hitték, nem ismervén Ányos kézírását, hogy a 12 éves költő álcázásból, a kortársak megtévesztéséből, netán játékból datálta egy évszázaddal a jövőbe szerelmes levelét? Az viszont aligha tagadható, hogy az unokaöcs erősen rájátszott a nagybácsiival való névazonosságra.

(A levél a benne említett hólé hatására keletkezett tényleges vízfoltok miatt néhol ma már olvashatatlan szövegének lelőhelye: Magyar Országos levéltár, R 309, 27. cs. 338.)

Zirc, 1868. martius 4-én

Most már hát komolyan
Asszonyok legszebbike!

Én szerencsétlen, én megbukott s megsemmisült utolsó postás! – A küldött levelet Akára¹⁷² szerencsésen el utolsó postáztam,¹⁷³ de Imreh [...] úrhölgy akkor már onnét elutazott [...] miért is János főtisztelendő úr ta[ná]csára azt Zircre visszavinni s ismét Veszprémbe expedálni¹⁷⁴ akartam, mely akarat hogy [te]tté nem valósult, h[át nem] volt más, mint az, hogy paraszt kocsimba a bádóg pixis,¹⁷⁵ melyhez e levél [az] iratok közé betéve volt, [...] ott isten segítségével 3as [pecséttel] hóval beburkoltan az elolvadásig pihent, mely szerény idylli helyzetéből a pixis egy dudari¹⁷⁶ asszony által az ottani jegyzőhöz – onnét pedig Kosos Miklós szolgabíráshoz hozatott, de 3as pecsét az asszonnyal a levélben pénzt gyaníttatván, az biz azt szerencsésen fölbontotta – legnagyobb utólagos bocsánatkérésével.

Ebből eléggé kilátni méltóztatik, hogy én ezen egész dologban olyan ártatlan egy birka, vagy akarám mondani, bárány vagyok, amilyen csak egy húsvéti lehet.

Gondolkodtam – e veszélyes ügyben egy egész 24 órán keresztül, az éjszakát is beleértve –, de okosabb határozatra vetemedni nem mertem, érezvén magamban az igaz nem mondás iránt szörnyű nagy féltékenységet, s nem tetsző visszaborzadást. Azért hát csak, mint mindig, úgy most is az igazmondás legigyenesebb mestersége mellett megmaradtam, pedig egy kis elegáns füllentéssel rövidebben s <tán> az engem nem ismerők előtt tán hitelre méltóbban járhattam volna el.

Tehát mindezekből azon üdvösséges tanúságra jöttem, hogy nekem, mint a figyelés

dolgoában már egy kissé rokkant vitéznek, nem tanácsos mindig magammal olyan kis gömbölyű szűk <pix> bádóg-pixist hivatalos irattartónak szellős oldalú paraszt kocsimban hordani, hanem ahelyett jó komót bőséges pakttáskát használni.¹⁷⁷

Asszonyok legszebbikének

hűséges és megbízható szolgálója: Ányos Pál
akái utolsó postás

Egyébiránt – ha jobbnak látná – az <itt> ide csatolt leveleket égesse el.

Jó hitelem és renumémnak¹⁷⁸ a bájoló szíves anyatermészet harmatgyöngy táplálta gazdag színpompájú ékes virányait a szép kis Ilka kisasszony parányi piskóta lábai elé kérem kegyeskedjék szép sorban egymás mellé lerakni, s láng szeme mélabús ernyői alul egy vagy két résztvevő könnyút – akarám mondani, vigasztnyújtó mosolyt, részemre – kierőszakolni.

I.

E száj, mely megszóllal,
E szív! – mely rásugall,
E lélek! – mely gondol,
S Ilka, neked hódol.

Szép, bájos Ilka!
Szívem<nek> hú vágya.
Te vagy életemnek
Ékes koronája.

Jegyzetek

¹ Dolgozatunkhoz köszönettel vett segítséget nyújtott Galavics Géza, Pintér Márta Zsuzsanna, Szentmártoni Szabó Géza és Szörényi László.

² *Magyar Hírmondó*, 1791, 234. o.

³ elismerjük

⁴ ónedények elosztása

⁵ önlemez

⁶ vízforraló

⁷ asztalkendő, szalvéta

⁸ asztalterítő, abrosz

⁹ külön

¹⁰ damaszt

¹¹ azaz

¹² lat, lot, loto, Loth, országrészenként és időnként változó, legkisebb súlyegység, ekkor 1,40–1,95 dkg között, itt valószínűleg a pozsonyi lattal mérték, amely 1,74 dkg volt

¹³ megmértetett

¹⁴ egy forintot (számolnak)

¹⁵ négy forinttól

¹⁶ rokoni

¹⁷ Náni, Anna

¹⁸ ágy, pamlag

¹⁹ intarziás

²⁰ tormos vagy toromos nyoszola, vendégágy, amelyen az ágynemű magasra van rakva

²¹ ön-bevonatú szekrény

²² 10 forintba beszámítva

²³ viseltes, megkopott

²⁴ éléskamrában

²⁵ fiókokra osztott láda, amelyben főleg négyszögletes borosüvegeket szállítottak

²⁶ kívánságára, kiegészítésére

²⁷ hasonlóan, ugyancsak

²⁸ Holicsban gyártott majolika édességes, gyümölcsös tányérok

²⁹ matrac

³⁰ közös akaratból

³¹ halovány sárga

³² rövid, behajlott szarvú szarvasmarha

³³ egy harmadfű (hároméves) herélt bikaborjú

³⁴ ezért

³⁵ ugyanabból az alomból, „évjáratból” való; de utalhat a sorshúzással lebonolyított osztozkodás módszerének lényegére is: az osztozás sorshúzással történik, de ha túl nagy értékbeli különbséget hozna a véletlen, azt pénzösszegekkel korrigálják, az egyenlőség és igazságosság érdekében

³⁶ széles, esetleg nehezen kezelhető, szeszélyes, vagy felfűvódásra hajlamos (?)

³⁷ vörös szőrű, kurta szarvú ökör vagy tehén

³⁸ szöke (?)

³⁹ félig gömbölyű (?), horpadt (?)

⁴⁰ vörhenyes

⁴¹ így

⁴² melyekért

⁴³ kevésbé értékes

⁴⁴ fajta

⁴⁵ félcsipejű

⁴⁶ másík

⁴⁷ heréletlen

⁴⁸ fiatal

⁴⁹ elírás Tigris helyett (?)

⁵⁰ hordóalkatrészek készítésére alkalmas faanyag

⁵¹ űrmérték, főleg bommérsre kb. 53–54 liter

⁵² vegyesen

⁵³ donga

⁵⁴ hat font, funt, termésmennyiséget alapul vevő súlymérték a Fertő-vidéken, ugyanakkor súlymérték is, Pfund, libra, országos mérték: 0,38–0,61 kg; a pozsonyi font 0,55 kg volt ekkor

⁵⁵ közönségesen szólva

⁵⁶ pozsonyi akó: 53,72 l.

⁵⁷ aszú

⁵⁸ spájzból, éléskamrából

⁵⁹ a mai nappal elismerem

⁶⁰ E bekezdésnyi szövegrész Ányos Anna férjének, Komáromi Sándornak saját kézalírású átvételi elismervénye, mely Esztergáron kelt, 1782. december 4-én. A szilvapálinkára utaló utolsó mondat a sorok közé utólag beszorítva.

⁶¹ itt következő közvetlen örökösei

⁶² gyapjuszövevvel

⁶³ képi vagy szoborbéli ábrája

⁶⁴ a tatai majolika-gyár terméke

⁶⁵ török készítésű asztalterítő

⁶⁶ Rötth Klára névadó szentjének képe vagy szobra üvegben

⁶⁷ ezüst merőkanál, rajta a hitelesítő próbajegyvel

⁶⁸ sötétvörös fényes szövet, esetleg selyem

⁶⁹ 64 négyzetre osztott tábla, amelyen két személy tizenkét vagy tizenöt csont- vagy fakarikával játszott; itt intarziás asztalról lehet szó

⁷⁰ kis kávéskorsó

⁷¹ porcelán bögre, kis csupor

⁷² egyszerű; az íráskép ugyan ezt az olvasatot adja, de lehet, hogy 'pár'-t kell érteni

⁷³ Coridon: bár az Ányos-életműnek több fontos utalása van a theokritoszi, majd vergiliusi eredetű Corydon–Alexis ifjú pásztor-párra, itt mégsem ennek képi vagy szobrászati megjelenítésére lehet gondolnunk, hanem a magyarba a francia nyelvből átvett *geridon* szóra, amelynek jelentése kb. egy lábon álló, kis kerek asztal, amelyre gyertyatartót vagy virágot szoktak helyezni (*Babos*, 1865).

⁷⁴ Ötöskereszt, Jézus öt sebének emlékezetére: egy nagyobb kereszt szögleteiben négy kisebb kereszt. A zárandokok kedvelt emléke Jeruzsálemből.

⁷⁵ közülük csak kettő készült keményfából

⁷⁶ Az ingóságok felbecsülése, 1783. június 24.

⁷⁷ Egyharmadát levonva, marad 20 forint.

⁷⁸ becsérték szerint

⁷⁹ bécsi-óra, faszekrényes óraszerkezet

⁸⁰ Ányos Anna Mária, Komáromy Sándor felesége.

⁸¹ az egy főnek járó összeg 117 forint 10 krajcár

⁸² az egyenleg

⁸³ <http://archivum.piar.hu/batthyany/familia-nevt>

⁸⁴ Az Abaúj-Torna vármegyei helység nevét nem sikerült azonosítani, az oklevél-lista többi másolatában Ozzoizza, Oszoizza, Ozoizza alakban fordul elő.

⁸⁵ Fintafölde vagy Persendorf, Úrszabadiban, Veszprém-ben.

⁸⁶ Sümeg vármegyében nem sikerült ilyen nevű helységet azonosítani. A másolatokban előforduló névalakok: Egyhaszassamul, Egi hizassamul.

⁸⁷ I. (Nagy) Lajos király (uralkodott 1342–1382), az adományozott falu névalakjai: Juras, Jwras, Jutas. A Veszprémhez közeli település nevének romlott alakját javítottuk.

⁸⁸ Gara Miklós 1386-ig volt Magyarország palatinusa.

⁸⁹ királyi beleegyezés, jóváhagyás

⁹⁰ illeti, érinti

⁹¹ Lovas Veszprém megyei, Kővágóórs ma Zala megyéhez tartozó falu.

⁹² Hazai Okmánytár, III. 251–253.

⁹³ Zsigmond brandenburgi örgrófot Himházi Benedek veszprémi püspök 1378. márc. 31-én Székesfehé-

vártott koronázta királlyá, s haláláig, 1437. december 9-ig uralkodott. 1433-tól német-római császár is volt.

⁹⁴ A másolatokban szereplő névalakok: Szanthafeld, Szanthaföld, Sancisafeöld.

⁹⁵ várnagy

⁹⁶ Kishidegkút és Nagyhidegkút a 20. század húszas éveiben egyesült Veszprémhidegkút néven.

⁹⁷ Vessd össze az alábbi jegyzettel.

⁹⁸ Polgároc vagy az egyik másolatban olvasható Polgároca helynevet nem tudtuk azonosítani.

⁹⁹ Azonos lehet a 18. tétel Borlát nevű malmával?

¹⁰⁰ A Vasvármegyei Alsómesteri és Felsőmesteri 1935-ben egyesült Mesteri néven.

¹⁰¹ Az I. Mátyás (uralkodott 1458–1490) által adományozott jószág, Borbonak nevét nem sikerült azonosítani, az egyik másolatban Borbonalj áll.

¹⁰² A család a faiszi mellett a vámosi előnevet is használta Vámos (Nemesvámos) Veszprém megyei települése okán.

¹⁰³ perbehívó levél, idézés

¹⁰⁴ sűmegi várnagynak

¹⁰⁵ Mecseszentgyörgy, Mecser; Prini vagy Perényi Imre 1504 és 1519 között töltötte be a nádori tisztet.

¹⁰⁶ tanusítja

¹⁰⁷ Babócsa, Somogy vármegyei helység, a névalakot javítottuk a másolatok alapján: Babota, Bobocha, Babocha, Babocsa.

¹⁰⁸ a javak szerzője

¹⁰⁹ II. Lajos király (uralkodott 1516–1526) a mohácsi vész évében íratta ezt a mentelmi levelet Tokos Ferencnek.

¹¹⁰ Információhiány miatt nem tudtuk azonosítani, melyik Újvárról van szó.

¹¹¹ Nádasdi Tamás 1542-től töltötte be az országbíró hivatalát, 1554-től pedig a nádorit, az általa adott irat vagy behívólevél, vagy adománylevél volt.

¹¹² Zsigmond császár ügyvédi irata valószínűleg a korábbi eredetű okirat másolata vagy későbbi megerősítése lehetett, mivel az uralkodó 1437. december 9-én elhunyt.

¹¹³ Nagytilaj, Vas megye.

¹¹⁴ külön-külön

¹¹⁵ Az oklevelekről készített jegyzék időrendbe rakásakor nekünk csak 39 különálló darabra rúgott számuk.

¹¹⁶ követelhessen

¹¹⁷ elismervényt, kezeslevelet

¹¹⁸ Kelt Rohonc várában, 1642. június 11-én.

¹¹⁹ Hasonló típusú biztosító irat olvasható az átvételi jegyzék egy másik példányán is, amely az évszámok előtt sorszámot is tartalmaz, s amely csak néhány, nem túl jelentős szó, illetve szórend megváltoztatásával jó kontroll-anyagnak mutatkozik, főleg a helynevek kiolvasásánál és azonosításánál, s a sorszámnevek valóban 41-et mutatnak, de úgy, hogy tartalmi különbséget nem mutatnak az általunk sorrendbe tett és itt közölt listával. Itt az alábbi kezességre vonatkozó szöveg áll: „Én, Fayszy Anios Sandor vettem ki Gróf Battiani Adam uram Öngyáságátul az Aniosokra néző Jóság Leveleket, úgymint numero 43 [ne feledjük, a tételesen beszámozott lajstrom 41 darabról tudósít!]. Ha pedig valaki mely atyámfia keresné Öngyáságátul ez leveleket, az Aniosok közül, én felelek meg Öngyásága képében, hogy ha azután keresné valamel Anios az Aniosok Leveleit, ez levelemmel mentse meg Öngyásága magát.” E szövegnek megvan fogalmazvány-változata is, amely kihúzásokkal és betoldásokkal és némi eltéréssel ekként olvasható: „Én Fayszi Anios Sandor <vettem ki> Gróf Battiani Adam uram Öngyáságátul vettem ki az Aniosokra néző Jóság Levele-ke->it úgymint numero 43. számot ki, az Anius s azon kívül <valo> valókat is. Ha pedig valaki, mely atyámfia keresné Öngyáságátul ez Leveleket, az Aniosok küzül, én felelek meg Öngyásága képében, hogy ha azután keresné valamely Anios az Aniosok leveleit, ez levelemmel mentse meg Öngyásága magát.”

De hogy mennyire érzékeny műfaj volt az ilyen reverzális, s mennyire körültekintően kellett a helyzetet pontosan lefedő jogi biztonságot nyelvilleg is megteremteni, íme a még mindig kihúzásokat és betoldásokat, a szöveg alakulását mutató leghosszabb változat: „Én, Fayszi Anios Sandor, adom ez levelemet és quitantiamat [!] *hogy en* Groff Batytyani Adam uramtul Öngyáságátul vettem ki az Aniosakra nézendő <Jozzagokra valo> Jozzag levelekeit, melyek Öngyáságánál voltak, alkalmas időtől fogvást, úgymint szám szerent numero 43., ki az anus[!], s ki azonkívül valok<is> voltanak is. Ha pedig ennekutána valamely atyámfia *az Aniosok közül, vagy más, valamely atyánkfi* Öngyáságától az leveleket kérti vagy más módon keresni akarná, hát én s az én megmaradékim feleljenek meg Öngyásága képében, hogy ha azután az aniosak leveleit keresné, ha pedig Öngyáságát vagy megmaradékit Öngyáságának én vagy az én megmaradékim, mivel két ágon valók, meg nem oltalmazhatnak <obligaliak> kötjök arra magonkat, hogy ha kívántatik, az leveleket vissza adjok, hogy annak adatassék, azkit illet, ha pedig ezt meg nem állanak, az végezésönket, ez levelönk és quitantianknak erejével minden törvénybeli és prókátori remediomok és exceptiok ellen Ezer Aranyot vagy annyi érő jószágot az magyar korona alatt vehessen Öngyásága, és még utan [ma]radéki *s minden atyámfia terheket is magamra vévén <hogy> én rajtam és két ágon levő <meg>maradékimon egy jámbor szolgálja <alla> által, melynek nagyobb bizonságára magam szabad akaratjából adom ez levelemet kezem írásával és pöcsétemmel megerősítetvén.”

Az egyik példány előzéklapján a korabeli Battyhány-levéltár kezelőjének jelzete: ”No. 17–48. ad Anyosiana. Quietantia Anyosiana super rehabitibus literis eandem familiam concernentibus. Anno 1642.” Majd, más kézzel:

„Anios Sandornak az minemű Donatiókat adtunk, és micsoda királyok idét [idején] költ, s mi is micsoda levelet kívántunk tőle, azokrul való írások.” Ugyan-ezzel a kézzel írt, ám utólag áthúzott szöveg: <Az minemű levelek szegény Komjenik Istvántul maradtak, azoknak extractusa. Ezeket mind Vamos István-nak adták ismét. Herkovitsnak micsoda levelei vadnak Budornal, Palatinus Uram azki leveleket írt az esztergami út felől, Spathai Márton is mint írt ugyan azon útrul, Eördögh Istvánnak, Sohonnai Istvánnak írt levelek párja, az török hírekrül Palfi Palnak két rendbeli levele az nedóltzesei harmincadra az adóság-rul. Palatinusnak minemű hírt hozott Csontos Márton három rendbeli török levél valami rabok szabadulása felől.> – Vagyis a palliumot korábban más levelek tartására használták, mert az „Anyosiána”-anyaghoz láthatólag semmi köze nincsen.

Egy, szintén a tételek sorszámaival ellátott, más kézzel írt példányon ez áll: „1642. die 11. Junij, Anios Sandor quitantiaja [!] az levelek megadásomról.”

¹²⁰ Gyulaírást, Veszprém megye

¹²¹ Hunyadi János 1446 és 1452 között töltötte be a „Magyarország kormányzója” tiszteletet.

¹²² V. László király (ur. 1444–1457)

¹²³ Az új király, I. Mátyás adminisztrációja megerősíti az előző iratot.

¹²⁴ A jogi állásáról kellően kioktatott és megeskettett első tanú Fejér András kocsmáros, kisesztergári lakos, római katolikus vallású, 37 év körüli, az első kérdésről semmit nem tud mondani, a másodiktól és a harmadiktól az alábbiakat vallja.

¹²⁵ Gyarmat, Győr vármegye

¹²⁶ vezeti, irányítja

¹²⁷ az eljárást kéri

¹²⁸ megnevezett

¹²⁹ hitelbe

¹³⁰ Róth Klára

¹³¹ Ferenc és Ignác apja: Ányos György (Győr, 1677–Székesfehérvár, 1734), Esterházy Ferenc, Fejér megye főispánjának bizalmi embere. Felesége Leitnecker Ilona, esküvőjüket 1709. jún. 27-én tartották Székesfehérvárott.

¹³² A második, a jogi állásról kellően kioktatott és felkettett tanú a 68 éves Miller Mátyás, római katolikus, a szomszédos tekintetes Veszprém vármegye által bekebelezett Esztergár lakosa az első kérdésben vallja

¹³³ Június 24.

¹³⁴ az első betelepült ebbe a vállalat tárgyát képező faluba

¹³⁵ bocskorfajta: telek nevű szíjjal lábra fűzött

¹³⁶ az már kedvező eredmény volt

¹³⁷ elég

¹³⁸ erdőirtástól

¹³⁹ láthatóképpen

¹⁴⁰ telepítette be

¹⁴¹ ami a második kérdést illeti

¹⁴² hogy a béresekkkel együtt evett volna

¹⁴³ Ennek az általam a fentebbi módon levezetett vizsgálatnak a során a fentebb címzett, vizsgálatot kérő uraságnak jövődöbeli bővebb elővigyázat céljára szolgálható okmányt, amelyet saját pecséttemmel és aláírással megerősítettem, kiadtam és aláírtam Esztergáron, 1776. április 14-én.

¹⁴⁴ 1777. április 20-án a beidézett, elibém állított és azonosított tanúk a hiteles eljárás szerint:

Első tanú, Fejér András mindenben megerősíti vallomásaának állításait.

Második tanú, Miller Mátyás hasonlóan megerősíti vallomását.

Kiadva Pesten, a jelzett évben és napon.

¹⁴⁵ Erről lásd Sz. Nagy László tanulmányát.

¹⁴⁶ Somlóvásárhely, 1775-ben Nagy-Vásárhely, Veszprém vm.

¹⁴⁷ minden mentességtételével együtt

¹⁴⁸ Szeremlei szőlő. Feltehetőleg a napjainkban is híres borász-család, Szeremleyek egyik elődének Somló-hegyi szőlőjéről van szó.

¹⁴⁹ tiltott terület

¹⁵⁰ alapításra szánt

¹⁵¹ kihelyezendő

¹⁵² segíteni

¹⁵³ biztosítékul

¹⁵⁴ részletfizetést

¹⁵⁵ biztosítékát

¹⁵⁶ lakóhelyén, kúriájában

¹⁵⁷ általános felhatalmazású kiküldetésre

¹⁵⁸ figyelmezteti, felszólítja

¹⁵⁹ közös háztartásban élő

¹⁶⁰ kivizsgálás-kérő

¹⁶¹ egyetértésével történt-e

¹⁶² elhatározni

¹⁶³ özvegyi állapotának perhalasztó időpontja

¹⁶⁴ védelmezését

¹⁶⁵ annak minden fejleményével

¹⁶⁶ tartja fenn

¹⁶⁷ Mit tud arról, hogy...

¹⁶⁸ körültekintően, a körülményeket figyelembe véve

¹⁶⁹ Az okozott kárt vagy nem tudták a tanúk megbecsülni, vagy pártállástól függően becsülték alul illetve felül, a hivatalos kárbecslés a kerítés pótlására és a várható terménykiesésre kicsivel 48 Rajnai forint feletti összeget állapított meg.

¹⁷⁰ roboton

¹⁷¹ vizsgálatban levő

¹⁷² Aka, Veszprém vármegye, zirci járás

¹⁷³ A kor postai rendje szerint az utolsó település, ahol még postahivatal volt, s onnan vagy elküldték a

távolabbi helyekre, ahova már nem járt a posta sem, a leveleket ismerősök által, vagy pedig az emberek bementek az utolsó postahivatalba, ahol a 'poste restante', vagyis a postán a címzettre várakozó, a postán átadott küldeményért elment a levelet váró, aki erről értesítést kapott.

¹⁷⁴ indítani

¹⁷⁵ bádog tok

¹⁷⁶ Dudar, Veszprém megye, zirci járás

¹⁷⁷ vallszijas csomagördő táskát

¹⁷⁸ renoménnak, jó híremnek

Irodalomjegyzék

Apor Péter (1903): *Br. Apor Péter verses művei és levelei (1676–1752)*. I–II.. Budapest.

Babos Kálmán (1865): *Közhasznú magyarzó szótár. A magyar irodalmi művekben, magán és hivatalos iratokban, hírlapokban, folyóiratokban és társalgási nyelvben gyakran előforduló szavak megértésére és helyes kiejtésére*. Heckenast Gusztáv, Pest.

Irányi László (2000): *Nagyesztergár a XVIII. században*. Nagyesztergári Német Kisebbségi Önkormányzat.

Jankovics József és Schiller Erzsébet (é. n. [2008], szerk.) „Higgy, remélj, szeress”. *Ányos Pál versei, szépprózai írásai és levelei*. Vár Ucca Műhely, Veszprém.

Jankovics József (2011): Pálóczi Horváth Ádám verse Ányos Pál haláláról. In: Csörsz

Rumen István és Hegedüs Béla (szerk.): *Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*. Budapest. <http://rec.iti.mta.hu/rec.iti/Members/szerk/pha/magyar-arion>

Kazinczy Ferenc (1890): *Levelezése*. I. Budapest.

Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghelyi Dezső (1864–1873, szerk.): *Hazai Okmánytár*. I–V. Győr.

DSc, egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar (PPKE BTK),
az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport vezetője

Az Énekek könyve és Ányos Pál

Ányos Pál korának tárgyalásakor régebbi irodalomtörténeteink különféle indokkal mellőztek irodalmi termékeket: mert azok nem magyar nyelvűek, alkalmi művek vagy vallásos témájúak. A latin nyelvű irodalom már részben visszakerült a történeti leírásokba. A vallásos irodalom egyházi státusú szerzői a 18. század utolsó harmadától elfogadták az irodalmi folyamat fejlődéselvű leírását, vallásos műveik kirekesztését. Például Kazinczy Ferenc tekintélyének engedve Kis János nem emelt szót költészetének ilyen irányú csonkítása ellen. Ellenpéldaként: Berzsenyi Dániel Kazinczy véleménye ellenére is versei között hagyta a Fohászkodást (vesd össze: Szelestei, 2010).

Mostanában megszorodtak a befogadástörténeti vizsgálódások. A vallásos irodalom tanulmányozásakor el kell gondolkodnunk azon, hogy egy részük igényes, művészi alkotásként, ún. magas irodalmi termékként jött létre, meghatározott céllal, s máig folyamatosan él a használati szférában, s mint ilyen folyamatosan része az egymást követő korszakok irodalmi tudatának. Magyar nyelvű népénekeink között például sok középkori latin himnusz fordítása/származéka, s az anyanyelvű változatok (néha latin eredetjükkel párhuzamosan, új fordításokban is terjedve) évszázadok óta tömegek szellemi táplálékát jelentették/jelentik. Ide sorolhatjuk az *Énekek könyvének* néhány versét is.

A 18. század végén, 19. század elején kísérletek történtek mind a katolikus, mind a protestáns énekeskönyvek átalakítására, énekeiknek kicserélésére, protestánsoknál eredményesebben, katolikusoknál kevesebb sikerrel.¹ Ezen kísérletek között helyezhetjük el az *Énekek könyve* címmel 1785-ben megjelent kötetet is.

A katolikus énekeskönyvek megújítása, megújítási szándéka a reformkatolicizmus részét képezi. Elsősorban olyan főpapok kezdeményezték ezt, akik korábban a római Collegium Germanicum et Hungaricum növendékei voltak.² Közéjük tartozott a székesfehérvári egyházmegye első püspöke, Sélyei Nagy Ignác, aki 1754–1758 között tartózkodott Rómában. Hazatérte után az egy évtizeddel korábban szintén Rómában tanult (s 1762-ben veszprémi püspökké kinevezett) Koller Ignác kérésére magyarra fordította Lodovico Antonio Muratori 1747-ben megjelent *Della regolata divozione dei cristiani* című művét (*Lamindus Britaniusnak...*, 1763)³, ennek a szentmisére vonatkozó fejezeit besorolta 1789-ben megjelent imakönyvébe is (*A' kereszténynek...*, 1789, 21–15. o., Muratori művének 14–19. fejezete). A mű az 1750-es évek második felében latinul is megjelent a magyarországiak számára (*De recta...*, é. n.). Ezt a latin kiadást Migazzi Kristóf bécsi érsek engedélyezte, ennek ellenére Mária Terézia jezsuita gyóntatója (mivel a császárnő egyik lányának is kezébe került a mű) a kötet terjeszthetőségéről Rómától kért véleményt. Az 1759-ben kelt válasz: Muratori csak a babonáságokat támadja, néze-

tei egyeznek a katolikus tanítással (Holl, 1982, 221. o.; a latin kiadásról: Szelestei, megjelenés alatt, 2011c).

Mit tartalmazott ez a Muratori-mű, amely oly heves ellenállást váltott ki, hogy pápai vizsgálatnak kellett tisztáznia a szerzőt? A liturgiába beférkőzött hamis és káros áhítatgyakorlatok ellen lépett fel. Hangsúlyozta, hogy a keresztény ember életében a Szentírás és a szentmise központi helyet kell elfoglaljon. A közérthetőség kedvéért a szentmise állandó részeit nemzeti nyelvre fordította. A babonaságok, a szentek túlzó tisztelete ellen érvelt. A reformtörekvések eredményeként Európa-szerte liturgia-közeli énekek keletkeztek, kialakultak a szentmise cselekményét végigkövető miseénekek és az ún. perikopális olvasmányénekek. Az utóbbiak többsége kántori előadásra készült, nem népénekeknek.

Bécsben már az 1770-es években sor került a hagyományos énekeskönyvek felülvizsgálására. Új énekeskönyv (*Katholisches Gesangbuch...*, 1774) és ifjúság számára készített katechetikai énekeskönyv (*Verbesserte, katechetische...*, 1778) jelent meg. Michael Denis nevének feltüntetése nélkül tett közzé új szellemű énekeskönyvet (*Geistliche Lieder...*, 1774). A megújulást tükrözi Franz Kohlbrenner (1777) délnémet területen népszerűvé vált, gyakran kiadott énekeskönyve is, benne szintén megtaláljuk a szentmisét végigkísérő éneket. Az egyházi énekköltészet racionalista irányba elmozdulásában kimutatható a protestáns Christian Fürchtegott Gellert hatása, akinek *Geistliche Oden und Lieder* (1757) című kötetének versei evangélikus, sőt katolikus német nyelvű énekeskönyvekre is hatást gyakoroltak. Gellert elismertségét jelzi, hogy az említett jezsuita, Michael Denis (1770) ódát írt halálára.

A reformkatolicizmus megújulási folyamatában helyezhetjük el a Mária Terézia által létrehozott székesfehérvári egyházmegye első püspökének, Nagy Ignácnak a tevékenységét. 1780-ban kiadott társulati imakönyvébe (*Az Oltáriszentséget...*, 1780) még régi énekeket válogatott.⁴ 1783-tól tudjuk nyomon követni egy új énekeskönyv összeállítására irányuló törekvését.⁵ Október 23-án kelt körlevelében a szentmise részeihez jól illeszkedő miseénekek magyar és német nyelvű, kottával való és kotta nélküli szétküldéséről olvashatunk.⁶ Az *Ím arcunkra borulunk/Wir werfen uns darnieder* kezdetű miseénekről van szó, amely bekerült az *Énekek könyvébe*.⁷ A német változathoz a fentebb említett bécsi énekeskönyvekben a kötet végén jelentek meg sorszámokkal ellátott kottamelléletek.⁸ 1784-ben a püspök a törökbálinti plébánosnak horvát nyelvű nyomtatott változatot küldött.⁹ Az ének latin változatai gyakoriak magyarországi nyomtatványokban¹⁰ is, az első magyar nyelvű változatot ma az *Énekek könyvéből* (1785) ismerjük. De már ezt megelőzően terjesztették, hiszen azt 1783 őszén püspöki körlevélhez csatoltan megkapták az egyházmegye plébánosai. Az kizárható, hogy a Nagy Ignác által támogatott *Énekek könyvében* nem a szétküldött, már egyházmegyéjében gyakorlatot váltó változat jelent meg. Mivel a korabeli adatok is amellel szólnak, hogy Ányos Pál fordításáról van szó, Ányos 1782 őszi Székesfehérvárra kerülése után megkaphatta a megbízást a püspöktől énekeskönyv készítésére. Az *Ím arcunkra borulunk* kezdetű miseének magyar változata 1785-ben, imakönyv mellékleteként, Győrött is megjelent¹¹, később külön kinyomtatva forgalmazták Győrött (*A' szent misének...*, é. n.), Pesten (*A' szent misének...*, 1786)¹² és másutt. Természetesen bekerült Nagy Ignác 1789-ben kiadott imakönyvének (*A' kereszténynek...*, 1789, 106–111. o.) énekei közé is.

Az egyházmegyei énekeskönyvként közreadott *Énekek könyve* bevezető intésében indoklást olvashatunk az új énekeskönyv létrejöttéhez: „a jó énekek fogyatkozása miatt csúfoltatott az isteni szolgálatot illető tisztaság”, ezért „szükséges volt az Evangéliom, és Anyaszentegyháznak lelke szerént való énekeket elrendelni”, s ezzel a „zur zavar énekek” helyére „istenesebb és lelkiebb” énekeket adni.

A kötet 99 énekének rendje könnyen áttekinthető. Isteni gondviselés – keresztény tudomány – reggeli énekek – a szentmisének részeire alkalmaztatott énekek – énekek

innepekre (megfelelő helyre osztva szentekről szóló énekekkel) – vasárnapi énekek (benne böjti énekek) – estvéli énekek – litániák (Szentháromságról, Oltáriszentségről, Jézus Nevéről, Boldogasszonyról, Szentlélekről, Sz. István királyról, Mindenszentekről) – imádságok. A perikopális olvasmányénekek, az evangéliumi szakaszok elbeszélő hangú, verses homiletikai feldolgozásai a vasárnapok sorrendjében állnak. Az ünnepekre szóló énekek között új fordításban találunk meg néhány régebbi gyűjteményekben is szereplő éneket (*Pange lingua, Vexilla regis, Stabat mater, Te Deum*) (vesd össze: *Szelestei*, 2011a, 2011b).

Már Császár Elemér (1912, 215–219. o.) kiemelte, hogy az énekeskönyvben változatos formájú, jó zenei hatású versek találhatóak, de nem tartalmaz sem kottát, sem nótajelzést. Az énekek jelentős részét átvette Szentmihályi Mihály, aki *Egyházi énekes könyvében* (Eger, 1797–1798) ad nótajelzést, gyakran áll azonban az énekek előtt a „Saját nótára” megjegyzés. Az átvett énekek szövege néhol, és ez népénekek kiadásakor nem tekinthető kivételnek, jelentősen átalakult. Hasonló módon kerültek át énekek a kéziratos *Egervári énekeskönyvbe* (18. század második fele). Nagy Ignác az *Énekek könyvéből* példányt küldött egyházmegyéje plébániáinak, további 200 példányt szétosztásra buzgóbb híveknek és iskolásoknak.¹³ Az énekek egy részét a püspök 1789-ben újra kiadta (*A' kereszténynek ájtatossága...*, 1789).¹⁴ Egy máig élő Szent László-éneket (*Zengd Magyar Nemzetünk / Szent László szentségét*) több kéziratos énekeskönyv tartalmazza, Szentmihályi Mihály is átvette.¹⁵ A *Nyugodj Kisded csendességben...* kezdetű karácsonyi éneket Szili Ernő (2010, nr. 45., csak három strófiával) a 21. század elején népi gyűjtésből adta ki.

A kötet miseéneke (*Im arcunkra borulunk...*) későbbi gyakori kiadások révén közismertté vált, azt a német nyelvű korabeli énekeskönyvek is tartalmazzák. Az olvasmányénekek nem váltak általánosan használtakká, bár hasonló funkcióban eltérő szövegű változatok másutt is előfordulnak. Például Bozóki Mihály énekeskönyvében (*Katolikus kar-béli kótás énekes könyv*, Vác, 1797) és Szentmihályi Mihály énekeskönyvének függelékében.

De vajon hogyan keletkeztek az evangéliumi perikopákat didaktikus versben megszólaltató énekek? Erről a püspök alábbi, a szakirodalomban félreértett sorai tájékoztatnak:

„...pro singulis dominicis, Festis item quae peculiariora sunt Patriae ex illius diei Evangelii doctrina Cantiones colligeremus easque in Hungaricum Rythmum optimorum quorumque Lyricorum poetarum sensu et iudicio transpositas Hungaricae Ecclesiae servitio devoveremus.”¹⁶ („A vasárnapok és Magyarországon kedveltebb ünnepnapok evangéliumi tanításáról szóló énekeket összegyűjtjük és azokat a legjobb költők véleménye és megítélése szerint ritmikailag javítva ajánljuk a magyar egyház szolgálatára.”)

Az idézetből az tűnik ki, hogy Nagy Ignác püspök kiváló költőkkel tervezte a különféle helyekről összegyűjtött énekeket jó ritmusú magyar változatokká alakíttatni (fordíttatni). Ezt az egyetlen konkrét adatot sikerült fellelnünk arra nézve, hogy jónevű költők közreműködésével számolt Sélyei Nagy Ignác. A korabeli adatokkal alátámasztható hagyomány szerint az *Énekek könyve* összeállítója Ányos Pál pálos szerzetes volt.

Ányos Pál verseinek az utóbbi évtizedben három kiadása látott napvilágot.¹⁷ Az *Énekek könyve* első darabja, az *Isteni gondviselés* minden eddigi kiadásban szerepel. Batsányi János e vershez az alábbi jegyzetet írta: „Úgy látszik, hogy ez a darab más idegen nyelvből (és, ha nem csalatkozom, németből) van szabadon fordítva...” (*Ányos*, 1798) A *Boldogságos Szűz Máriához és a Boldog Lőrinc emlékére írt Ájtatos ének*, mint vitathatatlanul Ányos művei, szintén bekerültek versei közé. Az utóbbi két hazafias/vallásos ének az *Énekek könyvében* nem szerepel, azok Ányos saját mondandójának hordozói.

Abafi Lajos két további éneket sorolt Ányos versei közé az *Énekek könyvéből*: a *Karácson napját* és a *Kisasszony napját*.¹⁸ Császár Elemér feltételezte, hogy „az új énekek nagyobb részét maga Ányos szerezte” (*Ányos*, 1907, 14. o.), a szakirodalom azonban máig nem tudta eldönteni minden kétséget kizáróan az énekek szerzőségét.

Ányos Pál művei között sorolja fel az *Énekek könyvét* az Ányost jól ismerő kortárs, Horányi Elek (1795, 173. o.)¹⁹ *Nova memoriájában*. Pálóczi Horváth Ádám az *Igaz barát* című versében említi Ányos énekszerző tevékenységét:

Addig is versíró kezded munkájában
Mutasd meg, hogy pap vagy az Isten' házában,
S adj a Szentegyháznak éneklő szájában
Verseket; kiket írsz, 's írtál mostanában.
(idézi: Császár, 1912, 207. o.)

Batsányi János Ányos verseinek kiadásakor az *Isteni gondviselés* című filozofikus versnél azt mondja az *Énekek könyvéről*, hogy „Kinyomtattott [...] a Székes-Fejérvári püspöki megyének Énekes könyvében, melyet nagyobb részint Ányosnak tulajdonítanak...” Batsányi bizonyára a kor gyakorlatát követve mellőzte a „csak” vallásos verseket (mint például Kazinczy Kis János hasonló verseit).

A kutatók véleménye (leggyakrabban Császár Elemérré támaszkodva), hogy Ányost pap-költő barátai (Verseghy Ferenc, Virág Benedek, Kreskay Imre) segíthették az *Énekek könyve* összeállításában. Ehhez azonban a hivatkozott Császár Elemérnek mindössze egyetlen érvt sikerült találnia, az *Ím arcunkra borulunk...* kezdetű népének szövegének Verseghynél való előfordulását. Az Ányossal sokat foglalkozó, verseit kiadó Császár kilenc versről beszél, részekre bontva a miseéneket. Ányos mellett csak ezen ének szerzőjeként/fordító-átdolgozójaként merül fel más személy, Verseghy Ferenc neve.²⁰ A bizonyítékok azonban nem meggyőzőek. Ha figyelembe vesszük a források időrendjét, továbbá Verseghynek az énekre vonatkozó levelét és később közölt, eltérő fordítású miseénekét, továbbá a latinból vagy németből való fordítást, a verset nem tulajdoníthatjuk Verseghy művének (*Horváth*, 1926, 102–103. o.; *Horváth*, 1928, 273274. o.; *Timár*, 1940, 391–392. o.). Mindezek alapján egyetlen biztos érv sem támogatja azt a Császár (1912, 214. o.) óta tényként kezelt feltételezést, hogy Ányost költő rendtársai segítették az *Énekek könyve* egyes darabjainak megírásával. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a mai értelemben vett szerzője volna Ányos valamennyi éneknek, hiszen több ének (így az *Ím arcunkra borulunk...* kezdetű miseének is) fordítás.²¹ Nagy Ignác körlevelének idézett része értelmében másutt esetleg magyar nyelvű „nyersanyag” is Ányos rendelkezésére állt.

Császár (1912, 214. o.) óvatlanul állította, hogy „Olyan ének, amely valamelyik régebbi gyűjtemény darabjának lényeges módosítás nélkül való átdolgozása, mindössze kettő van Ányos könyvében: a *Nagy Tsötörtökön* és *Nagy Pénteken* éneklendők. Forrása mindkettőnek egy-egy régi magyar himnusz, melyek a kódexek korától kezdve majd minden gyűjteményben föllelhetők.” „Az *Énekek könyvének* mind a két darabja híven követi a Szelepcsényi kiadásában megjelent Cantus Catholici (előttem egyik legkésőbbi, 1738-ban kiadott szerkezete van) illető énekét.” Az idézett példák azonban csak a tartalmi egyezésre elegendők, s hogy mennyire tudatos és új, modern fordítási elveknek megfelelő szövegekkel találkozhatunk az *Énekek könyvében*, arról másutt már írtam (*Szelestei*, 2011a, 2011b).

Császár (1912, 214. o.) szerint Toldy Ferenc és Szvorényi József „önkéntesül kiragadtak egy-egy éneket a gyűjteményből és azt Ányosnak tulajdonították”. Nem fogadta el Gellért Jenő (1895, 18. o.) csoportosítását sem, hanem végül arra az álláspontra helyezkedett, hogy „nem kutatjuk a szerző kilétét s egyéniségének nyilatkozásait, hanem

pusztán mint műalkotásokat vizsgáljuk” az énekeket (Császár, 1912, 215. o.). Másutt azt mondja, „csak mint föltevést merjük mondani, hogy az új énekek nagyobb részét maga Ányos szerezte” (Ányos, 1907, 14. o.). Felemlíti az énekek többségének epikus jellegét, majd nagy elismeréssel szól az énekek formájáról, azok zengzetességéről, a sorok és strófák változatosságáról, rímelésről („körülbelül száz ének, húsz különböző versformában zeng”) (Császár, 1912, 215–219. o.).

Az egyházi élet reformjában Nagy Ignác jelentős szerepet szánt az újonnan kiadott, korszerű imádságoknak is. Ezt bizonyítja, hogy egy 1787-ben névtelenül megjelent *Keresztény imádságok* kötet fordítását a szakirodalom a püspöknek tulajdonítja. A kötet már a címlapon elárulja, hogy 1785-ös gráci német nyelvű kiadványból készült. 22 imát tartalmaz. A forrásként megjelent gráci imakönyv *Sammlung verschiedener Gebete*

Ányos az Énekek könyvében régi, ismert művek esetében új, korszerű fordítást közölt. Az énekeskönyv készülésevel kapcsolatban fentebb említettek szerint a kötet további darabjai is lehetnek fordítások, vagy összegyűjtött „nyersanyag” formába öntései. A szerzőség kérdését erre figyelemmel kell megközelítenünk. De Faludi Ferenc ismert verseinek egy része is fordítás. Mindenesetre a versek jól megformáltságával, a Császár Elemér által említett hangzatossággal a magyar költészet történetében is jelentős kötetről van szó, azt mindenképpen be kell illesztenünk Ányos Pál életművébe.

címmel jelent meg 1782-ben, az 1785. évi a harmadik kiadás.²² Figyelmet érdemelnek az *Énekek* könyvének imádságai is, azok sem a hagyományos, népszerű imakönyvek anyagát tartalmazzák.²³ Vajon ki a fordítója az *Énekek* könyve imádságainak? A kész versek és imák összeállításában bizonyára szerepe van a kiadást finanszírozó, s egyéb imakönyveket is kiadó Sélyei Nagy Ignác püspöknek (*Az Oltáriszentséget...*, 1780; *Keresztény imádságok*, 1787; *A' kereszténynek...*, 1789; az utóbbi szerzőségéről: *Fejér*, 1789), (4r.).

Az *Énekek* könyve hitbuzgalmi énekeinek, azok jelentős részének „csak” fordítója, versbe öntője lehetett Ányos Pál. Az utókor szemében magyarországi viszonyok közt persze 1785-ben még szerzőséggel egyenértékű a legtöbb fordítói tevékenység. Ám mégiscsak különbözik az eredeti műalkotásától. Ráadásul egyházirodalmi művek esetében a korban szokásos módon már a belletrisztikából kizárt művekről van szó, amelyet legtöbbször maguk a szerzők sem soroltak irodalmi műveik közé, a fejlődéselvi irodalomtörténetekből e művek kimaradtak. Talán ezért nem szerepel a szerző neve a kötetben s ezért maradtak ki e hitbuzgalmi énekek Ányos művei közül. (Nem szerepel

a szerző neve Michael Denis *Geistliche Lieder* című összeállításán sem.)

Végezetül a fejlődéselvi irodalomtörténet-írás következményeként előállt helyzetre hívom fel újra a figyelmet. Az egyházirodalmi műveknek az irodalmi folyamatból való elhagyása e műveknek a szövegkiadásokból való kihagyását eredményezte. Mivel szövegek nem álltak az érdeklődők (és az eredeti forrásokig vissza nem menő tanulmányírók) rendelkezésére, e kihagyott/kitagadott művek csak korabeli forrásokból ismerhetők meg, gyakran nemcsak a névtelenek, hanem jeles szerzők esetében is. Kimaradtak például Kis János verseinek kiadásából (a kiadó Kazinczy Ferenc, 1814–1815); és 1846-ban, poétai munkáinak közzétételkor Toldy Ferenc is csak mutatóvonalakat közölt belőlük. Kis János vallásos költeményei máig csak a korabeli kiadásokból tanulmányozhatóak. Meglétükre, a magyar költészet történetében játszott szerepükre a gyanútlan olvasó/kutató esetleg

nem is gondol, vagy mint vallásos verseket, jelentéktelennek, a magyar irodalom alakulása szempontjából mellőzhetőeknek véli. A kutatások számára mindaddig fennáll ez a helyzet, míg a magyar irodalom történetét az elődeink által felállított fejlődéselvű keretek között és az ebben a mederben készített kiadások alapján tanulmányozzuk.

Jegyzetek

¹ *Egyházi énekeskönyveink reformja 1800 körül* címmel Kolozsvárott a VII. Nemzetközi Hungarológiai Konferencián, 2011 augusztusában tartottam előadást.

² A Collegium Germanicum et Hungaricumról, az ott tanult magyarországiakról: *Bitskey*, 1996.

³ A mű első kiadása megtalálható Nagy Ignác könyveinek 1790. évi jegyzékében: *Della regolata divozione de Cristiani*, Venezia, 1748 (Székesfehérvár, Püspöki Levéltár, Nr. 5893: 8r, nr. 96.).

⁴ A kötetben szereplő énekek szerzői: Hajnal Máttyás, Rimay János, Nyéki Vörös Máttyás és Filiczky János.

⁵ A székesfehérvári püspökség protocullumból kigyűjtött adatokat idézi *Bárdos*, 1993, 54. o. Szintén a protocullum alapján említi Sélyei püspök ima- és énekeskönyv kiadására irányuló tevékenységét *Németh*, 1977, 74. o. 23. jegyzet; *Németh*, é. n., 82. o.

⁶ Bárdos Kornél (1993) művében, és gyakran másutt is a szentmisét végigkísérő ének többes számban szerepel. Ennek az az oka, hogy a szentmise egyes részein énekelt, elkülönített részleteket külön énekek számítják. Az idézett, Egyházmegyei Levéltárban őrzött forrás (*Acta Episcopatus Albaregalensis*, 4, 1783–1786, 170. o.; 171. o.) szövege: „...ejusmodi Cantilena exemplaria Ungarica et Germanica lingua sufficienti numero vobis submittimus, quae cum ad singularum Missae partium Mysteriorum alludat, aptissima censetur, quae communi plebis modulatione cunctorum animos ad tanti Sacrificii Venerationem pie et devote commoveant.”; „Pro qualibet Parochia vobis submittimus duo exemplaria Cantionum, unum cum Nottis, alterum sine Nottis: ex quibus singulis Vestrum quotnam exemplaria habere velit, Cancellariae nostrae significet, ubi juxta isthuc annexum precium desideratas canciones accipere poterit. In compactura unum exemplar a d. 4. Sine compactura unum exemplar a d. 2. [Megjegyzés:] His circularibus adnexa fuerunt Exemplaria Hungaricarum et Germanicarum, et quidem pro qualibet Parochia unum exemplar. [A körlevél előtti regszámban:] Submittuntur Exemplaria Cantilena, quam solam sub Cantatis Sacris canere licitum erit.”

⁷ A korabeli német énekeskönyvekben és magyarországi kiadványokban az 1780-as években már több miseének is szerepel. Például a következő jegyzet énekeskönyveiben, vagy: *Gesänge bey...*, 1788.

⁸ Német nyelvű szövegátzatok (Introitusra szóló) incipitjei és dallamablái: *Wir werfen uns darnieder – Vor deinem Throne werfen wir...* 1774, 23. o., nr. 28.,

Melodie Nr. 1.; 25. o., nr. 32., Melodie Nr. 26.; *Verbesserte, catechetische...*, 1778, 31. o., nr. 14. Melodie Nr. 1.; 34. o., nr. 16., Melodie Nr. 14.

⁹ *Acta Episcopatus Albaregalensis*, 4, 1783–1786, 242. o.: „Literae Rev. Domino Crysostomo Munier Parocho Török Balintheniensi, quibus Cantilena, cujus exemplaria Idiome Hungarico et Germanico Typis excusae jam ante circulariter submitti feceram eo fine, ut diebus Dominicis et Festis sub Cantato Sacro communi plebis modulatione canatur, in Illyricum quoque Idioma transpositae, ac pro commodiori populi devotione Typis vulgatae exemplaria pro Parochianorum suorum usibus deservitura hisce submitto. Illyrico Idiome Typus excusae, pro usu Parochianorum Török Balinthenium transmittantur.”

¹⁰ A latin változatok (Introitusra szóló) incipitjei, amelyek nem mindig egyeznek stórfaszámban, sőt a szentmiseének néha több, másutt kevesebb részét kísérik: *Coram Te prosternimur – Prosternimur credentes – Prostrati ante thronum – Prostrati adoramus...* A miseének egymásól eltérő változatainak összehasonlítása elvégzendő feladat. Bizonyára eltérő forrásból fordított Verseghy Ferenc, amikor 1821-ben *Hozzád nagy Isten! járulunk...* kezdősorú átdolgozását létrehozta. A változatok egy részének összevetése: *Timár*, 1940, 391–392. o.

¹¹ *Hatodik Pius...*, 1785. Az imakönyv 1784. évi kiadásában (Buda, Királyi Akadémiának betűivel) még nincs benne az ének. A miseének stórfaszervezetét az újabb szakirodalom Kölcsey Ferenc *Hymnusának* egyházi metrum-elzményei között említi (*Adamik*, 2011, 8. o.).

¹² A forgalmazó a pozsonyi Doll János könyvtár. A cím többes száma ellenére ebben a kötetben is csak az *Ím arcunkra borulunk Énekek* könyvből ismert változata szerepel. Weber az ének német változatát is közzétette: *Gesangbüchl zur...*, 1786.

¹³ *Protocollum Actorum Episcopatus Albaregalensis*, 1783–1786. 5901. Nr. 4. 373. o. (1785. október 14.) [Megjegyzés:] „His Circularibus adnexa sunt Exemplaria Cantilena Hungaricae, pro qualibet Ecclesia, in qua populus Hungaricus convenit, unum exemplar, praeterea pro singulis Districibus, et quidem pro Alba Regalensi 42, pro Csákváriensi 49, Bicskensi 11, Váálensi 19, Adonyensi 53, Insulano 5, Superiori Budensi 15, Inferiori Budensi 6, universim 200 exemplaria inter fideles distribuenda submissa sunt.”

¹⁴ Sélyei Nagy Ignác püspök egyházszerző tevékenységéről és ennek szolgálatában kiadott műveiről más alkalommal részletesebben szólok. Most annyit jegyzek meg, hogy az 1780-ban az Oltáriszentség Társulat tagjainak közzétett imakönyvben található fentebb említett énekválogatását 1789-ben az *Énekek könyvének* énekeivel frissítette. Az újra közölt énekek:

	<i>Énekek könyve, 1785</i>	<i>A' Keresztényeknek ájtatossága, 1789</i>
Reggeli ének	30	18
Ím arcunkra borulunk	37	106
Estvéli ének	211	237
Ének Nagypénteken	129	250
Ének a Szentlélekről	148	304
Karácsony napján	82	339
Újesztendő napján	46	340
Áldozócsütörtökön	127	343
Szentháromság napján	152	347
Nagyboldogasszony napján	69	348
A megholt híveknek emlékezete	76	349
Az Egyház napján	164	350
Lelki dicséret, I-II.	15	351
Te Deum	282	369

¹⁵ Az *Énekek könyve* egyéb énekei is elterjedhettek, különösen akkor, ha Szentmihályi Mihály népszerű énekeskönyvébe bekerültek.

¹⁶ *Protocollum* (lásd 30. jegyzet), 1783–1786, 373. o.

¹⁷ Megbízható kiadás: *Jankovics és Schiller*, 2008. További kiadások: *Anyos*, 2006, 2009. Az utóbbi két kiadás nagyon sok problémát vet fel.

¹⁸ „Felveendőnek tartottam végre a »Karácson napján« és »Kisasszony napján« című két énekét, melyek egyikét Toldy Ferenc (Irodalomtörténeti Olvasókönyv I. köt.), másikat pedig Szvorényi József (Irodalmi szemelvények II. köt.) közölték a székesfehérvári énekeskönyvből.” (*Anyos*, 1875, 4. o., a kiadás előszavából)

¹⁹ *Odas sacras ad maius pietatis incrementum publici iuris fecit Ignatius Nagy Alba-Regalensis Praesul XIII. Novembris Anno 1789 e vivorum numero ereptus. Audimus haec omnia ex amicorum litteris cum plurimis adhuc in manuscripto delitescentibus praelo subiicienda publicam lucem subitura. Faxint Superi, ut populi lares voti compotes fiant.*

²⁰ Császár Elemér és Madarász Flóris Verseggy verseinek kiadásakor a kötet függelékébe felvették a Verseggynek tulajdonított vers(ek)et (*Verseggy*, 1910).

²¹ NB. A kutatás eddig csak nagyon kevés figyelmet fordított a kötet verseire.

²² Az 1782. évi kiadást (Példány: OSZK, Mor. 5036e. Graz, mit V. Widmanstättenschen Schriften, 1782) hasonlítottuk össze a magyar fordítással. A 22 ima közül csak négy nem található meg a gráci imakönyvben, ott viszont három más ima is szerepel. (Grácban gyakran megjelent a *Sammlung verschiedener Gebete* című kötet, a *Keresztény imádságok* fordítója esetleg a címlapján említett 1785. évi gráci kiadásban már fellelte ezen imákat is. Sikerült még 1788. évi kiadást is megnézni. Ebben a bővített kiadásban már valamennyi magyarra fordított ima megtalálható.)

²³ Az *Énekek könyve* imádságainak a korabeli imádságokhoz való viszonyának tisztázása szintén elvégzendő feladat.

Irodalomjegyzék

A' kereszténynek ájtatossága, és hitbéli tanúsága, melyben rövideden meg-magyaráztatik minden, a' mi az idvességre szükséges. (1789) Landerer, Pozsony.

A' szent misének minden részeihez alkalmaztatott énekek. (1786) Wéber Simon Péter, Pozsony.

A' szent misének minden részeihez alkalmaztatott ének. (é. n.) Győr.

Adamik Tamás (2011): *Kölcsey: Himnusz; korok és értelmezések. Magyartanítás*, 1. sz. 8.

Az Oltáriszentséget szüntelen imádó Ájtatos Társaság a Székesfehérvári Püspökségben. (1780) Royer, Pest.

Ányos Pál (1798): *Munkáji*. Béts.

Ányos Pál (1875): *Költeményei*. Bővített új kiadás. Aigner Lajos, Budapest.

Ányos Pál (1907): *Versei*. Budapest.

Ányos Pál (2006): *Összes költeménye*. Elektronikus kiadás. Mercator Elektronikus Könyvkiadó, Szentendre.

Ányos Pál (2009): *Összes költeménye, 1756–1784*. Budapest.

Bárdos Kornél (1993): *Székesfehérvár zenéje, 1688–1892*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Bitskey István (1996): *Hungariából Rómába. A Collegium Germanicum Hungaricum és a barokk művelődés*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Császár Elemér (1912): *Ányos Pál (1756–1784)*. Budapest.

De recta hominis christiani devotione opus ... Lamindi Pritanii seu ... Ludovici Antonii Muratorii, ... nunc primum ex Italico sermone in Latinum opera Bernardi Lamae conversum. (é. n.) Ex typ. Kaliwodiano, Viennae Austriae.

Denis, M. (1770): *Auf Gellerts Tod, gesungen im Winter 1769.* Trattner, Wien.

Egervári énekeskönyv. (18. század második fele) Egyházmegyei Könyvtár, Szombathely. Mikrofilm: OSZK FM₁/2193.

Énekek könyve szükséges litániákkal és imádságokkal a' Magyar Keresztény Katolika Anyaszentegyház szolgálójára Székes Fejérvári Püspökségben. (1785) Landerer, Pest.

Fejér György (1789): *Méltóságos és Fő Tisztelendő Nagy Ignázt úrnak, Székes Fejérvár első püspökének [...] emlékezete.* Landerer, Pozsony.

Geistliche Lieder zum Gebrauche der hohen Metropolitankirche bey St. Stephan in Wien und des ganzen Wienerischen Erzbistums. (1774) Wien.

Geistliche Oden und Lieder (1777) Leipzig [Lényeges, hogy Lipszében jelent meg!]

Gellért Jenő (1895): *Ányos Pál.* Budapest. (Klny. a Bp. IV. ker. főrealiskolai értesítőből, 1894/1895, 3–63.)

Gesangbüchl zur heiligen Messe und Predigt. (1786) Weber, Preßburg.

Gesänge bey der heiligen Messe... (1788) Mit Sulzerischen Schriften, Schemnitz.

Hatodik Pius római pápától ki-adattatott Imádságos könyvecske... Ezekhez ragaszthatik ama' nem régen ki-nyomtatott új Ének, mely a' Szent Misének minden részeihez alkalmaztatott. Magyarra fordítottat a' tihanyi klastromban. Találhatik Müller Jakab maradékinál. (1785) Streibig, Győr.

Holl, B. (1982): *Lo sviluppo del pensiero teologico alla luce del patrimonio librario del clero cattolico ungherese del primo periodo dell'Illuminismo.* In: *Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo – Rapporti Italo-Ungheresi dalla presa di Buda alla Rivoluzione Francese a cura di Béla Köpeczy, Péter Sárközy.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Horányi, Alexius (1795): *Nova memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum.* I. Pest.

Horváth Konstantin (1926): *Ki írta az „Im arunkra borulunk” miseéneket? Irodalomtörténeti Közlemények,* 102–103.

Horváth Konstantin (1928): *Verseghy Ferenc néhány ismeretlen verse. Irodalomtörténeti Közlemények,* 273–274.

Jankovics József és Schiller Erzsébet (2008, szerk.): *„Higgy, remélj, szeress!” Ányos Pál versei, szépprózai írásai és levelei.* Művészetek Háza, Veszprém.

Katholisches Gesangbuch, auf allerhöchsten Befehl Ihren k. k. ap. Majestät Maria Theresia zum Druck befördert. (1774) Wien.

Keresztény imádságok. (1787) Pozsony.

Kohlbreuner, F. S. von (1777): *Der heilige Gesang zum Gottesdienste in der römisch-katholischen Kirche.* Landshut.

Lamindus Britaniusnak, vagy Muratorius Lajos Antalnak ... a keresztény embernek valóságos áhitatosságáról költ munkája. (1763) Bauer, Eger.

Németh László (1977): *Sélyei Nagy Ignác, 1777–1789.* In: *A Székesfehérvári Egyházmegye jubileumi névtára.* Székesfehérvár.

Németh László (é. n.): *A székesfehérvári egyházmegye kialakulása (1688–1777) és első püspöke Sélyei Nagy Ignác (1777–1789).* In: *Székesfehérvár évszázadai.* IV. Székesfehérvár.

Szelestei N. László (2010): *Áhítati irodalom és irodalomtörténeti kánon.* In: *Gáborjáni Szabó Botond (szerk.): Hagyomány, egység és korszerűség. Az Egyházi Könyvtárak Egyesülete 2009. november 10-i jubileumi konferenciájának előadásai.* EKE, Debrecen. 31–38.

Szelestei N. László (2011a): *Himnuszfordítások Ányos Pál Énekek könyve című kötetéből.* In: *Imre Mihály (szerk.): Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére.* I. Egyetemi Kiadó, Debrecen. 281–291.

Szelestei N. László (2011b): *Két 18. század-végi Te Deum.* In: *Keckeméti Gábor és Tasi Réka (szerk.): Bibliotheca et Universitas. Tanulmányok a hatvanéves Heltai János tiszteletére.* Miskolc, Miskolci Egyetem BTK, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2011, 359–366.

Szelestei N. László László (2011c): *Klimo György püspök szerepe Ludovico Antonio Muratori műveinek magyarországi terjesztésében.* In: *Klimo György püspök és kora. Egyház, művelődés, kultúra a 18. században.* Szerk. Pohánka Éva, Szilágyi Mariann. Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára. Pécs. 70–85.

Szentmihályi Mihály (1797–1798): *Egyházi énekes könyv [...], I–I. Eger.*

Szili Ernő (2010, szerk.): *Az egyházi év népénekei.* Nova.

Timár Kálmán (1940): *Verseghy vagy Ányos miseéneke? Irodalomtörténeti Közlemények,* 391–392.

Verbesserte, catechetische Gesänge, welche nun nach der Ordnung und dem Inhalte des für die k. k. Staaten vorgeschriebenen Katechismus sind abgeändert worden. Nebst einem Anhang von Liedern zu der heiligen Messe und Segen. (1778) Wien.

Verseghy Ferenc (1910): *Kisebb költeményei.* Budapest.

Wir werfen uns darnieder – Vor deinem Throne werfen wir... Katholisches Gesangbuch (1774).

egyetemi tanár
Babes-Bolyai Tudományegyetem BTK Magyar irodalomtudományi Intézet
(Kolozsvár, Románia)

„Tanítványod vagyok”

Ex voto – Barcsay és Ányos viszonyáról

„Annyi szépet mondunk a szerelemről, hogy magunk se hisszük; de azok csak elmefuttatások, és a megsalattatni kívánó emberi szívnek játéka – Tapasztalhattuk már mindketten a valóságot, kedves barátom! Mi magunk között kifedezhetjük ennek a szemfényvesztő indulatnak kelepceit; lássák mások, ha test helyett árnyék után kapdosnak!... Éljd boldogul és gyakorta való írásoddal bizonyítsd meg, hogy szereted azt, aki téged életénél inkább kedvel!”

(Ányos, 2008, 147–148. o.)

Azt írja Ányos: „mindketten”. Van ebben valami szívszorító. A fenti levélrészben kedves barátjának nevezi a világgjárt erdélyit, a bécsi testőrkapitonát, Barcsay Abrahámot a pálos rend szerzetese, Ányos Pál. A megnevezés érezhetően a meglelt, megteremtett és törékeny jó viszony megóvása szándékából született. Barcsaynak volt már költőbarátja: báró Orczy Lőrinc, akinél ő jóval fiatalabb volt, de legalábbis 1771-től egyértelműen számon lehet tartani baráti kapcsolatukat. (A testőrkapitány egyébként a felvidéki evangélikus nemes, Radvánszky Jánost is kivételesen baráti jelzőkkel illeti: Orestes – Pyladés néven szólongatják egymást leveleikben.) Ányos barátai sorában monográfusa, Császár Elemér (1912, 57–58. o.) rendtársait, Virág Benedeket, Kreskay Imrét és Márton Lászlót nevezi meg. Latin és magyar nyelvű szövegekkel áldoztak a barátság oltárán.

A levélírás viselkedési forma

Lőkös István válogatott műveket adó Ányos-antológiája (Ányos, 1984), Jankovics József és Schiller Erzsébet (2008) teljesebb Ányosa nem tartalmazza a költőnek címzett verses vagy prózai (vagy verses és prózai) leveleket. Ilyen értelemben egyelőre Ányos-kérdésekben Szajbély Mihály (1994a, 1994b) Ányos-összeállítása (amely egyébként a recepció jelentős tételeit is közli) megkerülhetetlen, akárcsak Labádi Gergely (2006) tanulmánya a levelek írásának korabeli jelentőségéről. Magának a 18. századi levelezésnek nagy a szakirodalma, utóbb szintén Labádi Gergely (2008) fejtette ki európai összefüggésekbe helyezve, milyen típusú és milyen funkciójú levelezésekkel számolhatunk a 18–19. század fordulóján Közép-Kelet-Európában. A levelek regénnyé fejlődésének jó példákkal bemutatott történetére Bódi Katalin (2010) vállalkozott. Hasznos a levelezésről szóló tanulmánygyűjtemény közreadása is, de legalább ennyire a tényleges

levélsorozatoké, mint amelyeneket a *Magyarországi tudósok levelezése* könyvsorozatban olvashatunk (lásd például: *Szabó és Tarnai*, 1988).

Barcsayék levélváltása azonban más természetű. *A Bessenyei György Társasága* (1777) kötet szövegeiből ítélve, de maguknak az egyes leveleknek vagy az egymásra utaló levélcsoportoknak elemzése alapján is sajátos irodalmi formát azonosíthatunk, amely könnyedén kapcsol tudást a kapcsolattartással, érzelm kifejezéssel, hírközléssel vagy éppen hír-rejtéssel össze.

Személyes találkozásaira ugyan van utalás a levelekben, de életformájuk különböző volta, az egyház, illetőleg a hadsereg által megszabott idő- és mozgáskorlátok nem tették lehetővé a hosszas személyes kapcsolatokat (ehhez képest Barcsaynak Orczyval vagy Báróczy Sándorral ápolta barátsága több szabadságot jelentett). A levelező barátság akár tanult stílárius fordulatokra is épülhet, de Ányos és Barcsay esetében a rövid forma poétikus ereje, vendégszövegekben és utalásokban való gazdagsága figyelemre méltó. Ifjú a felnőttel, kezdő a már hírneves poétával, egyházi ember a katonával, világi személlyel, helyhez kötött a világutazóval hoz létre írásos kapcsolatot, amelynek hosszabb és rövidebb távú tartalmakat kell adni. A levélírás-szekretáriusok sem láthatnak mindent előre.

Kitérő a barátságról

Barcsay Ábrahám és Orczy levelezését sajtó alá rendezve vettem tudomásul a barátság klasszicizáló kultuszának kétségbevonhatatlan jeleit e sokáig kéziratban rekedt anyagban (közölve: *Egyed*, 2001). A barátkozás mint békeidőben is kultiválható (férfi) erény jelenik meg e szövegekben; maga a barátság érték, amelynek az egyes személyek saját színezetét (utalásrendszer, jelentéseket, hangulati tartalmakat, formai jegyeket) adhatnak.

1778. február 28-án, Budán keltezett levelében szíves barátjaként szólítja meg Ányos Barcsayt és siet is indokolni szavait: lelkesedés táplálja ezt az érzelmet, de bölcsesség, mondhatni politikai békeszerző és humanitárius cselekvésvágy hatja át, a társadalomban élő ember tökéletességének metaforájaként használja a barátság szót: „Megbocsáss, hogy így nevez felhevült szívem; tudod, hogy nincs nagyobb tisztelet, mint az igaz hajlandóság. – maga a barátság az a hathatós erő, mely egész országokon is vérözön nélkül győzedelmeskedik – koronát tesz fejedelmeknek fejére; és az egész emberi nemnek boldogsága! – úgy tehát az emberségnek teljes mértékével fűzetlek, ha úgy s nem más tündér nevezetekkel illetem személyedet.” (*Szajbély*, 1994b, 15. o.)

A barátságról a 18. században oly kedvelt Cicerónak hosszabb értekezése szól. A meghatározás, amelyet itt olvashatunk, antik tradícióba oltja a korszak irodalmias harmónia-igényét: „Nem más ugyanis a barátság, mint jó szándékú és szerető egyetértés az égvilágon mindenben. Alig hiszem, hogy – leszámítva a bölcsességet – adtak ennél nagyobb jót az embereknek a halhatatlan istenek. Egyesek többre tartják a gazdagságot, mások a jó egészséget, megint mások a tisztségeket, sokan meg a gyönyöröket. Ez az utóbbi az állatokhoz illik; az előbbieket pedig esendők és bizonytalanok, s nem annyira a megfontolástól, mint inkább a sors szeszélyétől függenek. Azok pedig, akik az erényben látják a legfőbb jót, mindenesetre igen helyesen gondolkoznak; viszont éppen maga az erény szüli és tartja fenn a barátságot: erény nélkül a barátság semmiképpen sem lehetséges.” (*Cicero*, 1974, 346. o.) Az erény, erényesség, virtus emlegetése a 18. században gyakori, itt önként kialakított formákra és az érzelmek önzetlen változataira kell gondolnunk. Talán azért is, mert ezek politikai levezetésére a század '70-es, '80-as éveiben nem volt tényleges lehetőség (gyakran adminisztratívra sem); a barátság meghittsége vagy szöveges megjelenítése nemcsak az antikvitás megismerésének-követésének formája volt, hanem a jeles férfiak portréinak minél szélesebb körben való népszerűsítése is.

Tar Ibolya (2009) a következőképpen összegzi – antik szövegek alapján – a baráti viszony érzelmi-erkölcsi jelentését, utalva közben a megfelelő ókori szövegek kötelező ismeretére is: „A barátság mint az egyik legfontosabb két ember közti kapcsolat már a görög mitológiában is megjelenik a hőeszokkal kapcsolatban. E barátságok jellemzője az egymás iránti (érzelmi) elkötelezettség, egymás segítése, önfeláldozás – a mítoszokban ezek közül olykor egy-egy motívum a meghatározó. A legnevezetesebb baráti párok közé tartozik Akhilleusz és Patroklosz, akiknek történetét jól ismerjük az Iliászból; Oresztész és Püladész, utóbbi Oresztész hű kísérelője annak apja meggyilkolását megbosszulandó Argoszba való visszatértekor, majd Apollón útmutatására (hogy ne üldözék tovább az Erinüszek) Artemisz képmásáért a tauruszok földjére való utazásakor s az onnan való visszatéréskor, hogy végül Oresztész nővérét, Élekrát vegye el feleségül.”

A barátság emblematikus eseteit elbeszélő történetek mellett e viselkedéskomplexum teoretikus megközelítései is figyelmet kaptak az érzékeny levelezés e virágzása idején.¹ Cícero népszerűségét a magyar olvasók körében több fordítói-kiadói vállalkozás mutatja: Virág Benedek Cícero *Laeliusát* már 1802-ben kiadja: (*Lélius vagy Ciceronak beszélgetése a barátságról*, Pest, 1802). Kolozsvárott is megjelenik a Cícero-mű, nyilván korábbi fordítói munkálkodás eredményeképpen (*Cicerónak nagyobbik Cátója, Laeliussa, paradoxumai és a Scipio álma* fordította: ord: Kovásznai Sándor, Kolozsvár, 1782). Szintén Kovásznai fordítása a Pozsonyban 1795-ben megjelent *Ciceronak az embernek tisztéről és kötelességeiről a maga fiához írt három könyve*. Úgy tűnik, a bizalmat elméleti alapokra kell helyezni és az antikvitás nyelvileg létrehozott miliője otthonos fordítónak, olvasónak egyaránt. *Barátam!* címmel ajánlja művét Báróczi Sándor is Barcsaynak – érezhetően ez a tisztelet maximuma, a gondolat testvériesülésének megnevezése, de akár a nyelvi alapú demokrácia kezdeteinek jele is.

A deákoskola évszázadok óta mitológiai példákat, neveket kínál az emberi helyzetekre és viszonyokra; a barátoknak van honnan megtanulniuk, mivel jár a vállalt összetartozás. Az 1770-es évek végén, a '80-as évek elején azonban Ányos Pál (szerzetesként) a barátkozás gesztusaival írogatja magyar nyelvű verseit, verses leveleit Barcsay kapitánynak, az ismerkedést ő kezdeményezi, de a megnyert barátság belső szerepválasztáshoz vezet.

A pálos szerzetes különös „kedvességű verseit”, Barcsayval való levelező barátságát Ányos művei első sajtó alá készítője, Batsányi (*Batsányi*, 2004, I. 48. o.) is értékeli. A *Magyar Múzeum* pesti, 1788. I/4-es számában (62. o.) mítoszt teremt a barátság eredetének szelíd képét festve „Múzsájának első zsengejét Barcsay Ábráhámmal közölte; kérve egy kis levélben, hogy nézné által, és mondaná meg azután neki magyarul: ha méltó volna-e, tovább is fáradsz? És remélhetne-e hasznos előmenetelt a magyar poézisban? – látta ez a nagy elméjű hazafi legottan, mi válhat az ifjúból; s nevelője, barátja, Quintiliussa lett.” (*Batsányi*, 2004, I. 62. o.)

Barcsayval való levélváltásával egyidejűleg kezdett Ányos Virág Benedekkel is magyar nyelvű levelezésbe, azzal a Virággal, aki a magyar történelem népszerűsítője lett a *Magyar Századok* révén. Virág (1984, 62. o.) mint a barátság anyagi hirdetőjét idézi elhunyt költőtársa alakját *Ányos Pálnak emlékezete* című versében (1798-ban):

Üdvöz légy, te a Helikonnak díszé, dicsőült
Árnyék, barátság anyala!

Barátságból szövetség

Barcsay akkor kéri el olvasásra Bessenyei György Orczyhoz szóló levelét (hiszen Ráday Gedeon mellett az ekkori legnevesebb magyar költészet-szakértő Orczy), amikor ő maga már váltott a báróval leveleket (vesd össze: *Egyed*, 2001): „Nagyon köteleznél Uram, ha

Generális Orczyna irt ajánló Leveledet nékem is elküldenéd több közölhető munkáiddal együtt: jó Barátod fogja olvasni; és ha úgfog örvendeni a’ többinek, mint azon Levélnek, mellyet olvasott, tudd-meg, hogy borostyán ágot törünk a’ fejedre, s’ a’ Murányi várba idézünk, mint a’ szegény Tassust Romában. 1772. febr. 15., Patai Kunyhómban Kapitány Bartsai Ábrahám m. k.” (*A Bessenyei...*, 1777, 17. o.)

A fennmaradt források időrendjét követve a második adat Ányos és Barcsay kapcsolatról – voltaképpen Ányos (mint olvasó) találkozásáról Barcsay szövegeivel – Ányos 1778-as *Esztergári kódexéből* származik. A Kreskaynak küldött, 1778. július 12-i kelettel ellátott episztola címéhez (*Ugyan Annak*) a következő jegyzetet fűzi a szerzetes, az episztola írója: „Ezen levelet írja a’ Poeta Kreskainak, midőn el küldötte néki *Bessenyei Társosságát*. Melly könyvetskének olvasásától függ az egész levélnek értelme.”² Az 1770-es évek vége ennek a közös, baráti, mégis nyilvánosságra, nyomtatásra jutó könyvnek – használatának, kommentárjának, utóéletének – is a története (a kötetről Bíró Ferenc [1976] és újabban Labádi Gergely [2008] írt koncepciózusan).

A Bessenyei György Társóságában olvasható Orczyna az az 1772-es levele is, amely a költői mivolt eszményi alakját a 17. századi Gyöngyösi Istvánban jelöli meg, talán éppen a jelentés-rejtő lelemények, a tudós képhasználat és kifinomult magyar versnyelv, sőt a teljesítmény állandó színvonala és imponáló mennyisége, illetőleg e költészet tényleges olvasói népszerűsége okán is. „Még fen-tartom reménységemet, hogy a’ jelenvaló idő is honnan onnan egy Gyöngyösit elől-vet, ki a’ hazánk nyelvit szeretőknék Párnássus hegyére utat mutat. Ohajtok minden jókat az Ujjesztendőben.” (*A Bessenyei...*, 1777) (A levelet Orczy Bessenyei Györgynek írta). A lehetséges Gyöngyösi-népszerűségű költőt mint a nemzeti összehangolódás és kibontakozás zálogát keresték a magyarul írni kezdők sorában.

Ki pályázhatott ettől kezdve Gyöngyösi költői rangjára?

Ányos mindenesetre jelzi magában a költői közlés vágyát, amikor megszólítja Barcsayt 1777. június 12-én keltezett rövid, verses kísérőlevelében. Itt a játékos hangzású bemutatkozó szignó a „servus humillimus” kapcsolatképző derúje jegyében fogalmazódik (ma sem tudjuk, mely terjedelmesebb versére utal – mindenesetre egykori iskolájának, Nagyszombatnak szomorú változására emlékezik):

Ime általküldöm elmém futtatását,
Mellybe Nagyszombatnak siratom romlását.
De csak festett könyvek éllesztik tollamat,
Nevetem azonban, s megvonom vállomat.
Halottas oszlopot emeltem hírének:
Hogy örökösíttsem böcsét nagy nevének,
Mellyel dicsekedett a tudós világnak,
Hogy ő Parnassussa volt Magyarországnak.
Fogyatkozik immár hírének ereje,
Mert dőlő félben függ Parnassus teteje.
Elől látván Phebus leendő omlását,
Anyavárosunkban vette szaladását,
Itt azonnal kívánt nyugodalmat talált,
Tartsa kegyelmében szolgáját
Ányos Pált.

A levelezés értelmezésére Szajbély Mihály (1994a) is adott javaslatokat.

Az erények megromlása, a tudásból származott kényelem és a bűnök összefonódása, amelyről többnyire féltréfásan, némelykor játékosan vagy éppen mélabúsan e levelező kör tagjai is szólnak, Rousseau-forrásra vezethető vissza. Jean-Jacques Rousseau emlegeti Fabriciust híres művében, a dijoni akadémia pályázatára készített értekezésében, a *Discours sur les sciences et les arts*-ban, a részt önállóan is szokták idézni *Prosopopée de Fabricius* címmel. Fabricius megjelenik Plutarkhosz (1978, II. 89–188. o., különösen 113–115. o.) *Párhuzamos életrajzaiban* (a *Pürrhos–Caius Marius* részben); római konzul volt (a Kr. e. 282., majd 278. évben), az antikvitás eszményképe az igazságosság kérdéseiben. Barcsay egyik kedvenc szerzője, Rousseau Fabriciust emlegeti, időn és halálon túl: saját gondolatait Fabriciusnak tulajdonítja, amikor a társadalom züllöttségéről elmélkedve a birodalom végső bukásának okát is abban jelöli meg. Az erkölcsi züllésnek ezt a periódusát a filozófus saját korával, a világgóság századával állítja párhuzamba. A párhuzamot pedig saját állításához választotta illusztrációul, amely szerint az úgynevezett világosodás-beli haladáshoz erkölcsi dekadencia kapcsolódik. Rousseau művének Rónai György fordította részletével kívánunk kontextust teremteni annak a történelemtől és érzékenységről folyó verses párbeszédnek, amely Ányos és Barcsay viszonyának alapvető formája:

„Ó, Fabricius, mit gondolt volna fennkölt lelked, ha balszerencséjére visszazóllítatik az életbe, és látnia kell pompától roskadozni azt a Rómát, melyet a te karod mentett meg valaha, és tiszteletet parancsoló neved nagyobb fényre emelt, mint valamennyi hódítása? »Istenek – mondtad volna –, hová lettek a szalmatetők és a falusi otthonok, ahol a mértékletesség meg az erény lakott valaha? Miféle baljós csillogás lépett a római egyszerűség helyébe? Miféle idegen beszéd ez itt? Miféle elpuhult erkölcsök ezek? Mit jelentsenek ezek a szobrok, ezek a képek, ezek az épületek? Mit tettetek, esztelenek? Nemzetek urai, rabszolgáivá lettetek a léha embereknek, akiket legyőztetek? Szónokok kormányoznak titeket? Azért öntöztétek véretekkel Görögországot és Ázsiát, hogy az építészek, a festők, a szobrászok és a csepürágók meggazdagodjanak? Karthágó romjai egy fuvolás prédája lettek? Rómaiak, romboljátok le hamar az amfiteátrumokat, zúzzátok szét e márványszobrokat, égessétek el e képeket, üzzétek el ezeket a rabszolgákat: leigáznak benneteket, végzetes művészetük romlást hoz rátok. Más kezek jeleskedjenek csak hiú tehetségekkel, Rómához egyetlen tehetség méltó: meghódítani a világot és uralomra juttatni az erényt. Midőn Küneasz királyok gyülekezetének nézte szenátusunkat, nem hiú pompa, nem keresett elegancia vakította el. Nem a léha ékesszólásra gondolt, a felszínes emberek tudományára és ámulatuk tárgyára. Mi tetszett hát olyan fenségesnek Küneasz szemében? Ó, polgárok, oly látványban volt része, amilyent soha nem fog nyújtani a ti gazdagságotok, se mindahány művészet. Szébb látvány soha nem tárult föl a nap alatt: kétszáz erényes embert látott, akik méltók voltak rá, hogy Rómának parancsoljanak és kormányozzák a földet.«” (Rousseau, 1978, 20–21. o.)

Barcsay ugyan Richwaldszy Györgynek címezi a Fabriciusra expressis verbis utaló rousseau-i mondatot, de a távolságteremtés a társadalom hiúságra épülő belterjességétől mint a kultúra kétes értékű eredményeitől Ányossal való verses diskurzusa alaphangja marad. Számba kell venni a civilizáció eredményeit, de a szabadság csak a független, vagyonnak, kényelemnek be nem hódoló lélek ajándéka lehet s marad:

Hogy ha Fabritzius fel kelne porából,
Mit itélne kérlek Oxus csillagából
'S válláról oldalra függő pántlikából
Kit a büszkeség szőtt bolondság gyapjából?
(Egyed, 2001, 244. o.)

Ányos – barátból tanítvány

„Itt minjárt Soprony mellett lakik hat vagy hét társad ugyanazon Sz. Pál tanítványi, valyon nem tehetnenek-e tégedet egy vagy ket esztendőre ide tóss szomszédom lennel – erről tudósíts, bezzeg” – írja Barcsay 1782-ben (*Szajbély*, 1994a, 45. o.).

Megbecsülhetetlen a jó társaság és a képzelet könnyen mozdul: de a valósághoz visszatérve a barátság kötelez is: Barcsay a tanulást kezdi emlegetni levelezésükben. A Nagymartonból 1779. december 3-án keltezett levél verses részében rousseau-i kételkedéssel (a tudomány hívságos), a prózai zárlatban egyértelmű határozottsággal:

„Tudományok sorsát csak távol szemlélem,
Őket a rabsággal reményilem és félem!
Mert hidd el, hogy ők is több mesterségekkel,
Valamit emberek koholtak eszekkel,
Hidd el, titkos mérget rejtenek magokban,
Nemzeteket vesztő kovász van azokban. [...]
élj te azért, érezz és tanulj, míg ifjúságodnak
virágzó napjai ragyognak fényekben.”
(*Szajbély*, 1994a, 32. o.)

Az emlékezés és a jövőről való képzelgés, az együtt átélt fantáziaműködés barátság-elmélyítő lehetőségéről ír válaszában Ányos. Felcsillanó reményről és megvalósíthatatlanságáról: a szerelem tapasztalata és a haza történelmének összefüggéseiben való látása egyaránt a lehetetlenségek tartományába tartozik. A szőke hölgy tényleges közelsége és az édes magyar haza sorsának-jövőjének megismerése nem áll az ember hatalmában.

Szomszédodba kívánsz, hogy Cloém lépésit
Keressém álmomban tetetlen tűnésit,
S nem találván sehol szőke kedvesemet,
Barátom, öledbe sírjam ki szívemet!
...
Ó mely édes volna véled vándorlani!...
Úgy látnánk meg mi is idők homályában
Örök végezések iszonyú titkában
Édes magyar hazánk száz viszontagságát,
Gyakor veszedelmit, rövid boldogságát.
(*Szajbély*, 46. o.)

Az együtt vándorlás jelentését: az együtt eltöltött szabad idő szellemi és testi kellemességeit, olvasást, borozást, közös asztalnál étkezést, beszélgetést, nőügyeket visszapillantás formájában érinti Barcsay idős barátja a *Két nagyságos elmének költeményes születésnyelmeiben* (*Révai*, 1789).

Itt majd telepedvén sebes Vág partyára
Kardunkat függesszük szelid juhar fára
S’ áldozatot nyújtván versek Istenének
Küldjünk ajándékot Músák seregének;.
(*A Bessenyei...*, 1777)

Az irodalom új történeteiről Barcsay Orcyznak, Ányos Pálnak, Bessenyei Sándornak és Györgynek ad hírt (Báróczinak nem szükséges, ő Bécsben élén mindenről a leghamarabb értesül):

„Parnassust sem kevesen mászzák közülünk. Nyitrán egy Dubovitz vagyis Budovits nevű piarista minap nékem nem tudom ki javallásából Trója vezedelmét mutatta magyar versekbe, mondhatom hogy szerencsés verseket találtam azok között kiket hirtelen által

Nemcsak a levelezés képzelt csoportjaihoz tartoztak, hanem 1779 tavaszán-nyarán valóságos intézményalapítás részesei lehettek Pesten, még ha a terv megvalósítása akkor elodázódott is. 1779. május 6-án a pesti pálos rendházban Bessenyei, Ányos, Kreskay és a piarista Horányi Elek gyűlt össze, később a Hazafiúi Magyar Társaság alakuló ülésén már többen voltak 1779. július 12-én. Elnöknek Orczy Lőrincet jelölték, a tizenhárom belső tag sorában Bessenyei főtitkár mellett Ányos Pál másodtitkár szerepet töltött be; de ott volt többek között Ányos testvére, János, aztán Barcsay Ábrahám, Báróczy Sándor, Bornemisza János, Kreskay Imre. A barátság áldozata mellett a költészetét kívánták állandósítani, de csak a magánviszonyok területén lehetett.

futhattam, úgy tudom már nyomtatták Pozsonyba, Gusztinyi Püspök költségén; mondám a jó Pajtásunknak hogy nagy örömemre lett illy barátság, de még nagyobbra vált volna ha előbb közlőtte volna velem minek előtte prés alá nem adta. Majd Marmontelis piatzra jön, már némely meséjít olvastákis nékem, ebben nagy reménységgem nagyon hogy fog tenni a szépeknek. A Moraliser Briefetis fordították, most éppen nálam vadnak, de én azt a Czinéás és Cléon szerelmét vagy nem érzem, vagy nem tudom mit itéljek rollak. Ez szerint látod hogy minden ki telik a Magyarbol.“ (Egyed, 2001, 82. o.)

Barcsay keresi a magyar szerzőket és érdeklő a művek sajtó alá jutása. A filozófiai jellegű nyugtalanságot nem értékeli (egy Bessenyei Györgyben), annál inkább az olvasottságot, a legmélyebb dolgok könnyed megfogalmazását, a vers kínálta határátlépéseket (élet és halál, jelenvaló és távoli, isteni és emberi, szellemi és testi közötti határookra gondolok). E verset írva önmagukat képező és levelezve is az olvasás kitaró szellemi munkájáról valló társak sorában Barcsaynak és Ányosnak van egy saját irodalmi terve, és pedig a magyar előidőkről: „Felfedeztem előtte [értsd] Orczy Lőrinc előtt] születendő poemád iránt szándékunkat” – vagyis Orczy, közös mesterük előtt nem titkolta tovább, hogy közösen terveznek verses történelmi művet a magyarokról (Szajbély, 1994a, 44. o.).

Ányosnak komoly történelemtanára volt a nagyszombati egyetemen katona István

személyében, de úgy tűnik, a poétai kedvet a történelem személyessé tételének lehetősége adta – hogy éppen Barcsay főrangú elődeit vonja be az előidők történelmi poézisébe:

Tudom, bajnokaink dicső templomában,
Borostyán koszorúk híves árnyékában
Feltanálnánk a te fényes eleidet,
Fejedelmi nevű s szívű véreidet.
(Szajbély, 1994a, 46. o.)

Ányos a békeszerző olvasmányokat a barátság folyamatos élményalapjaként emlegeti. Az olvasmányok megbeszélését – a világ sokféleségének beszélgetésben magvalósuló megértését. Módszer ez is: a szimpózium antik módszere, amelynek értelmét és szépségét felfedezte ez a szerzői-fordítói-baráti kör.

E levelező kapcsolat folyamán nemcsak a megszólítás változott Phoebusról „legkedvesebb barátom”-ra, hanem a poétákat összekötő mesterségbeli tudás is szellemi közösséggé, barátsággá mélyült vagy finomodott, sőt az, aki bölcsészdoktori címet szerzett valaha a nagyszombati stúdiumai során, kijelenti e barátság hevében és annak felszabadító tartalmait felismerve, hogy költőtársának, barátjának ő a tanítványa. (Mert – ezt már a kutató kockáztatja meg – szüksége van az olvasás, az élettapasztalat és az indulatok élni hagyó, közös rendjére, amely nem a Rousseau által kárhozottat műveltség fajtájából való: tudás, de megtart az erényekben.)

Megismerkedésük után öt évvel, 1782-ben a tudós habitust némileg háttérbe tolja az élet csodáosságát valló emberé; a betűk közé zárkózott bölcs, ha játékosan is, de ettől kezdve a katonatisztre bízva kettejük dolgában az irányítást: „Vezérelj gyenge elmékedésemet; – meghagyom a késő időkre is igaz hálaadásom jeléül, hogy tanítványod vagyok.” (Jankovics és Schiller, 2008, 140–141. o.; lásd a mellékletben Ányos Pál versét)

Jegyzetek

¹ Mind Csetri Lajos (2007, 228. o.), mind Debreczeni Attila (2009) inkább a politikai satíraszerzőt értékeli Ányosban, a *Kalapos király, az Egy kisasszonynak levele a kedveséhez (Hogy az asszonyi személyek emberek)* névtelen szerzőjében. Debreczeni a fen-

ségés érzelmének mintapéldáját is látatja a *Magyar Múzeum*-beli Ányos-szövegekben.

² Ányos Pálnak, *Első Remete Sz. Pál Rendén Léví Szerzetesnek Őszve szedett Írásai*, MDCCLXXVIII, 25–26. o. (MOL P szekció, Ányos család iratai).

Irodalomjegyzék

A Bessenyei György Társasága. (1777) Bécs.

Ányos Pál (1984): *Válogatott művei.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Ányos Pál (2008): Remeteségemből. In: Jankovics József és Schiller Erzsébet (szerk.): „Higgy, remélj, szeress!”. *Ányos Pál versei, szépprózai írásai és levelei.* Vár Ucca Műhely, Veszprém. 147–148.

Batsányi János (2004): Ányos Pálról. In: Debreczeni Attila (szerk.): *Első folyóirataink: Magyar Museum I–II.* Debrecen. 48–54.

Bíró Ferenc (1976): *A fiatal Bessenyei és iróbarátai.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Bódi Katalin (2010): *Könnny és tinta. A magyar levélregény és heroída történeti és poétikai háttere.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Cicero, M. T. (1974): Laelius vagy a barátságról. In: uő: *Válogatott művei.* Európa Könyvkiadó, Budapest. 340–372.

Császár Elemér (1912): *Ányos Pál (1756–1784).* Magyar Történelmi Társulat, Budapest.

Csetri Lajos (2007): A magyar nemzettudat változatai a jozefinus évtized költészetében. In: uő: *Amathus.*

Válogatott tanulmányok. I–II. L’Harmattan – Magyar Irodalomtörténeti Társaság, h. n. 228–254.

Debreczeni Attila (2009): *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában.* Universitas Kiadó, Budapest.

Egyed Emese (2001, szerk.): *Mennyei Barátom! Barcsay Ábrahám levelei Orczy Lőrinchez (1771–1789).* Erdélyi Múzeum.

Jankovics József és Schiller Erzsébet (2008, szerk.): „Higgy, remélj, szeress!”. *Ányos Pál versei, szépprózai írásai és levelei.* Vár Ucca Műhely, Veszprém.

Labádi Gergely (2006): Levélmélet a felvilágosodás kori magyar irodalomban. *Erdélyi Múzeum*, 3–4. sz. 126–132.

Labádi Gergely (2008): *A magyar episztola a felvilágosodás korában. Műfaj- és médiatörténeti értelmezés.* L’Harmattan – Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest.

Plutarkhosz (1978): *Párhuzamos életrajzok.* I–II. Magyar Helikon, Budapest.

Révai Miklós (1789): *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei.* Pozsony.

Rousseau, J.-J. (1978): Értekezés a Tudományokról és az erkölcsökről. In: uő: *Értekezések, filozófiai levelek*. Magyar Helikon, Budapest. 5–38.

Szabó György és Tarnai Andor (1988): *Benkő József levelezése*. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, Budapest.

Szajbély Mihály (1994a): „Íme általküldöm elmém futtatását”: Ányos Pál levelezése. *Vár Ucca 17*, 2. 2. sz. 7.

Szajbély Mihály (1994b): Ányos Pál 1756–1784. *Vár Ucca tizenhét*, 2. 2. sz. 15–16.

Tar Ibolya (2009): A barátság a görög-római antikvitásban. *Vigilia*, 11. sz.

Virág Benedek (1984): *Ányos Pálnak emlékezete*. In: uő: *Válogatott művei*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest. 62–63.

Melléklet

Ányos Pál:

Hát szunnyadoz Muzsád tavasz kezdetében,
Ujjuló természet puha kebelében..
Testi örömöknek készülsz innepére,
Csendes árnyékokba, patakok széllyére?
Ugy de voltál immár szívem rejtekében,
Tudod, hogy mit érzek lantod zengésében;
Hogyha nem hallhatom furuglyád hangzását,
Utálok szédítő tavasz mosolygását!
Utálok Silvánust, Pánt, Flórát s kerteit,
Parlagok rózsáit, mezőknek szüzeit.
Inkább a süvöltő szelek fuvásával,
S az örökös télnek reszkető fagyával
Kivánok küszködni Tobolszko várában,
Gellert svétziai grófa rabságában, -
Hogysem megfosztatni kedves énekedtől,
Örök igazságért jajgató szüzedtől!
Ó kedves barátom! vedd sipod kezvedben,
Énekeld hivednek, mi forog szivedben,
Mikor világunknak látod bálványait,
Hogy köszöntik egymás tündöklő honnyait.
Nem szemlélt még földünk ilyen vándorlókat,
Polgári köntösben pompás utazókat.
Sas sebes sólyomnak öltözik tollában
Repül Astrakáni juhász kunyhójában.
Viszont onokája éjszak bajnokának,
Ki vázzá csinálta hírét Pultavának,
Siet hozzánk jönni Araxis partyától,
Nevet kölcsönözvén hideg hazájától.
Sőt még hét hegyeknek szentelt tetejéről,
Rég Quirin s Capitol kies vidékéről,
Még onnan is látok jönni egy öreget,
S véle méltóságát őriző sereget.
Rendes változási lármás világunknak
Itt egymást ölelik isteni sorsunknak;
Amottan szározon s tengernek habjában,
Gyönyörködnek szegény polgár halálában;
S addig a dühösség legfelsőbb pontyára

Nem juthatott egész iszonyúságára,
Miglen földünk gyomrát által nem szegezték,
S mennykövek méhelyét ottan nem keresték.
Önnön a természet irtózott ezektől,
Azért titkolta el halandó szemektől;
Hegyeket, erdőket épített mérgekre,
Kemény sziklák erét rendelte fészkekre.
Nem használt a titok, s sziklák keménysége,
Széllyel szaggatta azt ember dühössége!
Mit szólsz te, kedvesem, illy változásokra,
Majd kegyetlenségre, majd barátságokra?
A jövő századok számát kérnek tőlünk,
Ó bár ne szólnának zokogva felőlünk!
Én, míg te énekelsz, Apony sziklájára,
Ülök repedezett s fedetlen várára;
Ott szivok életet a gyenge szellőkből,
Mellyek reám fujnak martoni mezőkből.

Ezt a filozófiát egyedül csak a te szívedben találhatom fel, legkedvesebb barátom! Vezérelj gyenge elmélkedésemet; – meghagyom a késő időkre is igaz hálaadásom jeléül, hogy tanítványod vagyok.

„...futva leírok egy-két szilajságot...”

Néhány gondolat az Ányos-prózáról és a fiktív levélről

Köztudomású, hogy a rövid életű Ányos Pálnak életében meglehetősen kevés szövege jelent meg, fontosabb műveit halála után adták ki, bár költői műveit már maga összegyűjtötte, és leendő kötete elé az ajánlást is megírta. Ez a kötet azonban csaknem másfél évtized után látott napvilágot, és ennek utolsó írása az a bizonyos lesajnált fiktív levél, melyről egészen az utóbbi időkig a legjobb esetben is csak annyit írtak, hogy nincs jelentősége. Például: „Kevés fontosságú az »Egy kisasszonynak levele« című vitázó irata, melyben a nőket megillető jogokat tárgyalja”. (Gellért, 1895, 82. o. „Mivel a tétel olyan kézzelfogható, hogy czáfolatra valóban nem szorul, az egésznek nincs más jelentősége, mint hogy Ányos józan gondolkodásának egyik újabb bizonyossága”; ennyit ír életrajzában az Ányost talán legmagasabbra értékelő Császár Elemér (1912, 203. o.).

Az Ányos-próza számba vételére bizony az utóbbi évtizedekig kellett várni, míg költészete a huszadik század második felében már megkapta az illő elismerést, nem utolsósorban a konferencia előadójának is köszönhetően. (Megjegyzendő, hogy a 19. század végén és a 20. elején többen is írtak Ányosról születése és halála évfordulója alkalmából, illetve Császár Elemér próbálkozott az irodalmi köztudatba való visszahozatalával.) Természetesen tudjuk, hogy lírája valószínűleg valóban jóval jelentősebb volt, viszont valлом, érdemes kissé elidőzni ennél a meglehetősen társtalan műnél is.

Az *Egy kisasszonynak levele* – maradunk ennél a megjelölésnél – érdekes és talányos írás, még akkor is, ha keletkezési körülményeiről, fogantatásának okairól elég sokat tudunk.

Már a címe sem biztos, szövegének egyes részleteiről nem is beszélve.

Biztos, hogy 1785-ben, azaz az Ányos halála utáni évben jelent meg először nyomtatásban, névtelenül. Kissé bizarr, hogy szinte egy időben a szerző által összeállított ájtatos *Énekek könyvével*, mely felkérésre-megbízásra készült. Ennek a kiadásnak a szövege több helyütt eltér a későbbiektől; a legfontosabb, hogy a cím és az aláírás is különbözik, ami, valljuk be, elég furcsa. Emellett egy helyütt eltér a címzetre való utalás is, monogram helyett a későbbi kiadásokban általánosító megjelölés olvasható. A későbbi szövegek alapja az 1798-ban megjelent kötet, melyet Batsányi János rendezett sajtó alá (*Ányos*, 1798, 241–260. o.). Ennek első jegyzetében beszél Batsányi a kéziratról, mellyel összevetette az 1785-ös szöveget, és az eltéréseket a kézirat alapján korrigálta. Ez per-se több kérdést is fölvet, köztük a szerzőségét is, ezekkel később foglalkozni is fogok.

Ami biztos: 1783-ban megjelent egy kis füzet, melynek címe: *Megmutatás, hogy az asszonyi személyek nem emberek. Az Írásból, és a' józan okoskodásból nap-fénybe hozatott.* Ez a rövidke, 16 lapos szöveg a korban nagy divatban lévő asszonycsúfoló, gondoljunk csak rá, mennyire kedvelt volt ez a diákköltészetben is, elég Csokonaira utalnunk. Ez a füzet abban különbözik a többtől, hogy itt a névtelen szerző (vagy szerzők) a Biblia passzusaival bizonyítja igazát. Néhol meglehetősen vaskos, de nem téved alpári durvaságba, csak napjainkban érezheti a közvélekedés durvának (vagy durván szexistának). Álláspontját, mármint hogy a nők nem emberek, szentírásbéli idézetekkel igazolja. Ezt nyolc „meg-mutatásban” teszi meg, ebből hét bibliai hivatkozás, a nyolcadik pedig „világ-böltességbeli megmutatás”, azaz a mindennapi életből származó tapasztalás. A bibliai érvek változatosak: vannak köztük szövegkommentárok (mint az első megmutatásban), mely szerint Isten az állatok fölötti uralkodásra teremtette, így ha a férfi uralkodik a nőn, a nő nem lehet ember; vagy annak bizonyítása, hogy Isten az embert a maga képmására teremtette, és mivel soha nem jelent meg nő alakjában, csak a férfi lehet ember. Van itt „nyelvészkedés” is, az egyik bizonyíték például az, hogy a fordítók „asszonyi állatnak” nevezik Évát a Bibliában. És bőven van csúfolódás a nőinek tartott tulajdonságokon, mint a békétlenkedés, fecsegés, bajkeverés. A nyolc megmutatás utáni fejezetecske pedig a nők lehetséges ellenvetéseit cáfolja, szellemes érvekkel.

A kis füzet valószínűleg egy társaság, talán asztaltársaság szórakoztatására született, és annyira tetszettek nekik, hogy kinyomtatták. Erre utal a rendkívül rövid terjedelem, de még inkább a ma már nem érthető célzások: ilyen példának okáért, hogy mikor felsorolják azokat a férfiakat, akiket a nők „veszedelemben csalogattak”, Páris, Sámson, Holofernesz, Nagy Sándor és Salamon király mellett a szöveg megemlíti egy bizonyos G. urat, akit F. korcsmárosné sodort bajba. Ilyen oldalvágásnak tűnik az a mondat is, mely így szól: „A madár tsalogató sip lúdsontból való, a fésű ökör szarvából és gyakorta a *tanátsbéli ember vargából*, hát azért a sip lúd-e?” Oka van annak, hogy a „*tanátsbéli ember vargából*” szerkezet az eredeti szövegben is kurziválva van. Ezen túl a megszólaló asszonyok, akik között professzorné, serfőzőné és vendégfogadósné is van, szintén felismerhetőek lehettek az akkori olvasóknak. Vagy legalábbis a szerzőnek és hallgatóságának.

Mert ez csíny volt, az nyilvánvaló. Ezt emeli ki a szöveg végén a szinte blaszfémiába hajló mondat: „Omnia ad majorem Virorum Gloriam.” És magyarul is ott áll: „Minden az férjfiaknak nagyobb ditséretekre.”

Az ilyesmi még később sem ment ritkaságszámba. Trócsányi Zoltán hívja fel a figyelmet arra a kis epizódra, mely Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés* című regényében szerepel. Raszkolnyikov, hogy nyomasztó szegénységén és kiszolgáltatottságán enyhítsen, fordítást vállal. Kiadója egy német füzet lefordításával bízta meg, és a német szöveg címe: *Ember-e az asszony?* Összefüggés természetesen nincs a két iromány között, de bizonyítja, hogy a ponyván bizony több évtizeddel később is megjelentek ilyenfajta „értékezők”.

A nagyobb kérdés az, mi késztet egy művelt költőt arra, hogy erre a műre választ írjon. Ma azt mondanánk, hogy a siker. Akkor ez aligha lehetett a cél, főleg nem egy pálos szerzetesnek. Ráadásul csak a halála után jelent meg a szöveg, akkor is név nélkül. Tehát ha Batsányi János nem szerkesztette volna be a kötetbe, akkor ma sem kapcsolnánk össze a *Levelet* Ányos Pál nevével.

Másról van szó. Lehetséges motívumként szokás emlegetni a didaktikus szándékot: Horváth Dezső (1906) le is írta, hogy „[e]bben a levélben a művelt magyar leány ideálját akarta megrajzolni. Aki túlemlelkedik a test kívánságain: zongorázik, olvassa a magyar írókat, Báróczit, Mészáros, Gyöngyösit, a Bibliát, azonkívül Corneillet, Descartest, Plutarchust, jártas a természettudományokban, beszél németül, franciául, érti a klasszikus nyelveket, tudatában van emberi méltóságának. [...] Irány munka ez: kettős célzata van. Az első: kimutatni a magyar társadalom szellemének ferdeségét s bebizonyítani, hogy

a nők is részesei az emberi méltóságnak. A másik célja: példát adni arra, hogy milyen műveltnek kell lenni minden magyar leánynak.” (Horváth, 1906, 119. o.) Ugyanakkor ő is érzi, hogy valami nem pontos ebben, ezért hozzáfűzi, „feltűnő, hogy annyira művelt leány létére néha egyetlen dolgot is megemlít” (Horváth, 1906, 119. o.).

Legutóbb Jankovics József írt a műről, és megállapította, hogy „szellemes irodalmi játék, amely kiváló humoráról tanúskodik: egy női narrátor – aki ráadásul az író kedvese – mögé rejtőzködve polemizál a nők érdekében. A papköltő a Biblia és a világi irodalom érvkésztétét egyaránt nagy erudícióval és láthatóan játékos élvezettel moz-

gósítva semmisíti meg a nők emberi voltát tagadó, diákos irodalmi szinten tréfálkozó nőellenes pamfletet.” (Jankovics és Schiller, 2008) Azaz új elem kerül az értelmezésbe: a humor, a játék, és ez nem kevés, hiszen lehetővé teszi, hogy a szöveget irodalmi szempontból is vizsgálni lehessen. Szépirodalmi alkotásként.

Ányos teremt egy személyt, egy női narrátort, akinek nevében, álarca mögül beszél. Fontos, hogy ez a személy komolyan veszi a Megmutatás... humoros fejtegetését, és megírja véleményét, cáfolatát kedvesének, akitől – valamilyen okból – ezt a füzetet ajándékkul kapta. Úgy érvel, cáfol, vitatkozik, mintha valódi vitapartnere lenne: a férfiakat, a füzet szerzőjét vagy szerzőit Ti-nek szólítja, azaz megszólított kedvesét is besorolja a címzettek, azaz a férfiak közé, ugyanakkor később ki is emeli, mondván: „Téged nem sorolnak e szilaj lelkek közé.” Ez a helyzet így óhatatlanul humorossá válik: Ányos véleményét mond és ironizál. Kigúnyolja a másik írás szerzőjét, de ironizál saját magán és az általa teremtett levélíró is

A műfaj: fiktív levél. Természetszerűleg vetődik föl a kérdés, miért levelet ír a szerző, ha egy pamfletben megjelent állítás cáfolatát készíti. A válaszban több érvet is föl lehet sorolni: a levél viszonylagos szabadságát, írója váltogathatja a tárgyat, változatosan alkalmazhatja a különféle hangnemeket, ráadásul a levél, a levélregény kifejezetten népszerű egész Európában ebben a korban, az episztola pedig különösen közkedvelt a 18. század végének magyar irodalmában, Ányos maga is műveli. Igaz, később majd Döbrentei Gábor – bár elismeri, hogy Ányos és barátai honosították meg a műfajt Magyarországon – megrója a költőket, mivel episztoláik nem eléggé szabályszerűek, úgy írnak versben, mintha csak egyszerű, konyhai magánleveleket firkantának (vesd össze: Labádi, 2008, 12. o.). A másik indok, hogy a fiktív levél elképzelt írója nő. Márpedig ebben az időszakban már elismerték a nők levélírási képességeit. Labádi Gergely (2008, 12. o.) mutat rá, hogy „a természetes levél írásának képességét egyenesen a nőknek tulajdonították, és a levelet a különböző teoretikus írásokban – engedelmességgel a kizárás dialektikájának

– a 18–19. század fordulójára francia és német nyelvterületen a nők irodalmi megjelenésének egyedüli adekvát formájaként tartották számon.” Ez ugyan Magyarországon jóval kevésbé érvényesült, viszont a levél sokkal nőiesebb műfajnak tűnt, mintha bármilyen más polémikus szöveget adott volna a szerző elképzelt narrátora keze alá. Ne feledjük, hogy amint a Fábry Anna (1999, 25. o.) által szerkesztett *A nő és hivatása* című szöveggyűjteményben olvashatjuk a *Levél* kapcsán: „ez az első vitairat, melyet magyar nyelven a nők védelmében közzétettek”, még ha ironikus hangú is a szöveg. (Ebben a kötetben részletek olvashatók a *Megmutatásból* és a válaszból is.)

Ezért kellett a női narrátort megteremtenie, aki képes megsértődni a csúfolódó íráson, hiszen személyében érinti; akit komolyan is kell venni, ugyanakkor el kell nézni, ha néha túlzottan is pedáns; aki mögé bújva el lehet mondani a szerző személyes véleményét. Olyan személy, aki szeret és akit szeretnek, aki fölfortyan és a végén megbocsát, győz benne a szeretet. Leány létére művelt, zongorázik, olvas, meghozzá a kor újító magyar irodalmát, Ányos kedvenceit, Mészáros Ignácot és Báróczi Sándort, belekóstol a filozófiába, bár Descartes-ot „szórszált-hasogatónak” nevezi. Nyelveket ismer, német, olasz és francia szerzőkre és szavakra hivatkozik, franciából le is fordít két sort Corneille-től az *Horace* című tragédiából. Meglepően tájékozott, sok mindent ismer, ami az előző időkben megjelent: először az Enciklopédiába is dolgozó, nálunk is népszerű Marmon-tel említi, akinek nemrégiben két kötete is megjelent magyarul (1773, *Belizár*; 1775, *Erkölcsei mesék*, ez utóbbi Báróczi Sándor fordításában), hivatkozik a nálunk is ismert Fénelonra, eredeti címekkel említi Buffont, Moquet-t, Linnét, Brissont. Ugyanakkor kiemelten hivatkozik arra, hogy „a B*** kalastromban nememhez illendő erkölcsökben és tudományokban képeztem”.

Érdekesek a szövegben előforduló utalások, mivel ezeket szokás Ányos szerzősége bizonyítékának tekinteni. A levél elején nyolc sort idéz a lány, melyet kedvese egy tavaszi mulatságban „leveles ládájából” olvasott neki. Ez a nyolc sor Ányos költeményéből, meghozzá az *Egy barátomnak, midőn véle megbékültem* című 1778-as novemberi episztolájából való, az utolsó előtti két versszak, melyet két helyen megváltoztatott a szerző. Ez nem csupán szerzői változat. Megítélésem szerint Ányos azért módosított a szövegen, hogy illendőbb, illetve nő által is elmondható legyen, így kicserélte a „Hogy még azt sem tudja, mit kíván szívében” sorban a ’kíván’ szót ’forog’-ra. A második módosítás pedig pillanatszerűvé rajzolja a leírt lelkiállapotot. A szövegben rejtetten még két helyen is utalás olvasható ki Ányos egy-egy versére, mint ezt Jankovics József kimutatta a fentebb idézett jegyzetében, egy helyütt pedig az első változatban Ányos árulkodó monogramja is olvasható.¹ Nem döntő, de valószínűsíthetően valós élmény, a szomorú valóság készletti a kisasszonyt arra, hogy megkérje kedvesét, folyamatosan tudósítsa egészségi állapotáról.

Ma már viszont látok néhány kételyt ébresztő elemet is. Nagyon nehéz arra magyarázatot találni, miért különbözik ekkora mértékben a két kiadás már a címében is. Maga Batsányi azzal magyarázza a változtatást, hogy kezében van a kézirat, így egyszerűen Ányos Pál eredeti szövegét teszi közzé. Az első kiadás címe *Báró Carberi Anna kisasszonynak Kedvességéhez írt levele, melyben 's a' t*. A kéziratban pedig úgy szerepelt, hogy *Egy kis-asszonynak levele a' kedvességéhez*. Ennek következtében a *Levél* aláírása az első kiadásban B. C. A., a Batsányi által kiadottban pedig B. I. Hogy a történet teljes legyen, jegyezzük meg, hogy a Császár Elemér által sajtó alá rendezett szöveg végén viszont B. J. áll.

Nos, mivel a kézirat nem áll rendelkezésünkre, nehéz bármit is mondani, holott az eltérés azért elég nagy. Az első kiadás esetében egy hangsúlyozottan nem magyar nevű, viszont erősen magyar érzelmű leányról van szó. A nevet túlértékelni nem kell, hiszen az akkori világban kevesebb jelentősége volt a család eredetének, nem szükséges jelzésnek felfogni az idegen nevet. Viszont ha a *Levél* eleve névtelenül jelent meg, miért kellett nevet adni a kisasszonynak, ha az írója ezt nem tette meg? És valóban kezében volt-e a kézirat Batsányinak? Fura, talán cinikus kérdés, de föl kell tenni. Megítélésem szerint igen, hiszen a versek, a többi írás lelkiismeretes jegyzetei ezt bizonyítják számomra. Azt viszont le kell szögeznünk, hogy a kéziratot Batsányi korában nem tekintették szentnek, ha úgy gondolták, habozás nélkül változtattak rajta, tételes szerzői jog még nem lévén. Tudjuk, hogy Ányos verseibe Batsányin kívül még Pálóczi Horvát Adám is belejavított, és ezt még csak nem is titkolta, sőt ösztönözte erre barátját is. (Ezt alaposan elemezte Mezei Márta [1994] tanulmányában.) Ebből a szempontból Batsányi még az aggályos-

korábbiak között volt, erre tanú a kiadás előszava. Viszont megtette, hogy saját versével helyettesített egy kimaradásra ítélt Ányos-verset, ami viszont csak ma számít bűnnek. Akkoriban ezt meg lehetett tenni, ráadásul a cenzúra is oka volt a változtatásoknak, nem csupán az esztétikai igények. Vajon változtatott Batsányi a *Levél* szövegén? És ha igen, mit? Sajnos ezek olyan kérdések, melyekre nem tudhatom a választ. Bevallom, egy pillanatra fölmerült bennem az a kérdés is, hogy nem lehetséges-e, hogy a mű szerzője Batsányi lenne, de elvettem. Azt viszont nem tudom kizárni, hogy beleírt a szövegbe, esetleg cenzurális okokból módosított rajta. Csak zárójelben jegyzem meg, talán elképzelhető, hogy ez Császár Elemér fejében is megfordult, mikor a monogramot B. J.-re írta át, ám bár nagyon valószínű, hogy ez egyszerűen félreolvasás vagy nyomdahiba. Megítélésem szerint egyébként a *Levél* szövegét is jócskán „félreolvasta”.

Azt is nehéz megérteni, hogy Batsányi – amikor Ányos életrajzát írja – a tanulmányok közül miért hagyja ki Veszprémet. Azt az iskolát, ahová mindketten jártak. Ezt persze lehet, hogy csupán a bosszankodás mondatja velem egykori munkahelyem miatt, amely éppen fennállásának 300. évfordulóját ünnepli. Nem lehetséges, hogy a piarista gimnáziumban töltött időről a másik egykori diáknak nincs tudomása, még ha Ányos mindössze egy esztendeig volt is csupán az iskola tanulója. A harmadik kérdés: miért került ki a Batsányi kiadta szövegből Ányos monogramja, mely a név nélkül megjelent szövegben szerepelt? Hiszen itt már világos, hogy ki a szerző! Erre persze lehet az a válasz, hogy kerülni kell a kedves szerepének azonosítását a néhai szerzetessel, a szerzővel. Ez lehetséges is, hiszen tudjuk, hogy Kazinczy például később javasolja a Krajnik Lászlóhoz írott Ányos-levél kihagyását a megjelentetett írások közül, mivel „gaz erkölcstelenség” van benne. Mit szolt volna a többi levélhez, melyeket valószínűleg megsemmisítettek, mivel méltatlanok a „paulinusocskához”, ahogy Ányost rosszállóan nevezik?

Egy gondolatomat el kell mondanom. Azt ugyan hamarost elvettem, hogy a *Levél* Batsányi műve lenne. Azt viszont nem tartom kizártnak, hogy egy részét ő írta volna, mégpedig a szöveg utolsó harmadában olvasható történeteket, melyek egyébként is idegennek hatnak a szöveg szerkezetében. A jegyzetekből megtudjuk, hogy francia könyvekből átvett motívumokról van szó („egy Lissabonai nemes emberről”, illetve Tamerlánról szóló példázat hangzik el), megadva a forrásokat is, majd egy idézet egy „franciától, aki így ír”. Nos, Ányos francia tudásáról szinte semmit sem tudunk, és nem lehet elég azt feltételezni, hogy akkor mindenki ismerte a francia nyelvet, elvégre maga Ányos Descartes-ot is németből idézi éppen ebben a szövegben. Batsányiról viszont tudjuk, hogy nagyon fiatalon már ír is franciául. (Megjegyzendő, hogy az 1798-as kiadásban már szerepelnek lábjegyzetként a források, így ezek Batsányitól és nem Császár Ferenc-től származnak.)

Mi a jelentősége az *Egy kisasszony levelének*? Én úgy vélem, hogy a születőben lévő magyar próza fontos teljesítménye. Először éppen a játékot, a humort kell megemlítenem. Ugyanis szerintem messze megelőzi korát abban, ahogy egyszerre van benne a komoly szándék és a humor, a didakszis és az irónia. A kisasszony komolyan veszi a butuska játékot, válaszol, okosakat ír, műveltségét, jó lelkét is bizonyítja (azaz lehet valóban példaképe annak, milyennek kell lennie a leendő magyar költő párjának), de félre is ért dolgokat, akár a Bibliából is. Jellemző, ahogy példának okáért a tisztátalanság fogalmát nem érti, és a nőket összeveti a „pipás, bagós férfiakkal”. Ez a szerep teszi lehetővé azt a játékot, mellyel Ányos (és ebben messzemenően egyetértek Jankovics Józseffel) a modern magyar irodalom, a próza korai, nagyon korai előfutára lesz. Ez nem kis dolog a nyelvújítást megelőzően. Ahogy például az intertextuális szövegalkotást műveli, az meg-hökkentő. Beépíti a szövegváltozatokat, akár saját verseinek részleteit, vagy csak éppen jelzi egyes verseinek motívumait. Egyéb vendégszöveg-részletek is megjelennek, akár a Bibliából, akár más, francia művekből, és csupán a Corneille-szöveg tűnik kissé ügyetlen didakszissal beszerkesztettnek. Nem maga az intertextualitás a figyelemre méltó, azt már

sokkal régebben ismerték és gyakorolták, hanem a módja, ahogy Ányos alkalmazza. Ez a *Levél* megköveteli a figyelmes, értő olvasói magatartást is, különben elsikkad az értéke, és úgy olvassuk, mint azt Császár Elemér (1912, 203. o.) tette, aki szerint „az egész tulajdonképpen semmi egyéb, mint a szentírásból vett idézetek hosszú sora, amelyekkel Ányos a címiben említett balvélekedést iparkodik megczáfolni”.

Értéke a *Levél*nek a szerelmi kapcsolat néhány meghitt pillanatának felvillantása: mutatja, hogy Ányos valóban sokra becsülte az élet érzéki örömeit is, ahogy ezt Bíró Ferenc (1998, 93–94. o.) is meggyőzően bizonyította, tehát merőben hamis az az aszkéta, ájtatos kép, melyet a századfordulón rajzoltak róla. És figyelemre méltó az a kifejező, hajlékony prózanyelv, a magyaros tagolású mondatok szerkesztése, a ritmikai szépségek, alliterációk, melyekről már a *Vár Ucca Tizenhétben* írtam (Brassai, 1994). Mindenesetre erre a különös műre is igaz, amit Batsányi János (1960, 110. o.) az Ányos-kötet előzetes felhívásában írt a *Magyar Minervában* a nyelvről: „A’ hallás a leg-kényesebb érzékenysége az Embernek.”

Jegyzet

¹ Wix Györgyné (1970, 265. o.) említi, hogy az első kiadásban még szerepel, hogy „Titkos-írómmal Á** P** indulnom kell.”

Irodalomjegyzék

Ányos Pál (1798): *Munkáji*. Bécs.

Batsányi János (é. n.): Ányos Pálról. *Magyar Minerva*, 1. sz. = In: Batsányi János (1960): *Összes Művei*. 2. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Bíró Ferenc (1998): *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Balassi, Budapest.

Brassai Zoltán (1994): Carberi Anna kisasszony, az asszonyi személy és ember. In: Fenyvesi Ottó, Gécz János, Mátis Livia és Szajbély Mihály (szerk.): Ányos Pál (1756–1784). *Vár ucca tizenhét*, 2. sz. 188–193.

Császár Elemér (1912): *Ányos Pál (1756–1784)*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest.

Fábr Anna (1999, szerk.): *A nő és hivatása. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből, 1777–1865*. Budapest.

Gellért Jenő (1895): *Ányos Pál*. Budapest.

Horváth Dezső (1906): *Ányos Pál*. Budapest. = In: Fenyvesi Ottó, Gécz János, Mátis Livia és Szajbély Mihály (1994, szerk.): *Ányos Pál (1756–1784)*. *Vár ucca tizenhét*, 2. sz.

Jankovics József és Schiller Erzsébet (2008, szerk.): „Higgy, remélj, szeress!” *Ányos Pál versei, szépprózai írásai és levelei*. Művészetek Háza, Veszprém.

Labádi Gergely (2008): *A magyar episztola a felvilágosodás korában*. Budapest.

Mezei Márta (1994): A költő és kiadója. In: Fenyvesi Ottó, Gécz János, Mátis Livia és Szajbély Mihály (szerk.): Ányos Pál (1756–1784). *Vár ucca tizenhét*, 2. sz. 168–175.

Wix Györgyné (1970): Ányos Pál nevében. *MKSzle*, 3. sz.

habilitált főiskolai tanár, az irodalomtudomány kandidátusa
ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet,
XVIII-XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék

Ányos Pál és a „célerányos nemzeti játékszín”*

Kölcsey Ferenc, 1826-ból visszatekintve, végzetesnek látta, hogy „a bámulatra méltó költő kiformáltatására” Ányos korai halála és a kedvezőtlen körülmények miatt nem kerülhetett sor. „Azonban csak az övéhez rokon lélek volna alkalmas magát a nemzetiséggel jöltévő öszveérésbe hozhatni, s ily lélek a poézisnek akarmelyik pályáján is tudna ugyan a nemzet szívéhez utat találni; de mégis minden kétségen túl legeggyenesb ösvény a játékszíni költésben nyílhatna meg. [...] De mikor fogna ily költő származhatni, s mikor fognának az ily költő előtt az igazságos nemzet karjai, s egy célerányos nemzeti játékszín megnyílni?!” (Kölcsey, 1975, 281., 282. o.) Ha Kölcsey e gondolatainak nyomába eredünk, azt látjuk, hogy Ányos sok szállal kötődött a színházhoz és a saját korában még csak készülődő magyar nyelvű színjátszáshoz.

Érzékeny barátság

Ányos Pál rövid életútja (1756–1784) a magyar kultúrában a programkeresés időszakára esett. Fordítások, műfajok, formák honosítása, s mindegyike a magyar nyelv alkalmassá tétele állt a néhány elkötelezett, lázasan munkálkodó barát és társasága tevékenységének központjában. Ha e buzgalomban az Ányos Pál számára legfontosabb fogalmakat keressük, valószínűleg a széptudományokra és az érzékenységre találunk. Saját korában, a széptudományokat becsülő 18. században „az emberi nemünkhöz illendőbb” jámborságot értékelte: „Hogyha tehát emberi sorsunk közelebb jár céljához, midőn jámborok vagyunk, úgy hát csak akkor tartasuk magunkat valóban embereknek, mikor a széptudományoknak árat szabtuk.” (Ányos, 2008, 7. o.) A „széptudományoknak gyakorlásából szivárkodó édesség” jelenik meg Ányos saját verseiben, ezt értékeli társainak műveiben; a közös értékrenden alapuló barátság, az igaz emberi érdemekben rokon szív (Jankovics és Schiller, 2008, 8. o.), az együtt munkálkodás, a közös célok jelentőségét fogalmazza meg szinte valamennyi költői levelében:

Ó, te szent barátság! emberi nemünkre
Hogy folysz, mint balzsamom, sebesült szívünkre,
Csak te nyújtsz íreket letapodt ügyünkre,
Midőn nem jön senki már segéltségünkre!
Könyinak (Buda, 26-dik October 1779.)
(Jankovics és Schiller, 2008, 122. o.)

* A tanulmány a 83599 sz. OTKA-program támogatásával készült.

Egyetlen területen mutatkozik kevésnek e közösség: a színház megteremtéséhez kevesen vannak, (Ányos 1784-es halálát tekintve most és a következőkben is végpontnak) az 1770-es években és az 1780-as évek elején gyakorlatilag nem is merül fel színház, színtársulat alapítása. A széptudományok érzékeny céljainak világába azonban nagyon is beletartozott a drámai műnem, a színjáték és a színház. Az alább összegyűjtött példák Ányos és környezetének drámai, színi érdeklődését bizonyítják, miáltal a színjáték és a színház iránti igényt erősebbnek láthatjuk, s kissé korábbra tudjuk datálni, mint eddig. A színház hiányához, a szinte légüres térhez képest nem is olyan kevés Ányosnak a színjátékra vonatkozó megjegyzése, ismerete.

A szent barátság jegyében az érzékenységekben társak sokszor számoltak be olvasmányélményeikről, egymásnak küldött művekről. Ányos életének legizgalmasabb, mert személyes találkozások élményeivel teli pest-budai időszakában (1777–1781) különösen sok prózai és költői levelet írt. Ezekben, olvasmányait részletezve, főleg lírai és epikai művekről emlékezik meg, nem lévén színház, ritkán említi színjátékot. E rövid vázlatba mégis azok az apró részletek kerültek be, amelyekben drámáról van szó, vagy amelyek kis vizsgálódás után drámához, színházhoz köthetők.

Ányos dráma-hivatkozásai

A magyar kortársak közül egyedül fontos levelezőtársa, Bessenyei drámáit említi, azokat azonban többször.

De mit nyersz végtére mély gondolatiddal?
Csatába jön szíved bús indulatiddal –
S Gellért tetejére ülven Múzsáiddal,
Jajgatol Hunyadi s Buda játékiddal.
Bessenyeinek
(Jankovics és Schiller, 2008, 119. o.)

...S könyveztek Ágisnak igaz fájdalmára...
Két jó barátomnak a Bakonyba
(Jankovics és Schiller, 2008, 123–124. o.)

A Hunyadi-tragédiát és *A Filozófust* Ányos küldte meg egyik legmeghittebb barátjának és levelezőtársának, számos epistolája címzettjének: Kreskay Imrénnek. Ezt a tényt Kreskay válaszeleveléből tudjuk:¹

A Magyar színháztörténetből és máshonnan ismert adatok alapján általában az rögzült, hogy az 1780-as évek első feléig legfeljebb a korábban elhanyagolt drámai műnem vált fontossá, s adott alapot a színház nélküli drámaprogram kidolgozására (Kerényi, 1990), míg a színház csak távoli, bizonytalan ködképként élt. Ugyanakkor e tételt némiképp kikezdzheti az iskolai színjátszásnak már az 1760–70-es években végbement jelentős és igen gyors funkcióváltása, amely erős(ödő) igényt jelez a színpad nyújtotta sokféle élményre és szórakozásra, a színházra. Vagyis: valószínű, hogy a drámák és a színjátszás iránti érdeklődés jóval erősebb és határozottabb volt, mint azt a korábban hangsúlyozott adatok alapján véltük. Meglepő, hogy az Ányos-életmű is azt valószínűsíti: a maroknyi értelmiségi elit érdeklődésében jelentős helyet kap(hat)ott a dráma és a színház.

Emellett egy kedves ajándékot adtál,
 Midőn két könyvecskét kezembe juttattál.
 Hunyadi Jánosnak egyik szól éltéről,*
 Egy filozófusnak másik szerelméről.
 Józan mulatságot ábrázol magában,
 Tetszetős főképpen Lilisz mátkájában.²
 Ott is, hol Kónyinak húratlan lantjával
 Kötődik, nem bosszont unalmas tréfával.
 Nyughatatlan Pontyi festi személyében
 Az agg természetet együgyűségében.³
 Nézzed az ifjabb kort kiesebb képében
 Vidám Angelika elevenségében.⁴
 Vitéz Hunyadinak festi erkölceit
 Amaz és példákra ajánlja tetteit.
 Én ugyan itt-amott olyasban akadtam,
 Melynek egy-két szavát jóvá nem hagyhattam.
 KRESKAY Imre *Ányos Pálnak* (Pestről, 1778)⁵

Ányos láthatóan igyekezett tájékozódni az európai drámairodalomban is. Hivatkozott Racine *Íphigeneiájára* (*Barcsay kapitánynak*) (Jankovics és Schiller, 2008, 128–129. o.), egy 1783-as írásában francia részletet idézett Corneille *Horace*-ából (*Egy kisasszonynak levele a kedveséhez*) (Jankovics és Schiller, 2008, 170. o.), nem tudjuk azonban, hogy ismerte-e annak Zechenter Antal (1781) által készített magyar fordítását. Zechenterrel kapcsolatos Ányosnak egy tévedése is, melyet a kritikai kiadás kiigazít és magyaráz: Zechenter 1775-ben kiadott Racine-fordítását, a *Phèdre*-t Ányos Euripidésznek tulajdonította, talán azért is, mert a Zechenter-fordítás címe *Fedra és Hypolitus* volt (Kreskay Imrének [1778. július 14.]) (Jankovics és Schiller, 2008, 105. o., jegyzet: 212. o.). Ismerte Ányos a korszak legdivatosabb szerzőjét, Metastasiót is (*Érzékeny gondolatok* XXXVI.; Kreskay Imrének [1778. július 14.]) (Jankovics és Schiller, 2008, 38., 105. o.),⁶ akire feltehetőleg Kreskay Imre hívta fel a figyelmét, hiszen Kreskay Imre négy drámát fordított tőle.⁷ Ányos Kreskay egyik Metastasio-fordítását sem láthatta,⁸ az első fordítás elkészültét 1784-re datálja a szakirodalom, a továbbiakat pedig még későbbre (vesd össze: Bagossi, 2011, 159. o.). Ányos hivatkozásai alapján azonban úgy véljük, előzőleg is sokat beszélhettek róla, olvashatták, sőt Kreskay fordítása vagy annak egyes részletei elkészülhettek már 1784 előtt. A levelek alapján egyébként Kreskay rendkívül jártas volt az európai irodalomban, tájékozottsága Bessenyeiéhez mérhető.

Ányos legtöbb dráma-hivatkozása ugyancsak a Kreskayhoz írott verses levelekben található. A 88 darabból álló levelezésben Ányos leggyakoribb címzettje – 14 levéllel – Barcsay Ábrahám, utána a második helyen Kreskay Imre szerepel – 9 hozzá írt levéllel (*Szajbély*, 1994). Kreskay így vallott barátságukról a Szatmárból Székesfehérvárra küldött levelében:

Messze választott el a Fatom bennünket,
 De nem választhatá egymástól szívünket.
 Öcsém és barátom voltál, az is maradsz:
 Ha írsz, vigasztalást verseddal hamar adsz.
 KRESKAY Imre *Ányos Pálnak*
 (*Szajbély*, 1994, 46. o., 88. sz.)

* Bessenyei György úrnak munkái. [Kreskay jegyzete]

Bornemisza Péter vagy Bornemisza János?

Barátom! különös szerelmet mutattál,
 Hogy egy magyar nézőoszlopot nyitottál,
 Melyben Bornemisza nagy lelkét rajzolja,
 Midőn álbarátság fátyolát letolja.
 (Jankovics és Schiller, 2008, 105. o., jegyzet: 212. o.)
 Kreskay Imrének (1778. július 14.)

A szakirodalomban időről időre visszatér a feltételezés, hogy Ányos ismerte Bornemisza Péter *Elektráját*, s e feltételezést erősíthetné a tény, hogy Bessenyeinek megvolt az *Elektra* egy példánya, és a *Holmiban* részletet is közölt belőle. A hipotézis alapja Ányos egyik, Kreskayhoz írott episztolájának fenti részlete. E vers jegyzetében a kritikai kiadás helyesen korrigálja az *Elektrával* kapcsolatos tévedést, amelyet Nádasdy Lajos melegített fel 1977-ben: Nádasdy (1977) szerint e versrészlet Bornemisza Péter *Elektrájának* előadását valószínűsíti. Úgy tűnik, e hipotézis a Kreskay írásait sajtó alá rendező Hattyuffy Dezsőtől (1906, 45–46. o.) származik, aki az alábbi jegyzetet fűzte a Kreskayhoz írott 1778. július 14-i Ányos-vers Bornemisza-hivatkozásához: „E verses levél szövegéből nem tudjuk megmagyarázni, vajjon [sic!] iskolai–drámai előadásairól van-e szó vagy más egyébéről. Talán Bornemissza [sic!] *Elektrájára* vonatkozik. (Toldy Irodalomtörténete I. k. 55. lap).” Igyekeztem visszanyomozni mindezt, de nem tudtam Toldy Ferencet ötletgazdaként azonosítani. A Hattyuffytól hivatkozott 55. lapon, de sehol másutt, Toldy egyetlen irodalomtörténetében sem találtam nyomát a hipotézis lényegét adó színi előadásnak. *A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig* címűben (Toldy, 1867, 207–208. o.) és *A magyar nemzeti irodalomtörténet tankönyvében* (Toldy, 1868, 47. o.), az *Elektráról* szólva Toldy írt a 19. századra már lappangó *Elektra*-példányról, amely Bessenyei tulajdonában volt, hivatkozott Kapronczay Ádám egy Benkő Józsefnek írt levelére, amely szerint Kapronczay Bessenyei példányáról másolhatta a drámacímét. A címet egyébként Toldy mindkét esetben javította, *Klytaemnestráról Elektrára*.

Nincs nyoma az Elektra-hipotézisnek Császár Eleménnél sem, akinek pedig úttörő szerepe volt a hiteles Ányos-hagyaték azonosításában és kiadásában. Az 1778. július 14-én Kreskayhoz írt vershez Császár (*Ányos*, 1907, 136. o., jegyzet: 298. o.) egyetlen jegyzetet fűzött, melyben a Zechenter-tévesztést igazította helyre, és nincs szó az *Elektra* bemutatójáról Császár (1912) Ányos-monográfiájában sem.

Ez a láthatóan Hattyuffytól eredő hipotézis ennek ellenére tartja magát: az *Elektra* visszhangtalanságáról szólva, szerencsére csak bizonytalan lehetőségként, bekerült *A magyar irodalom történeteibe* is.⁹

Az Ányos-kritikai kiadás (Jankovics és Schiller, 2008) végérvényesen tisztázta a kérdést, a szerkesztők rátaláltak a Bornemisza neve alatt hivatkozott drámára: Bornemisza [sic!] János 1777-ben Kolozsváron kiadott szomorújátékára. A kötet címlapja:

Estvéli IDŐTÖLTÉSE
 L. B. Kászoni Bornemisza János urnak,
 Camerarius, és Nemes Hunyad-Vármegye Fő-ispányának
 Kolosvárott
 Nyomt. Kollmann József betőivel 1777

A következő lapon olvasható a dráma címe:

Szomoru Játék
 Igaz Hitét Meg-Vető Léleknek Szabados Élete

A kötetet *Az ironak Az mostani Világnak Barátságáról Elöl Járó Beszédgye* (Bornemisza, 1777, 3–11. o.) vezeti be, melyben a fordítás funkciójáról is ír: „az fordítás mostani világban ditsiretes, ’s jeles Iróknak példáiból vétetett, és olyan dolgokról van, mellyeket naponként látunk, ’s tapasztalunk.” (10. o.) Az előljáró beszéd zárata:

Déván 1. Jauarii [sic!] 1777.
 Igaz Barátod
 B. Bornemisza [sic!] János (11. o.)

Bizonyos, hogy sem Bornemisza Péter *Elektrájának*, sem Bornemisza János szomorújátékának előadására nem került sor. Utóbbi szomorújáték bemutatása a könyv kiadása helyén, Kolozsváron, esetleg az előszó datálásában említett Déván lenne elképzelhető, de ez 1777-ben több, mint valószínűtlen; ráadásul ha Ányos tudott róla Kreskaytól, akkor mások is említették volna, azaz több adatunk is lenne e bemutatóról. Ha megvizsgáljuk, világos, hogy a Kreskayhoz írott Ányos-episztola sem utal színi előadásra! Az episztola kerete és dominánsa a verskezdő „magyar nézőoszlop”, amelynek csak apropója a Bornemisza-dráma: ennek kapcsán ünnepli Apolló és a Múzsák erdélyi otthonra találását, erre hozza fel a vers további részében az egyéb drámapéldákat, s ezért tér vissza a zárlatban az előszót Déván jegyző Bornemiszzához:

Azután jer velem Déván helységében,
 Áldjuk Bornemiszt Cliója keblében.

A „magyar nézőoszlop nyitása”-ban tehát nem konkrét színházat, hanem olyan színház-metaforát kell látnunk, amelyhez hasonlót Ányos máskor is használt, a művészet érzékeny befogadója számára megnyíló élményként, szép tablóként, látványként. Ilyet találunk például a Kreskayhoz írt másik episztola zárlatában:

Hány istápot küldesz István országának,
 Hogy fényét emeljék holt magyarságának!
 Ideje, hogy szegre függessem lantomat,
 S e szép nézőhelyre vonjam fátyolomat.
Kreskay Imrénének (1778. júl. 12.)
 (*Jankovics és Schiller*, 2008, 104. o.)

A színpad-utalás máshogy, életmetaforaként szerepel a halálra készülő Ányos búcsújában, amikor „E nagy játék helynek vétkes piacáról” tekint vissza életére (*A végső óra*) (*Jankovics és Schiller*, 2008, 86. o.).

A játék-néző hely funkciója, a színházi élmény

Járt-e Ányos színházban, látott-e előadást? Színjátás hiányában hogyan tájékozódtak, hogyan választották meg drámai olvasmányukat ő és kortársai?

Az eddig említett hivatkozások Ányos drámai, drámairodalmi tájékozottságát jelzik; ennél azonban jóval fontosabb az a kevés megnyilatkozása, amikor a színház és színjáték lényegi funkciójáról ír. A „könyveztek Ágisnak igaz fájdmára” (*Két jó barátomnak a Bakonyba*) (*Jankovics és Schiller*, 2008, 123–124. o.) még csak az olvasmány megindító hatására utal, azonban többször megjelenik maga a színházi élmény is, méghozzá jellemző példákkal! Egy ismeretlen barátához írt episztolában a kibékülés analógiájaként szerepel a színjáték felszabadító, harmóniát teremtő hatása, a *Rómeó és Júlia* példájával:

Ha egy játék-néző helyre vitettetel,
 Hol szegény Julia sorsán könyvezhetel,
 Mihelyt szállásodra visszakésértetel,
 Elmúltak könyveid!... s mint tréfán nevetel.
Egy barátomnak, midőn véle megbékültem
 (Jankovics és Schiller, 110. o.)

A műzsátlanul katonáskodó Barcsayt Ányos kétféle érzékeny és békés életlehetőséggel vigasztalta: a nyári palotában az érzékeny olvasmányokat és a békés természetet lehet élvezni, télre viszont

[...] városra futnak világ gyermekei.

Ott mulatja őket Veisse Juliával,
 Ott Racin, szomorú Ifigéniával,
 Kiknek nagy esetét szép sóhajtásával
 Mindegyik könyvezi s érzi fájdalmával.
Barcsay kapitánynak (Buda, 21-dik December 1779.)
 (Jankovics és Schiller, 2008, 128–129. o.)¹⁰

Ányos mindkét hivatkozásában a nagy szenvedély, a tragikum átérzése ad megnyugvást a nézőnek.

Polgári szomorújáték

Ami Weissét illeti, pontosítjuk a kritikai kiadás jegyzetét, amely egy korábbi drámaíró, Christian Weise-t (1642–1708) jelölt meg szerzőként, holott itt a magyar színháztörténetben fontos szerepet játszó Christian Felix Weisse-ről (Weiße; 1726–1804) van szó. Christian Felix Weisse igen sikeres és sokoldalú szerző volt, Johann Adam Hiller zeneszerzővel együtt a német énekesjáték ('Singspiel') megteremtőjeként is számon tartják. A 18. század legvégén, majd a 19. század első felében több helyen játszották magyarul a Hillerrel (és Christian Gottlob Neefe komponistával) közösen írt, franciából adaptált *Falusi borbély* (*Der Dorfbarbier*, 1771) című énekesjátékát (vesd össze: Demeter, 2010, 58–70. o.). Weisse darabjából készült Simai Kristóf sikeres magyarítása, a *Házi orvoság* is (Demeter, Kilián és Pintér, 2007). Weisse adaptálta 1767-ben Shakespeare *Rómeó és Júliáját*, amelyre Ányos is utalt, s amelyet Pest-Budán 1783-ban játszottak először, németül (*Belitska-Scholtz* és *Somorjai*, 1994, 713. o.). Weisse adaptációját Kun-Szabó Sándor fordította 1786-ban (*Székely*, 1990, 44–45. o.), majd ez volt az első magyarországi, magyar nyelvű Shakespeare-bemutató (Budán, 1793. március 13-án; *Székely*, 1990, 69. o.).

Igaz, hogy a német nyelvű Shakespeare-adaptációk a korabeli német szentimentalizmus erősen átalakított darabjai voltak, Dávidházi Péter (1989, 79. o.) „szentimentális kamaradarabbá vedlett”-ként említi épp Weisse *Rómeó és Júliáját*. Most azonban mégsem Weisse és más adaptálók színvonaltalanságát hangsúlyoznám; helyette a polgári szomorújáték újfajta színjátéktípusához kapcsolom, két fontos előzetes megjegyzéssel:

1. A shakespeare-i drámától rendkívül idegen a polgári szomorújáték szemlélete, így ezek az adaptációk joggal tekinthetők elfuserált műveknek. Ugyanakkor nem feledhetjük, hogy a Shakespeare-kultuszt főként az ilyen szegényes, szentimentális adaptációk indították el, a német és nyomában a magyar nyelvterületen is.
2. A polgári szomorújátékot népszerűsítő, elterjesztő adaptátorok általában színi mesteremberek, színészek vagy a színpadot jól ismerő sikerkovácsok voltak, vagy-

is meg sem közelítették Lessing tehetségét, műveltségét, széles látókörét. Okkal mondhatjuk, hogy a Shakespeare-t polgári szomorújátékká maszkírozó adaptációk ma inkább paródiákként hatnak, s általában gyenge színvonalúak.

A magyar színháztörténet összefüggésében, valamint Ányos kapcsán azonban nem az esztétikai színvonalalanságot, hanem elsősorban a polgári szomorújáték – és az érzékenyjáték – hazai megjelenését emelem ki: ez a szemlélet tette otthonossá az első magyar hivatásos társulat repertoárját a didaktikus iskolai játékokhoz szokott közönség számára, ez járult hozzá (lassan, botladozva) az új világgép befogadásához.

A *Rómeó és Júliát* adaptáló Weisséhez és Bornemiszsza János drámájához tehát most más szempontból, a polgári szomorújáték honosítása felől térünk vissza. Itt találunk rá ugyanis arra az érzékeny, lipcsei alkotói körre, amely a magyar drámára nem sokkal Ányos után oly nagy hatással volt: Ányos és barátai tehát az 1790-es évek színházi repertoárjának majdani fontos tételeit olvasták.

Christian Felix Weisse a lipcsei egyetemen került kapcsolatba a kor jeles alkotóival, így Lessinggel, Gottscheddel, Gellerttel. Minden bizonnyal főleg Lessing hatásával magyarázható, hogy Weisse érzékeny polgári szomorújátékká alakította Shakespeare *Rómeó és Júliáját*. E lipcsei körhöz kötődött az a Joachim Wilhelm von Brawe (1738–1758) is, akinek a drámáját Bornemiszsza János fordította. A mindössze 20 esztendőit élt Brawe ugyancsak a lipcsei egyetemen tanult 1755–1758 között, s már 18 éves korában díjat nyert egy drámapályázaton. Épp Lessing és Weisse bátorítására írta meg két művét: a főművének tartott, igen sikeres *Brutus* című történelmi drámát és 1757-ben a *Der Freygeist (Ein Trauerspiel in fünf Aufzügen)* című polgári szomorújátékot (Brawe, 1763), amelyet aztán Bornemiszsza János magyarra fordított. A *Freygeist* jó példa arra, hogyan romolhatott, válhatott színvonalalanná egy-egy kimagasló mű a gyengébb adaptátor kezén. A csalódott szerelem és az elárult barátság tragikus következményeit bemutató *Freygeistet* Brawe több forrásból: Lessing *Miss Sara Sampsonjából* és angol drámákból gyúrta össze. Csökkentette a szereplők számát, Lessing neveit más angol szerepnevekre változtatta, elhagyta a szerető alakját, s az atya és a csábító barátságát állította a középpontba. Látható tehát, hogy valóban az Ányos említette ’álbarátság’ e dráma tárgya. S e rövid utalásból is érezhető, milyen messze került mindez Lessing izgalmas *Miss Sara Sampsonjától*.

Marmontel – Kótsi Patkó: *A havasi juhászleány*

Az érzékeny színházhoz más irányból is kötődhetett Ányos és baráti köre: szívesen olvasták a kor egyik legnépszerűbb olvasmányát, Jean-François Marmontel *Erkölcsei meséit*, melyet Báróczi Sándor fordított magyarra 1775-ben. Báróczi fordítására Ányos hivatkozott is egyik jegyzetében:

Szóltok, tudom, néha Nelson mátkájával,
Kit a nagy Marmontel fest ékes tollával...*
Két jó barátomnak a Bakonyba (Buda, 18-dik November 1779.)
(Jankovics és Schiller, 2008, 123–124. o.)¹¹

Ányos verseiben számos Marmontel-utalás található, közülük a legtöbbször *A havasi juhászné* című novellát említette (Jankovics és Schiller, 2008, 208–209. o., 212–213. o.):

* Azon mese Marmontel könyvéből való, melyet Báróczi barátom már magyarra fordított. Ó! láttam azon levelet, melyet az a francia író nékie küldött Párisból [...]

Kérdezd meg csak Fonrost, miképp emésztődött,
Midőn Adelaid szívével vesződött.
Faiszi Ányos Jánosnak (Buda, 15. December 1777.)
(*Jankovics és Schiller*, 2008, 99. o.)

A szép Adelhaid Savoj hegyeiben...
Két jó barátomnak a Bakonyba (Buda, 18-dik November 1779.)
(*Jankovics és Schiller*, 2008, 123–124. o.)

Így repült Orestán másfele karjából,
Fagyos szavójai havasok gyomrából...
Barcsay kapitánynak (Buda, 13-dik August. 1778.)
(*Jankovics és Schiller*, 2008, 107. o.)¹²

A kritikai kiadás jegyzete szerint valószínűleg Ányos játékos önhivatkozása (*Jankovics és Schiller*, 2008, 240. o.) *A havasi juhásznéról* csinált versek említése az *Egy kisasszonynak levele a kedveséhez* (*Jankovics és Schiller*, 2008, 164. o.) című prózai vitairatban:

Énekelni akartam pedig azon verseket, melyeket te *Marmontel* Havasi Juhásznéjáról csináltál, de ezek is inkább fájdalomra, mintsem vidámságra kisztettek.

Mégis nyugtalanít a kérdés: vajon mire utalhatott a kedveséhez levelet író kisasszony? Milyen versekre? A fikció szerint Ányosnak a havasi juhásznéról sorsát megéneklő verseire? Vagy esetleg a történet verses, énekes változatára? Nótautalást Ányos soha nem alkalmazott a verseinél. Mindez azért érdekes, mert *A havasi juhásznéról* később igen népszerű színdarab lett: Kótsi Patkó János dramatizálta, s alakította *A havasi juhásznéról* címen érzékeny énekesjátékká, melyet 1799. április 24-én mutattak be Debrecenben (*Székely*, 1990, 95. o., 109–110. o.). Kerényi Ferenc szerint Kótsi Patkó nemcsak az érzékeny történet librettójának, hanem énekszövegeinek is szerzője (*Székely*, 1990, 96. o.). A zenei és énekes betétek komponistáját nem tudja azonosítani a szakirodalom, kották nem maradtak fenn. A zenetörténész szerint ugyanakkor „*A havasi juhásznéról* énekszámjai csaknem maradéktalanul megtalálhatók a református diákság szöveg- és dallamgyűjteményeiben” (*Gupcsó*, 2000, 131. o.), sőt néhány dallam már 1799 előtt is megjelent (*Gupcsó*, 2000, 132. o.). Az adatok elbizonytalanítanak: az 1799-es bemutatóval időben még távolabbra kerültünk Ányostól, jóllehet a dallamok korábban megjelentek, viszont kevésbé valószínű, hogy Ányos ismerte a református melodiáriumokat. Mindenesetre furcsa, mert kétszeres műfajváltást implikál az énekelhető versek említése *A havasi juhásznéról*val, egy novellával kapcsolatban: esetleg korábban (és másokban) is felmerült a dramatizálás, az énekesjátékká alakítás lehetősége?

Tehát: Ányos és a színjátszás?

Nincs pontos válaszunk a kérdésre, nem jutottunk biztos adathoz, dokumentumhoz, bizonyítékhoz. Úgy vélem azonban, a sok bizonytalan feltételezés, a tények, művek lehetséges összekapcsolása Ányossal nem volt fölösleges, mert e sok bizonytalanság és bizonyíthatatlanság együtt talán bizonyítékká is összeállhat. Nem véletlen, hogy az érzékeny Ányos Pál és barátai az érzékeny szerzők és művek felé tájékozódtak. Ezen az érdeklődésen belül jelent meg, különös – és számunkra fontos – vonulatként az érzékeny polgári dráma. Színházban e darabokat nemigen láthatták: amikor a pest-budai német színészek Weisse *Rómeó és Júliáját* játszották 1783. február 18-án (*Belitska-Scholtz és*

Somorjai, 1994, 713. o.), Ányos már Székesfehérváron élt, az első pest-budai német Metastasio-előadás (*Abraham und Isaak*) 1784-ben volt (*Belitska-Scholtz és Somorjai*, 1994, 119. o.), Brawe *Freygeistjét* pedig talán csak 1799-ben játszották (*Belitska-Scholtz és Somorjai*, 1994, 344. o.). A pest-budai német színi előadások repertóriumra több meglepő érdekességgel is szolgál. Igen csekély arányban játszották azokat a darabokat, amelyeket a magyarországi és főleg magyar nyelvű iskolai színjátszás honosított meg,¹³ s amelyek az első magyar színtársulat repertoárjának fontos vonulatát képezték. Azokat a drámákat pedig, amelyeket Ányos és barátai az 1770-es években és az 1780-as évek legelején olvastak, a pest-budai német színészek egyáltalán nem vagy csak később mutatták be. Némiképp kivételt jelent a fenti állítás alól Marmontel, aki gyakrabban és már az 1770-es években szerepelt a német színjátszás műsorán, de nem a finoman érzékeny szerző, hanem a vígjátékíró és a vígoperák librettistája.¹⁴

Mindezek alapján még nyilvánvalóbb a következtetés: az Ányos-kör olvasmányai, akár a szerzőket, akár a műfajokat tekintve – épp a színház nélküli drámaprogram (*Kérényi*, 1990) időszakában –, a hivatásos magyar színjátszás fontos előkészítését jelentették.

Jegyzetek

¹ A Kreskay-vers szövegét a legfrissebb kiadásból közöljük: *Szajbély*, 1994, 20. o.

² Kreskay műveinek 1906-os kiadásában a 'főképp' helyett 'főképp' szerepel: *Hattyuffy*, 1906, 44. o.

³ Hattyuffy Dezső kiadásában a sor kezdete: *Az egy természetet*.

⁴ Hattyuffy Dezső kiadásában: *Angélika*.

⁵ Hattyuffy Dezső kiadásában a vers címe: *Kreskay Imre Ányos Pálhoz*.

⁶ Nem térünk ki színjátékként az Ányos-versekben gyakori Scipio-hivatkozásokra. Ezek legtöbbször a klasszikus tananyagbeli történeti példatár része, és nem (vagy nem elsősorban) a Kreskay által fordított Metastasio-darabra, a *Scipió álma*ra utal.

⁷ Kreskay helyéről a magyar Metastasio-recepcióban lásd: *Bagossi*, 2011, 158–170. o.

⁸ A *Scipio álma*nak 1782-es megjelenése Sárközi Péter (2003, 306. o.) tanulmányában sajtóhiba, valójában 1792-ben közölte a *Magyar Museum*.

⁹ „Az *Electrát* egyetlen kortársa sem említi. [...] Igaz, a 18. század végén, illetve a következő évszázad legelején páran (összesen hárman) említést tesznek a műről; Bessenyei a *Holmiban* idézi két részletét, sőt a szakirodalomban egy esetleges 1778-as pesti előadás lehetősége is felmerült (Nádasdy 1977), de a szöveg 1923-as felfedezése igazi szenzációnak számított.” (*Latzkovits*, 2007, 257. o.)

¹⁰ Ányosnak a *Veisse Juliájához* fűzött jegyzete: „Veisse azon tragédiáját oly szerencsével írta (t.i. *Romeo und Julie*), hogy az egész világtól dicséretet kapott; gyászosabb szomorújátékot annál én sem olvastam. Noha pedig ezt Veisse ama híres Szakspear anglusnak írásaiból fordította, innen kitetszik, hogy az anglus nemzet igen szomorú természettel bír, amelybe sokat hasonlít a magyarokhoz, kiknek még táncok is szomorú nótákból állnak.”

¹¹ A vers *A próbára vetett barátság* című novellára utal (ugyanott, 218. o.).

¹² Orestán Adelaid elhalt szerelmese *A havasi juhászné* című novellában: ugyanott, 212. o.

¹³ Itt a legfeltűnőbb a Molière-adaptációk kései megjelenése (vesd össze a Molière-tételekkel: *Belitska-Scholtz és Somorjai*, 1994).

¹⁴ André Modeste Grétry belga komponista szerezte a zenét Marmontel 1774-ben, majd 1778-ban játszott *Der Hausfreund* című vígoperájához (*Belitska-Scholtz és Somorjai*, 1994, 420. o.). A további Marmontel-librettókat Ányos már bizonyosan nem láthatta, barátai talán igen: az 1788-ban bemutatott *Zémire und Azor* című balett-komédiát (*Belitska-Scholtz és Somorjai*, 1994, 932. o.), majd 1799-ben a *Die abgeredete Zauberei* című vígoperát, melyek szintén Grétry zenéjével készültek (*Belitska-Scholtz és Somorjai*, 1994, 119. o.), de 1787-ben *Die falsche Vergiftung* című vígjátékát is adták, Johann Karl Wezel (Wetzel) német fordításában (*Belitska-Scholtz és Somorjai*, 1994, 317. o.).

Irodalomjegyzék

- Ányos Pál (1907): *Versei*. Franklin Társulat, Budapest.
- Ányos Pál (2008): Az *Esztergári kódex* előszava. In: Jankovics József és Schiller Erzsébet (szerk.): „Higgy, remélj, szeress!” *Ányos Pál versei, szépprózai írásai és levelei*. Művészetek Háza, Veszprém.
- Bagossi Edit (2011): *Pietro Metastasio színpadi művei Magyarországon. A metastasioi melódráma hatása a 18–19. századi magyar drámára és színházművészetre*. Debrecen.
- Belitska-Scholtz, H. és Somorjai, O. (1994): *Deutsche Theater in Pest und Ofen – 1770–1850: Normativer Titeltatalog und Dokumentation*. I–II. Argumentum, Budapest.
- Bornemisza János (1777): *Estvéli időtöltése*. Kolosvár.
- Brawe, J. W. von (1763): *Trauerspiele des Joachim Wilhelm von Brawe*. Berlin.
- Császár Elemér (1912): *Ányos Pál (1756–1784)*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- Dávidházi Péter (1989): „Isten másodszültje”. *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Gondolat, Budapest.
- Demeter Júlia (2010): Egy falusi borbély kalandos utazása – prózában és dalban. In: Tóth Orsolya (szerk.): *Színház, dráma, irodalom. Tanulmányok a 70 éves Nagy Imre tiszteletére*. Pécs. 58–70.
- Demeter Júlia, Kilián István és Pintér Márta Zsuzsanna (2007, szerk.): *Piarista iskoladrámák*. II. Argumentum–Akadémiai, Budapest.
- Gupcsó Ágnes (2000): A havasi juhászleány. Kótsi Patkó János dallamai a melodiáriumokban. In: Demeter Júlia (szerk.): *A magyar színház születése*. Miskolc.
- Hattuyffy Dezső (1906): *Költői levelezések. Kreskay Imre hátrahagyott irataiból*. Franklin Társulat, Budapest.
- Kerényi Ferenc (1990): Drámaprogram – színház nélkül. In: Székely György (szerk.): *Magyar színház-történet 1790–1873*. Budapest. 43–48.
- Kölcsény Ferenc (1975): Nemzeti hagyományok. In: uő: *Válogatott művei*. Budapest.
- Latzkovits Miklós (2007): A 16. századi magyar dráma. In: Jankovits László és Orlovsky Géza (szerk.): *A magyar irodalom története*. I. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Nádasdy Lajos (1977): Bornemisza Magyar Elektrája magyar játék néző helyen 1778-ban, *Irodalomtörténet*, 454–460.
- Sárközi Péter (2003): Metastasio a 18. századi magyar iskolai színpadokon. In: Demeter Júlia (szerk.): *A magyar színháztörténet honi és európai gyökerei*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc.
- Szajbély Mihály (1994, szerk.): Ányos Pál levelezéséből. In: Fenyvesi Ottó, Géczi János, Mátis Livia és Szajbély Mihály (szerk.): *Ányos Pál (1756–1784). Vár ucca tizenhét, 2. sz.*
- Székely György (1990, szerk.): *Magyar színháztörténet 1790–1873*. Budapest.
- Toldy Ferenc (1867): *A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig*. Pest, 1867.
- Toldy Ferenc (1868): *A magyar nemzeti irodalomtörténet tankönyve*. Pest.
- Zechenter Antal (1781): *Horátziusok és Kuriátziusok. Szomorújáték versekben és öt részben (Corneille után)*. Pozsony.

Ányos Pál korabeli receptiójához: érzékeny játék – Ányos egyik versével

Ányos Pálnak a korabeli irodalmi életbe való beágyazottságát nemcsak kiterjedt irodalmi levelezése s az ennek nyomán kialakuló kapcsolatrendszere, hanem verseinek a kéziratos versgyűjteményekbe való bekerülése, a populáris regiszterben való jelenléte is bizonyítja.

Stoll Bélának a kéziratos énekeskönyveket és versgyűjteményeket számba vevő bibliográfiája 45 olyan kéziratos kötetéről tud, amelybe a gyűjtemény összeállítója Ányos-verseket is bemásolt. Ezek földrajzi megoszlása azt bizonyítja, hogy Ányos nemcsak a dunántúli gyűjteményekben kap helyet, bár személyes életpályája kizárólag a Dunántúl középső régiójához és a Felvidékhez köti őt¹, hanem jelen van az erdélyi és az északkelet-magyarországi összeállításokban is, tehát verseinek kinyomtatása után már országosan is népszerű. Versei megítélésében nem játszik szerepet szerzetesi, pap-költői mivolta – ahogy a költőtársakkal ápolta kapcsolatrendszerében sem –, versei (például az *Egy boldogtalannak panasszai a halovány holdnál*, 10 előfordulással) (Stoll, 2002, 756., 766. o.) állandó darabjai a református kollégiumok környezetében készült kéziratos köteteknek is.

Ami a tematikus összeállításokat illeti, az alkalmi költészetet preferáló kötetek szinte mindegyikében van lakodalmi énekeket, köszöntőket, illetve halotti búcsúztatókat tartalmazó versciklus. Ez utóbbiak elengedhetetlen darabja Ányosnak (ebben a regiszterben) legnépszerűbb verse, az *Egy hiv szívnek kedvesse sirja felett való panasz*. Jelenleg 12 kéziratos gyűjteményből tudjuk dokumentálni a szöveget.²

A vers 1792-ben megjelent a *Magyar Museum* II. kötetében, így már a Batsányi-féle kiadás előtt ismertté vált. Legkorábbi (1797–98-as) előfordulását egy, a debreceni kollégiumhoz is köthető kunszentmiklósi kéziratban találjuk meg. Az ottani kollégium a debreceni filiájaként működött, szoros kapcsolatot jelentettek Debrecennel az oda kerülő diákok, illetve az onnan Kunszentmiklóásra helyezett legátusok és praeceptorok. Azt, hogy a vers valószínűleg debreceni közvetítéssel került bele a kötetbe, megerősíti az ottani kollégiumban másolt *Holmik és nóták* című, 1820 körüli kéziratos gyűjtemény is. Ugyanakkor Sárospatakon is ismert volt a szöveg, kottájával együtt bekerült például a Patay Sámuel-féle melodiáriumba is.

Tanulmányomban a versnek egy olyan előfordulását szeretném bemutatni, ami a befogadói-értelmezői kört egy másik műfaj, az érzékenyjáték irányában szélesíti ki. Előkerült ugyanis egy olyan drámaszöveg, amelyik több más vers mellett Ányosnak éppen ezt a kiadók által helyzetdálnak nevezett (*Jankovics és Schiller*, é. n., 199. o.) versét használja fel a tragédia kiemelt dramaturgiai csomópontján, a férfi főhős halálakor.

A dráma a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában, Debrecenben található, a *Gyűjtemény Holmi* című kolligátum 1–29. oldalán (jelzete R. 2738). A drámát tartalmazó kötetre Stoll Béla hívta fel a figyelmünket, aki *Iskoladrámák és halotti búcsúztatók* címmel jelöli a kéziratot.³ A 148 lapból álló gyűjtemény első fele (a 1–68. lapokon) négy színjáték szövegét őrizte meg. A most bemutatandó drámaszöveg a kol-

ligátum első darabja, (1–29.), ezt követi egy verses játék Atalantáról és Hippomenesről, majd *Timon vagy Dús Matyiról*, és egy verses dialógus (hét közjáték) V.M. (versmondó) és Morio között. A szövegek mindegyike publikálatlan, és az RMDE 18. századi sorozatának pótkötetében fog megjelenni. A 69–72. lapokon „exameni cantiók és oratiók”, végül halotti versek következnek (79–279.). A 30., a 73–78., a 280–289. és a 290–292. lapok üresek. A kötet – és benne a drámák – keletkezési, vagy legalább másolási idejét a datált halotti versek alapján lehet meghatározni. A színjátékok szövegét egy kéz másolta, ugyanaz, aki a 87–116. lapokon található *Halotti Oratiót* is, melynek dátuma 1790: *Halotti Oratio, mellyet néhai T. T. Szilágyi Márton Ur, volt Sáros Pataki Professor felett elmondott Szombathi János Ur tsak ugyan Pataki Professor MDCCXCdik esztendőben Karátson havának Xldik Napján*. A sorrendben első halotti búcsúztató 1794. június 22-i (79–87.), ezt követi a fent idézett búcsúztató, 1790-ból. A 221–242. lapokon két 1795-ös búcsúztató található; az egyik (221–234.) Sátoraljaújhelyben március 12-én, a másik (135–242.) Hotykán, március 17-én hangzott el, ezután viszont egy 1785-ös halotti vers szerepel. A halotti versek tehát nem a megírás-elhangzás időrendjében követik egymást, amiből egyértelműen következik (amit az íráskép is megerősít), hogy a gyűjtemény egésze gondos tisztázat. A kolligátum elejére gyűjtött szindarabok is tudatos szerkesztésre vallanak. A kötetet az utolsó (293.) lapon tartalomjegyzék (*Laistrom*) zárja. A legkésőbbi keltezés alapján a másolás 1795. március 17. után kezdődhetett, de a kötet elején található, keltezés nélküli drámaszövegek ennél korábban is bekerülhettek a kötetbe. Földrajzi helyre utalás csak a *Timon vagy Dús Matyi* című drámában található (Miskolc, Sátoraljaújhely), amellyel egybevág az 1795-ös halottbúcsúztatók színhelye (Sátoraljaújhely és a Pataktól néhány kilométerre északra fekvő Makkoshotyka), valamint a szindarabokat is jegyző kéz által beírt, sárospataki búcsúztató. Mindezek alapján nagy valószínűséggel Sárospatakhoz kapcsolhatjuk a kolligátumot, így a drámákat is.

Az Ányos Pál-életmű szempontjából is fontos, most bemutatandó dráma címe: *A Szülék Gyermekéhez 's a gyermekek szülékhez szoros egymáshoz tartozó kötelességekről és a 'már az Indulatok eredéseknék második grádusát, az értelem helybehagyását Pártýára hajtott 's már vadabb zabolátlansággal ragado, sött már a' Testről az Elmére költsönös fel váltással rohanó és így Dühösséggé vált Indulatok igazgatásoknak modjáról Honjainkban esett történettel intő Szomorú Játék Őt Fel Vonásokban*. Szerzőjét nem jelöli a gyűjtemény (ahogy a többi drámáét sem), de véleményem szerint a szöveg Barczafalvi Szabó Dávidhoz köthető. A szerzőség kérdése egyelőre nem dönthető el elsődleges bizonyítékok alapján, de az Ányos-kultusz (amennyiben beszélhetünk ilyenről egy Ányos-vers intermedialitása kapcsán – más nézőpontból nyilvánvalóan igen), illetve a korszak irodalmi hatásainak vizsgálata szempontjából mindegy, hogy a tényleges szerző személyét sikerült-e megtalálni az alább felsorakoztatott érvek alapján, vagy Barczafalvi valamelyik diákja a szerző: a Szigvárt-fordítás és a sárospataki szomorújáték összekapcsolása egy Ányos-versen keresztül önmagában is fontos adalék az érzékeny irodalmi művek magyarországi regiszteréhez.

Az érzékeny regény és az érzékenyjáték tartalmi és nyelvi párhuzamai több alkotót is arra ösztönöztek, hogy mindkét műfajban megpróbálják megtalálni saját kifejezőmódjukat. Jó példa erre a magyar irodalomban Kazinczy Ferenc (2009), aki a *Bácsmegyei öszvegyűjtött levelei* két változata mellett Goethe szomorújátékainak fordítójaként húsz év múltán újra visszatér az érzékeny regiszterhez. Tanulmányomban egy hasonló alkotói magatartást próbálok megmutatni Barczafalvi Szabó Dávid esetében is, aki regényfordításának, a *Szigvárnak* (1787) nagy közönségsikere (*Margócsy*, 1998) és ellentmondásos írói-értelmiségi befogadása után sárospataki tanárként fordul az érzékenyjáték műfajához, felhasználva mindazt a nyelvi és szerkesztésbeli tapasztalatot, amelyet a prózai műnemben megszerzett, s kihasználva mindkét érzékeny műfaj lehetőségeit arra, hogy saját (érezékeny) verseit is beillesse a narráció keretei közé.

Ami a darab címét illeti, a megtörtént esetre való hivatkozás ugyanúgy az irodalmi fikció része, ahogy az a szentimentális regények esetében is szokásos. A korszak színjátékaiban többször is találunk ilyen műfajmegjelölést: „valóságos történeten épült érzékenyjáték”, „hazai történeten épült eredeti darab” stb. – de ha volt is valós alapja a történetnek, a szerző láthatólag az általánosítást próbálja felmutatni benne. A címben megadott műfaj behelyettesíthető az érzékenyjáték műfajával is, a 18. század végén a drámaelméleti terminológia bizonytalansága miatt „a szomorújáték, érzékenyjáték és a nézőjáték egymás szinonímájaként is használatos, bár a kifejezések alkalmazásnál megfigyelhetők bizonyos szabályszerűségek” – írja János-Szatmári Szabolcs (2007, 96. o.).

Az érzékenység drámáinak alapvető színhelye a polgári kiscsalád, melynek értékrendje patriarchális hatalmi formát mutat. Ebben a családmódban „az emberek közötti visel-

kedés jól meghatározott, morális-normatív igényrel kialakított szerepmintákkal való azonosulás révén alakul ki” (János-Szatmári, 2007, 82. o.). A darab is ezt a modellt követi: a szereplőknek nincs egyénített nevük, csak a családi viszonyuk és a társadalmi státuszuk alapján jelöli őket a szerző: Leány, illetve Kis asszony, Gavallér, illetve Patvarista, Apa, illetve Viceispán.

Ebben a drámában a Leánynak az apa patvaristája iránti, a józan ész által már ellenőrizhetetlenné növelt, elsöprő erejű szerelem bontja meg a látszólagos harmóniát, és készíti őt az atya iránti feltétlen engedelmesség megtagadására.

Az első jelenet monológja a Leány szenvedélyes, ambivalens érzéseit tárja elénk: „Oh változó sors, tsalóka reménysége! Oh gyászos esetekkel telyes élet! Élet! Élet! Élet! Hijába való káprázolat! Oh feneketlen örvény torokkal rakott világ tengere...” stb.

A második jelenetben a titkot és a kedveséhez írt levelet a szobalányra bízta (akárcsak a *Szigvárt* hösnője, Mariann):

„Jaj Istenem, oh jaj, keseregj bal sorsomon, már harmad napja, miolta a' lassan lassan lobdogáló tüzem heve tsak a' puha sohajtások által tápláltatik. Nem érzettem eddig

soha is a' szerelem Dühössen omlo nyilait, mellyek tsak egy szempillantásba egy pillantás által el annyira öszve szaggatták gyenge szívemet, hogy rohano lövelését, jaj tovább nem álhatom! Jaj, izekre repesztem szívemet! [...] Az az áldott Lélek, akit az Atyam is kedveltető Virtusaért ki mondhatatlanul szeret; és már tsak nem minden foglalatosságán, jóságain, sőt tisztességén is Viczjévé tett, oh, az az áldott Lélek kegyessége foglalta el szívemet! Jaj tovább nem álhatom, meny el, meny el, kérlek! Tedd ezen levelet kegyes szive tájékára, le van itt festve egészen érette gyötrő nyavalyám kinnya.”

A következő jelenetben találkoznak a szerelmesek, ez a találkozás azonban szavak nélkül zajlik: a leány az örömtől elájul; a fiú, azt híván, hogy a leány haldoklik, kardot ránt,

Ahogy az érzékenyjátékok többségében, itt is az Atya-Leány kapcsolat áll a dráma középpontjában. A korabeli felfogás szerint „a leány az atya nevelési módszereinek, erkölcsi értékrendjének milyenségéről is árulkodó reprezentációs eszköz”, „viszonyuk nemcsak a családi viszonyrendszer felől értelmezhető, hanem egyfajta tulajdonviszony felől is, ezért az atya-leány viszony nagyon emocionális” (János-Szatmári, 2007, 88. o.). Ha a patriarchális család jól szervezett, meghatározott szerepek szerint zajló életének egyensúlya felbomlik, az minden elemére kihatással van.

hogy megölje magát. A néző így hamarabb válik beavatottá, a kölcsönös szerelem felismerőjévé, mint maga a leány, aki csak magához térése után bizonyosodhat meg arról, hogy szerelme viszonzásra talált. A visszatérő szobalány megakadályozza az öngyilkosságot, a szerelmesek magukhoz térnek, de a Viczeispán a kulcslyukon keresztül meglátja ezt az érzékeny tablót:

„Melly nagyon fel lobbant haragom ezen látáskor, ki nem mondhatom, ’s már kár-dért, pisztolért rohantam, és ha az Atyai szeretett és indulat meg nem intett volna, Oh istenem már bé rontván reájok, mindeniket öszve koncoltam volna.”

– meséli a feleségének. Döntő elhatározásra jut:

„Lehetetlen, meg nem engedhetem, a’ végi gyászos lész, eleit vészem, meg tiltom. De mit ér az el tiltás az olly heves szeretetbe? Rettenetesség, egymásra sem nézhet-nek meg változás nélkül; e sárgúl, amannak az orczáját halaványság, kékség lepte el, e reszket, amaz ismét mozdulhatatlan bálvány modra merevedik. Példa nélkül valo, nem szenyvedhetem, ha az Atyai nevezetet le nem akarom vetkezni. Azomba méltóságom is van, Leányom, Patvaristám sokat külömböz. Légyen bár nemes vir-tusokkall ékeskedő, bátor ditselkedessen a’ természet elméjét felruházó tulajdon-ságaival, a’ mai világba tsak egy festett vagy faragott kép, az pénz [a] vesztegető kalauz, [...] Nem lehet azért el szenyvednem, szereteteknek ellent állok.”

Hiába látja tehát az apa ennek a szerelemnek a testi tünetekben is megjelenő (s végül majd a testet is megbetegítő) erejét, hevességét, a társadalmi különbségen nem tud felül-emelkedni. Ezért, amikor egy Idegen úr érkezik a házba, akiről kiderül, hogy Bécsbe utazik, az apa magához hívítja a Patvaristát és elküldi őt a házatól, bár „jeles erköltsei”-t, „sok érdemit” is elismeri. Előtte azonban megparancsolja a Tisztartónak, hogy a leány szobájába senkit ne engedjen be és minden módon akadályozza meg, hogy a szerelmesek elbúcsúzhassanak egymástól. A fiú „bálvány módon áll” a szörnyű hír hallatára, de engedelmeskedik. A leány azonban ellenáll az apai önkénynek, s amikor újabb (verses) levelét fogják el a szolgák, a Viczeispán megdühödik, s teljes szobafogságra, kenyéren és vízen való böjtölésre ítéli a lányát – vagyis megsérti azt a felvilágosult alapelveket, miszerint az atyai hatalmat nem zsarnoki módon, hanem szeretettel és szelídséggel kell gyakorolni. Fizikailag is bántalmazza a leányt (többször belerúg). Ez a durva viselkedésmód és az a beszédmód, ami ezt kíséri, jól mutatja az új műfajokkal és az újfajta (a szenvedélyek, a lelki történések, lelki állapotok leírására vállalkozó) nyelvi formákkal kapcsolatos bizonytalanságot, kialakulatlanságot, amelyet Margócsy István éppen a *Szigvárt* kapcsán elemzett.⁴ Még hiányzik az a magyar prózaregiszter, amely az indulatok, érzések, belső lelki tartalmak kifejezését lehetővé tenné. Ahol gördülékeny, könnyen érthető beszéd-módot találunk (például Kármán *Fanni hagyományai* vagy Kazinczy *Bácsmegyei* című levélregényében), ott a műfaj, a levélregény „eltávolító narrációja” segíti az író-t, a szereplők nem beszélnek egymással (Margócsy, 1998, 662. o.). Barczafalvi Dávid *Szigvárt*-jában azonban a szereplőknek közvetlenül, egymással beszélgetve kell szerelmi érzéseiket, csalódottságukat, félelmüket stb. megfogalmazni. Még inkább így van ez a szentimentális drámák esetében, ahol az indulatok kiáradása a jelenben történik, az önreflexió és önkorrekció lehetősége nélkül. Minderre nemcsak a most elemzett darabnál találunk példát, az ehhez a darabhoz nagyon hasonló hangvételű és tematikájú (de szerencsésen végződő) szomorújáték, az *Arménia és Paár* főszereplői is így fakadnak ki az érzelmi csúcspontokon: „Jaj lesz a bőrdőnek, makacs disznó!” „De meglakolsz, tudd meg ezért szemét hulladék!” „Akasztófára való az is, aki ily istentelent magnak hagy az anyja alatt. Hogy veszett volna tojásában.”⁵ A darabot Horváth Pál losonci diák írta, 1794-ben.

A 4. felvonás jóval hosszabb, mint az előzőek, és dramaturgiailag teljesen különálló. Ez a szerkesztésmód elsősorban a protestáns kollégiumi környezetben született drámák sajátja – Barczafalvi is követi ezzel a 18. századi református kollégiumi drámák életképekből álló, lazán összefüggő jelenetsorainak hagyományát (Varga, 1989). Új szereplők lépnek itt színre: a Botanicus, a Paraszt és a Remete. A Botanicus hosszan értekezik a természet, a morál, a virtusok és a vétkek jellegéről, majd Horatiust olvasva elmélkedik a jócselekedet mibenlétéről. Lovát keresve megjelenik egy Parasztember, aki nem sokat ért a tudományból, de szívesen hallgatja Botanicus fejtegetéseit. Sétájuk közben egy Remetével találkoznak, aki már húsz éve otthagyta az emberek társaságát. Hirtelen a Patvarista tűnik fel a színen, aki azt hiszi, hogy egyedül van, hangosan siratja egy versben a balsorsát. A Remete és a Botanicus megszánja az ifjút, megpróbálják kikérdezni és megvigasztalni, de ő zavarodottan válaszolgat nekik, majd eltűnik az erdőben.

Az 5. felvonásban újra a Leány szobáját látjuk, itt fekszik halálos betegen. A szülők két orvost is hívnak hozzá, akik nem tudják eldönteni: a vér vagy a belső szervek okozzák-e a leány betegségét, csak a harmadikként érkező Botanicus tudja a helyes diagnózist, és azt, hogy ez a betegség orvosilag nem kezelhető.

BURHAVÉ DOCTOR Jelen vagyok, mindenekben hiv szolgáljok az Uraknak! (a *Leányhoz megy*) Boldog Egek! (az *Urhoz*) Ezen emberi segedelem nem könyebíthet!

ASSZONY Oh keserű gyötirelem! Hát mi baj van?

BOTANICUS (*Visgálya a beteget*) Ez a nyavalya terhes (*hirtelen*) Oh, egek! (az *Urhoz*) Mitsoda környülállások között rohant e' nyavalya ezen ép tetemekre?

VITZE ISPAN Jaj ne szaggasd össze szívemet, ne kerdezd nyavalyája okát, környülállásait, mert darabokra kell Atyai szívemet vagdalom! En vagyok, en vagyok az a kegyetlen teremtés, aki el rontottam a természettől az Atyak és Fijak között rendeltetett határt! Oh jaj, en Leányomonn akarván meg próbálni a hevesenn fel lobbant vad indulatoknak meg akadályoztatását, el zártam ezen rejtekszobába. Itt [...], oh miért kell megvállanom? Az Atyai indulat meg keményítette magát, inkább hogy sem illik a lágy engedelmességü szívhez.

BOTANICUS (*Az Urhoz magához*) Keseredett szívü Uri Atya! Tudd meg, ez olyan betegség, a mellyen ha nem segítesz negyvennyolc ora alatt, a halál fogja szakasztani végét. (*sétál*) Már az véghetetlen nyavalyákat okoz, a kevés szeretetet illy kegyetlenül meg fojtani. El veszted, bizonyosan Leányodat negyvennyolc ora alatt, ha rajta nem segítettél. Már pedig ez ellen az emberi gondos okosság patikájába orvosság nem találhatik. Uram amelyik utonn jöttél le az indulatok meg fojtásában, próbáld az Atyai lágy megengesztelődés uttyán azzal az impetussal menny vissza, talán ha még nem késő, vissza hozzattatik elébbi állapottya. (*meg hajtya magát 's elmegy*)

Szavai ugyanazt példázzák, amit Földi János (*Ráday Gedeon és...*, 2009, 217. o.) így fogalmazott meg *A' Páros életről* szóló elégiájában: „Más kín fába-fübe talál segedelmet / A' Szerelem meg-vét Orvosi védelmet.”

A darab 4. felvonása, az orvosdoktorok vitája és a közöttük megjelenő Botanikus - Boerhaave alakja a szerző természettudományos meggyőződésének, természetfilozófiai elveinek bemutatására szolgál.

A híres holland orvos, Herman Boerhaave (1668–1738), nem volt ismeretlen Magyarországon. A leydeni egyetemen tanított, Newton hidraulikai felfedezései alapján az emberi test új modelljét dolgozta ki, miszerint a szervezet hidraulikus gépként működik, a csövecskékben keringő vér tartja mozgásban. Az emberi test alapjában véve a szilárd

anyagok és a nedvek mechanizmusa (oszlopok, gerendák, csigák, prések és fűtatók stb. összessége), és a gyógymódokkal az ezekben meglévő egyensúlyt kell helyreállítani. Betegség akkor keletkezik, ha a vér valahol akadályba ütközik; a hidraulikus „pumpáknak” ilyenkor erősebben kell dolgozniuk, a vér és az akadály súrlódása okozza a lázat. (Tanítványa, La Mettrie dolgozta ki ennek teljes modelljét *L’homme-machine* [1747] című könyvében.) Boerhaave másik szakterülete a farmakológia, a gyógynövények és a belőlük készíthető orvosságok tudományos igényű tanulmányozása volt, mentesen minden korábbi alkimista misztikától. Nem véletlen tehát, hogy az orvossal egy botanikus alakjában találkozunk a drámában, tehát az empirikus megközelítés képviselőjeként. Boerhaave tanainak elterjedését Magyarországon főként Hatvani Istvánnak (1718–1786) és Rácz Sámuelnek (1744–1807) köszönhetjük. Hatvani a bázeli egyetem orvosi fakultásán írta meg orvosi értekezését, amelynek címe *De aestimatione morborum cum facie*, azaz a *Betegségeknek az arc kifejezéséből való megismerése* volt. 1748-ban tért vissza Debrecenbe, ahol megkezdte kémiai, botanikai és orvosi előadásait, de emellett gyakorló orvosként is működött. Munkáiban gyakran hivatkozott Boerhaave, Newton és s’Gravesande műveire (Barcza, 1988). Másik itthoni népszerűsítője, Rácz Sámuel, az első magyar nyelvű élettan szerzője (*A physiologiának rövid summája*, 1789), már korábbi munkáival is kiérdemelte a kortársak megbecsülését. Ányos Pál *Az Orvosi Oktatások szerzőjének* címmel írt hozzá verset, Földi János és Csokonai is verssel köszöntötte (mindhárom vers ott olvasható *A physiologiának rövid summája* elején). Csokonainak *A hires Rácz Sámuel úrhoz* című versében Boerhaave neve is előfordul: „Míg magyar lesz, és a magyar / Míg Búrhávet szereti, / Megmarad az Úrnak neve, / Megmarad dicséreti” (akárcsak *A hír* címűben: „A betegség mindent hatalma alá vét, Végre meg szegye-nít akármelly Burhávét”) (Csokonai, 1992, 47. o., jegyzetek: 402. o.).

A szülők ifjú Gavallérokat hívnak, hátha egy új szerelem vagy vonzalom meggyógyíthatja a régit, de sikertelenül. Az apa már nem tudja jóvátenni azt a hibát, amit elkövetett, s amit érző szívű apaként megbánt:

„Én a tiszta atyaiság ellen vétkeztem – tudom mért gyötör nyavajád kínja – Oh édes leányom – már ahoz férjhez nem mehetsz, sőt vele többet nem is beszélhez – mert már edj holnapja, miolta barátta lett a jesuiták Klastromába.”

Míg a korábbi drámákban a zsarnok atya figurája képtelen volt erre, az érzékeny játékok hősei belátják saját hibás viselkedésüket. Mivel a patriarchális család tipológiájának kell megfelelniük, ha hibáznak, nem a saját cselekvésük helyességét kérdőjelezik meg, hanem azt, hogy mennyire feleltek meg a szerep által előírt viselkedési mintáknak. „Én vagyok, én vagyok az a kegyetlen teremtés, aki elrontottam a természetből az Atyák és Fiak között rendeltetett határt!” – mondja az Apa. A Leány is bocsánatot kér, mert vétett a leányi engedelmesség ellen: „Hadd boruljak le Atyai lábai elé vétkes makattségomért kegyes engedelmeit kérem!”

Az utolsó jelenet szintén egy érzékeny tabló: a lány kiterítve fekszik halottas ágyán, a szülei ott zokognak felette. Ekkor megjelenik szerzetesi ruhában a fiú, és ráborulva a koporsóra elénekli *Butszó énekét*, vagyis Ányos Pál versét. Mire az apa visszajön, már ő is halott, csak a tanulság kimondása marad: „Érzékeny szívű emberek, tanuljátok meg a felhevült indulatok igazgatásának módját – tanuljátok meg, hogy ha az igazgatás kegyetlenségre válik, meg fogja haladni a Természet és az Emberiség határit.” A szerző szerint tehát a természet határait meghaladó, az embert fizikailag is elpusztítani képes szenvedély irányíthatatlan, visszafordíthatatlan és akaratunktól teljesen független – a szerelmi szenvedély determinisztikus és kezelhetetlen: a szereplők belebetegsznek a szenvedélybe – a leány elsorvad a reménytelenségtől, nem eszik, nem tud felkelni a betegágyból, a fiúnak pedig egy pillanat alatt meghasad a szíve a bánattól.

Arra, hogy a prózai dialógusszöveget több ponton is viszonylag terjedelmes versbetétek szakítják meg, a debreceni és losonci kollégiumban született drámák között is több példát találunk: Nagy István *Lakodalmi játék* című vígjátékában például egy Csonkoni-verset (*A Pindus*) olvashatunk (Varga, 1989, I. 347. o.).

A drámában olvasható versek többféle hagyomány (nem igazán szerves) összekapcsolásával kerültek a szövegbe. A klasszikus hagyományt Horatius egyik verse képviseli (a *Botanicus Horatius* [1961, 506–507. o.] egyik versének a részletét olvassa fel latinul a Parasztnak, az *Episztolák első könyve* 7. darabjának 14–20. sorát). Emellett a népszerű kollégiumi költészet helyzetdalaait képviseli a Kis Asszony két verse (pontosabban verses levele) „Gondos Egek! Dühössen gyöttrő bajomat ki nem állom”, „Éltemet gyászos siralom zavarja” kezdősorral. Ezek eredetijét eddig nem sikerült megtalálnunk a kéziratos gyűjteményekben, lehetséges, hogy ezek is Barczafalvi versei. Csak a másodikat hozom példaként:

1. Éltemet gyászos siralom zavarja,
Kedvemet kinos zokogás zavarja,
Sirba szál látom keseregve éltem
Érted az éltem.
2. Meg setételnék be borúlt homálllyal
Napjaim, már tornyosodik dagálllyal
A ködök sűrű feketés rakása,
Domborodása.
3. Gyötirelem kinez kegyesem, te érted
Oh de mért irom nyavalyám, hisz érted
Terhesült szívem panaszom hevíti,
Bura segíti.
4. Gyöngy alak, sirnak szemeim zokogva
Hő szerelemnek heve háborogva,
Szálljon érted sir fenekére testem,
Légyen el estem!

A harmadik verstípus a mesterkedő költészetet reprezentálja, s ez a vers (amelyet a másoló folytatólagosan, prózaként jegyzett le) egyértelműen Barczafalvi Szabó munkájának tűnik.

Terhes ugyan, terhes
lehet is gyakor izbe keserves
ez hevesült szerelem,
hogy ha felekre szelem,
Ugy, de meg ugy látom,
bajos az, ha magokra botsátom.
A szeretet ha ölel,
mérgivel akkor öl el.
Igy hát jobb lészen,
ketté ha szakasztom egresszen.
A' szikrát legelől
oltom el a' tűz elől.

A drámába illesztett negyedik magyar nyelvű vers Ányos Pál verse, az *Egy hív szívnek kedvese sirja felett való panasz*. A *Higgy, remélj, szeress* című Ányos-kiadás (Jankovics és Schiller, é. n., 198. o.) egyik jegyzete felhívja a figyelmet Szeőts István sárospataki

diák *Mindenes gyűjteményére*, amelyben több, mint 20 Ányos-vers szerepel, köztük ez is. Az utalás önmagában is fontos, mivel Stoll Béla bibliográfiája a gyűjtemény leírásánál nem említi ezt a verset, sőt a gyűjtemény kapcsán nem is emlíődik meg Ányos neve. (Ez is azt valószínűsíti, hogy az anyag terjedelme miatt több ilyen lappangó Ányos-vers is lehet a kéziratos énekeskönyvekben a felsoroltak mellett.)⁶

A Szeőts-gyűjtemény azonban több okból is megkülönböztetett figyelmet érdemel. A Csokonai-szakirodalom a költő sárospataki tartózkodásának egyik fontos dokumentumaként, verseinek jelentős gyűjteményeként tartja számon, de színháztörténeti adatai miatt a sárospataki iskolai színjátszás történetének is fontos forrása. A gyűjtemény összeállítójáról viszonylag keveset tudunk. Talán Tasnádi Szeőts István (Barcika, 1741 – Radostyán, 1820. szeptember 19.) fia volt. Tasnádi Szeőts István maga is Sárospatakon tanult, majd Leydenbe ment 1777-ben.⁷ Hazatérte után Szililtzen (Gömör megyében), majd Radostyánban volt lelkész.⁸ Fia 1797-ben subscribált a sárospataki főiskolában. Sajnos a későbbi életútjáról nincsenek adataink.

Barczafalvi Szabó Dávid ekkor már hat éve (1791-től) a sárospataki kollégium tanára. Bodrogkeresztúron született, így 1780–83 között maga is a kollégium diákja volt, 1784-től Pozsonyban élt. A pozsonyi *Magyar Hírmondó* szerkesztőjeként szerzett magának jelentős (és vitatott) hírnevet, országosan ismert fordító, költő, nyelvújító volt. 1791-től haláláig (1828-ig) Sárospatakon működött, 1792-től 1805-ös nyugdíjba vonulásáig a kollégium matematika és fizika professzoraként, 1802-től pedig a kollégium rektoraként.

Barczafalvi és Szeőts István között nagyon szoros tanár-diák viszony lehetett: Szeőts István a versgyűjteménybe Barczafalvi Szabó két versét is bemásolja, sőt, közli a rektori kinevezésekor a diákok által tartott latin nyelvű rövid beszédet (lehet, hogy ezt éppen ő mondta el)⁹, s tanárának szintén latin nyelvű válaszát.¹⁰ Barczafalvit meghatotta a köszöntés, legalábbis ezt jelzi Szeőts bejegyzése a latin szövegek után: „Hogy sziveből szólott egynehány birodalmakat érő, ortzáján le gördülő könny bizonyította.”¹¹

Szeőts István a gyűjtemény 155. oldalán hozza Ányos versét (a lap alján fel is tünteti a szerzőt), ezzel a címmel:

Szigvárt keserve Máriannájának koporsója felett

Im koporsód ajtajánál áll hiv szeretöd
De látom hogy bé van zárva setét temetöd
Nyisd fel készen vár már karom hogy ölelhessen
Szivem pedig hogy szivemmel egyesülhessen
Óh kegyetlen Párkák
Kik e sírba zárták
Szivemet kedvemet
Füstbe bocsátták.

Óh halál mit kegyetlenkedsz az illy sziveken
Kik tsak most keztek örülni hiv szerelmeken
Mit mutatod hatalmadat gyenge ágakon

Reggeli harmatra ki nyílt virág szálaikon
 Bús birodalmadnak
 Mi örömet adnak
 Ha az illy gyenge ág
 Szálok hervadnak

De nem jó szivemtől válasz nem jó felelet
 Melly keresztül hatná ezen gyászos felelet [másolási hiba fedelet helyett!]
 Óh pedig de jól esmérte elébb szavamát¹²
 Most hagy egyedül először sirni magamat
 Ha elébb könyvem fojt
 Velem együtt gyászolt
 Örömünk gyötrelmünk
 Közönséges vólt

De az halál fel áldozta illy köteleit
 Már nem borithatják gyászos könyük szemeit
 Maradj meg hát drága Lélek tsendességbe!
 Tudom ha nem szólsz is képem fel van szivedbe
 Míg bennem az Lélek
 Piheg gyászban élek
 Már többet vig kedvet
 Én sem reménylek.

A regényben ez a jelenet így zajlott: „Mariána már akkor halva feküdt. Szigvárt, még fél el ájulttan, egygyet se szólhatván ott üle a' széken hátra hajolva.”¹³ A temetés után „Szalada egygyeszeribe a' Sirhoz, reá rohana, meg ölelé a' keresztet, rá akasztá a koszorút, és nagy zokogással síra...” Másnap a testvére, Terézia keresni kezdi a klostromban Szigvártot. Végül egy apáca meglátja a szomszédos temető sírhantján: „A' Síron! A' Síron! Kiáltá végre egygy Apátza, ki az ablakban álla. Le szaladának mindnyájan a' temetőre: és imé a' nemes Ifjú ott feküdt meg merevedve és halva, a' halaványan sűgározó hóld világon, a' maga' Mátkájának Sírján, kihez való hűségét utolsó lehelléséig meg tartotta.”¹⁴

Valóban nagyon hasonló ehhez a szomorújáték befejezése, a verset előhívó drámai jelenetben a főhős éppen olyan szituációs helyzetben van, mint Szigvárt:

PATVARISTA (*desperate*) Eg, föld, veszittsetek el engemet, hegyek szakadatok reám! Oh, halál rettentő torka, emész meg engemet! Föld, nyelj el engemet! Menyei hatalmasságok, nem tűrhetem már éltem kinos gyötrelmei! Hát a sir gyászos setéttsége fedi már hideg tetemeit? Hát már az az utolsó óráig egyedül hozzám mutatott Kegyes hűséget el zárják szemeim elől a setét koporsók fedelei! Oh [...] el megyek, el megyek, hogy én is utolsó kötelességgel tisztességet tégyek fagyos tetemeinek. El megyek hideg testétől vég bútsúmat vennem. Le megyek a Kriptába, kimondhatatlan fájdalmas kinok emésztek szivemet! Oh egyedül való könyörületesség, adj segedelmet, Jaj de tsak két óráig lehetek hideg tetemeivel míg tartozó kötelességemet végbe viszem. (*el megy a Kriptába, a hátúlsó Theátrum Kriptát képzelte, ide bé lép, desperat. Meg hőkken, midőn a koporsót láttya. Az utánn mint edj kétségbe esett, vakmerőséggel rohanva le borúl a koporsóra, el kezdi Bútsúzó énekét.*)

Im koporsód ajtjánál áll hiv szeretőd,
De látom hogy bé van zárva setét temetőd.
Nyisd fel, készenn vár már karom, hogy ölhellessen,
Szivem pedig hogy itt veled edjesülhessen.
Oh kegyetlen Párkák!
Ki ezt sirban zárták
Szivemet, Kedvemet,
Füstben oszlatták.

Oh halál, mit kegyetlenkedtz az illy Hivekenn?
Kik tsak most kezdtek örülni Szent Hivségekenn.
Mít mutatod hatalmadat az illy ágakonn,
Reggeli hajnalban ki nyilt virág szállakonn.
Bús birodalmadnak
Mi örömet adnak
Ha ezen erőtlen
Szálak hervadnak?

De nem jó szivemtől szozat, nem jó felelet,
Mely keresztül hatná ezen gyászos fedelet,
Oh pedig mely jól esmérte elébb szavamat,
Most hágy egyedül elősször sirni magamat.
Ha elébb könyvem folyt,
Velem edjütt gyászolt,
Gyötrelmünk, Sérelmünk,
Közönséges vólt.

Már az Halál fel óldozta illy köteleit,
Nem borithattyák már könyvek ékes szemeit,
Nyugodj tehát áldott Lélek békességdben.
Tudom, ha nem élsz is, képem fel van szivedben,
Míg bennem a Lélek
Piheg gyászban élek
Már többet Vig kedvet
Nem is reménylek.

(merően marad a koporsonn. A Theátrum hatulso résziből: est hora egrediatur hallatik. Repetitur aliquott vicibus. Tsendesség)

Bár a *Szigvárt* fordítása csak 1787-ben, Ányos halála után 3 évvel jelent meg, Ányos olvashatta a német eredetét, Johann Miller Martin regényét, mely a kor emblemikus irodalmi műve volt. A *Kártigám* írójához, Mészáros Ignáchoz, vagy a *Kasszandra* fordítójához, Báróczi Sándorhoz szóló episztolája a bizonyíték rá, hogy az érzelmes regény műfaja nem állt távol tőle (ahogy a modern színhátékok világát is jól ismerte, ahogy ezt kötetünknek Demeter Júlia által készített tanulmánya is bizonyítja), lehetséges tehát, hogy a német eredeti volt az ihletője a versnek, ahogy azt Gulyás József (1915) feltételezte.

Bár a színháték szövegállapota nem tükrözi a *Szigvárt* sokak által elítélt neologizmusát¹⁵, van benne néhány olyan szöveghely, ami a mesterkedő költőként is ismeretes Barczafalvira vall. Barczafalvi ugyanis a német regény fordításában teljesen szabadon

kezelte a német eredeti „klasszicizáló szentimentális” verseit (*Margócsy*, 1998, 665. o.), s a maga iskolás-mesterkedő modorában fordította őket, például így:

Testem, maga van itt: Lelkem el repüle
Mátkájához, 's meg se hüle
Mellé üle

...
Úgy é, hogy ma mindég járt az ablakára,
Nem megyek é? Úgy é Pára,
Vára Mára?

...
Nem sohajtozott é fel emelkedve?
Úgy é, hogy folyt szeme nedve?
'S nem vólt kedve?

...
Óh Éj – Nap derülj ki, 's ne vess le reája!
Hadd vidúljon meg ortzája,
Szíve, Mája!!!

Mondd meg: haza érek én hólnap estvére,
Nyótzad fél óra' menttére
Örömére.¹⁶

Ugyanez a vers olvasható Szeőts István gyűjteményében is a 183. oldalon, *Estveli szerelmes gondolkodások* címmel. A vers alatt az „Sz.D.Sz. Anno 83.” megjegyzés van, eszerint a vers nem a regényfordításhoz készült, hanem már korábban készen volt.

Szeőts István gyűjteménye tehát úgy köti össze Ányos Pál és Barczafalvi Szabó Dávid alakját és verseit, hogy kapcsolatot teremt köztük és a *Szigvárt*-fordítás, illetve a sárospataki színjáték között. Ez adta meg a kulcsot a kéziratos színjátékhoz is, ennek nyomán jutottunk el ahhoz a talán nem megalapozatlan feltevéshez, hogy a sárospataki darab szerzőjét Barczafalvi Szabó Dávid közvetlen környezetében kell keresnünk, vagy akár őt magát kell a szomorújáték szerzőjének tekintenünk.

Jegyzetek

¹ *Fenyvesi, Gécz, Mátis és Szabély*, 1994, hátsó borító, térkép.

² 438. Kunszentmiklósi ék. (1797–1798) – 34 lev. 23 cm. – Debrecen, ref. koll. R. 656., 445. Zejk János-ék. (1799) – 80 lev. 20 cm. – Kolozsvár, EK Ms 3102. Mf: MTAK A 369/IX., 527. Győri ék. (19. sz. eleje) – 14 lev. 21 cm. – Győr, múzeum. Mf: MTAK A 269/VI., 677. *Világi énekek szomorúak és vígak.* (1818) – 16 lev. 8r. – Nagyenyed, Bethlen Könyvtár K. 49. Mf: MTAK A 199/X., 702. H. A. énekeskönyve. (1822) – 46, 49 lev. 19 cm. – MTAK RUI 206/171., 846. Énekeskönyv. (XIX. sz. I. fele) – 14 lev. 8r. – Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár MSU 1255/IX. Mf: MTAK A 367/XI., 871. Poltsehy Pál-ék. (XIX. sz. I. fele) – 18 lev. 20 cm. – MTAK RUI 8r. 206/212., 1246. *Holmik és nóták.* (1823–1824) – 122, 103 lev. 19 cm.

– OSZK Oct. Hung. 1976. Xeroxmásolata: Debrecen, EK Ms 160., 1284. Komáromi dalgyűjtemény. (1828–19. sz. közepe) – 220 lev. 22 cm. – Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár 10a E 31., 1308. Boros Erzsébet-gyűjt. (1831–1832) – 18 számozatlan lev. 16 cm. – Sp. Kt. 2507. Mf: MTAK 3371/VI., 1399. Patay Sámuel-melodiárium. (XIX. sz. I. fele) – 102 lev. 15 cm. – Sp. Kt. a. 356. STOLL, i.m. 721.

³ *Stoll*, 2002, 474–475. o., 1146.; *Iskoladrámák és halotti búcsúztatók.* (18. sz. vége) – 148 lev. 26 cm. – Debrecen, ref. koll. R. 2738.

⁴ „a magyar irodalmi nyelvben, s kivált a prózanyelvben e korszakban még semmi hagyománya nem volt a nagyszabású, nem-patetikus szubjektív érzelmesség, a szerelmi elfogódottság vagy elragadottság megjelenítésének.” (*Margócsy*, 1998, 661. o.)

⁵ OSZK Oct. Hung.52.1a-36.a. A szöveg hamarosan megjelenik az RMDE 18. századi sorozatának pót-kötetében, s.a.r. Demeter Júlia.

⁶ Szeőts István-gyűjtemény (1798–1803) 227. lev. 20 cm. Sp. Kt 257. Mf: MTAK A 3103/VI. 1–89: Vegyes, nagyrészt prózai anyag. 90–141: Csokonai Békaegérharca. 142–5: Versek Pétzeli József halálára. 145–183: Csokonai, Lengyel József, Szentjóni Szabó, Horváth Ádám és mások versei. 145–6: Itt hagynám én ezt a várost ha lehetne... (Csokonai) 148: Semmi bajok az uraknak terhes az érszények... (Lengyel J.) Kiad. Harsányi, *ItK*, 1927, 124. o. 155–6: „A vig Poeta.” (Csokonai) Kiad. Harsányi–Gulyás, *ItK*, 1917, 65. o. 158: Búmat gondomat szélnek eresztetem... (Lengyel J.) Kiad. Harsányi, *ItK*, 1927, 124–5. o. 164–5: Lengyel József két verse, kiad. uo.184–238: Másolatok „A Magyar Minervából” és „Diétai Magyar Műsából”. 239–40: Üres. 1–212: „Külömb külömb fele Historiáknak Komediáknak Tragediáknak rövid summaja – melyet öszve szedegetni kezdettem 1798dikban Sz. Jakab havának 13dikán” (és más vegyes szövegek). 181–191: „Arpádiásznak Schematismusa, és Formája.” (Csokonai) Kiad. Harsányi–Gulyás, *ItK*, 1917, 66–7. o. 191: „S. Patak 1803 18 Majus.” STOLL, 2002, 232. o. 440-es számú gyűjtemény.

⁷ Erre bizonyíték Katona Imre album amicoruma, amelybe 1777. július 25-én tett Leydenben egy latin

nyelvű bejegyzést. OSZK Oct. Lat. 112. 99.v. Laczkovits Miklós adattára.

⁸ „Anno 1785 a Vittelkei Filiális Eklésiában falu közepén romlászhoz köelítő fa templom helyett új helyen kő templom építettett és abban az eszt. Aug. 7-dik napján isten dicsőítésére felszenteltetett, amely alkalmatossággal a templomon belül prédikállott Tisz. Szilitei prédik. Szeőts István uram, kívül pedig berzetei préd. Harangozó Miklós úr.” (Vígtelek honlapja)

⁹ Valedictio Anno 1802. 9. a Julii. 57.

¹⁰ Responsio Cl. David Szabo de Bartza-falva. 58. „Nos. Comendamus/ nos Cl. Prof.Valete” 59. ezután 4 sorban következik Rojko *Cantor Lutheranus búcsúztatója*.

¹¹ *Mindenes gyűjtemény* 58.

¹² Ezután két üres oldal jön, utána folytatódik a vers a 158. oldalon.

¹³ Szigvart II. 710.

¹⁴ Szigvart II. 718-719.

¹⁵ Ez talán azzal is magyarázható, hogy a sárospataki egyházkerületi gyűlés tanárként való alkalmazásakor eltöltötte a neologizálástól (*Margócsy*, 1998, 658. o.).

¹⁶ *Szigvart*, II. 483-485.

Irodalomjegyzék

Ányos Pál. Vár ucca tizenhét, 1994/2. szám, szerk. FENYVESI Ottó, GÉCZI János, MÁTIS Lívía, SZAJBÉLY Mihály, hátsó borító, térkép.

STOLL Béla, *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (15402-1840)*, Balassi kiadó, Budapest, 2002. második kiadás., 756., 766.

438. Kunszentmiklósi ék. (1797–1798) – 34 lev. 23 cm. – Debrecen, ref. koll. R. 656.,445. Zejk János-ék. (1799) – 80 lev. 20 cm. – Kolozsvár, EK Ms 3102. Mf: MTAK A 369/IX.,527. Győri ék. (XIX. sz. eleje) – 14 lev. 21 cm. – Győr, múzeum. Mf: MTAK A 269/VI.,677. Világi énekek szomorúak és vígák. (1818) – 16 lev. 8r. – Nagyenyed, Bethlen Könyvtár K. 49. Mf: MTAK A 199/X.,702. H. A. énekeskönyve. (1822) – 46, 49 lev. 19 cm. – MTAK RUI 206/171.,846. Énekeskönyv. (XIX. sz. 1. fele) – 14 lev. 8r. – Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár MSU 1255/IX. Mf: MTAK A 367/XI., 871. Poltsehy Pál-ék. (XIX. sz. 1. fele) – 18 lev. 20 cm. – MTAK RUI 8r. 206/212.,1246. Holmik és nóták. (1823–1824) – 122, 103 lev. 19 cm. – OSZK Oct. Hung. 1976. Xeroxmásolata: Debrecen, EK Ms 160.,1284. Komáromi dalgyűjtemény. (1828–XIX. sz. közepe) – 220 lev. 22 cm. – Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár 10a E 31.,1308. Boros Erzsébet-

gyűjt. (1831–1832) – 18 számozatlan lev. 16 cm. – Sp. Kt. 2507. Mf: MTAK 3371/VI.,1399. Patay Sámuel-melodiárium. (XIX. sz. 1. fele) – 102 lev. 15 cm. – Sp. Kt. a. 356. STOLL, i.m. 721.

Magyar Museum II. 12.

Higgy, remélj, szeress! Ányos Pál versei, szépprózai írásai és levelei, s.a.r. , a jegyz. összeáll., JANKOVICS József és SCHILLER Erzsébet, az utószót írta JANKOVICS József, Vár ucca műhely, Veszprém, é.n. 199.

STOLL, i.m. 474-475.1146. Iskoladrámák és halotti búcsúztatók. (XVIII. sz. vége) – 148 lev. 26 cm. – Debrecen, ref. koll. R. 2738.

Kazinczy Ferenc Művei, Külföldi játszószín (s.a.r. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia), Debrecen, Debreceni Egyetemi kiadó, 2009.

Szigvart klastromi története. Fordítódott németből magyarra BARCZAFALVI SZABÓ Dávid által I-II. Pozsonyban, 1787.

MARGÓCSY István, *Szigvart apológiája*, ItK 1998. 5-6. 655-667.

JÁNOS-SZATMÁRI Szabolcs, *Az érzékeny színház*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület kiadó, 2007. 96.

Protestáns iskoladramák I-II, szerk., kiad., VARGA Imre, Bp. Akadémiai –Argumentum, 1989.

Ráday Gedeon és Földi János összes versei, Régi Magyar Költők Tára 18. századi sorozat, kiad. Universitas, Bp., 2009. 217.

A debreceni református kollégium története, szerk. BARCZA József, a Magyar Ref. Egyház kiadása, Budapest, 1988.

Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei, Költemények 3 1794-1796. kiad. SZILÁGYI Ferenc, Bp. Akadémiai 1992., 47., jegyzetek: 402.

Protestáns iskoladramák, s.a.r. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1989. I. 347.

Quintus Horatius Flaccus összes versei - Opera omnia Quinti Horati Flacci, szerk. BORZSÁK István és DEVECSERI Gábor, Bp. 1961., 506-507.

Higgy, remélj, szeress! Ányos Pál versei, szépprózai írásai és levelei, s.a.r., a jegyz. összeáll., JANKOVICS József és SCHILLER Erzsébet, az utószót írta JANKOVICS József, Vár ucca műhely, Veszprém, é.n. 198.

GULYÁS József, *Ányos egy költeményének forrásáról*, EPhK, 1915, 788-789.

Ányosról és a Gráciákról

„Me Quoque pectoris / Tentavit in dulci iuventa / Fervor.”
HORAT. Carm. L.I. Od. 16.¹

A literátus műveltség 18. század végi laicizálódásának (Bíró, 1998, 138–160. o.) zavarba ejtő, egyszersmind azonban megindító jelensége a – nevezzük így – pálos szentimentalizmus. Virág Benedek, Verseghy Ferenc, Ányos Pál és a pesti pálos rendház könyvtárát, akkoriban az ország egyik legnagyobb és legmodernebb könyvgyűjteményével rendelkező könyvtárát gondozó Kreskay Imre a prekazinczyánus érzékenység kánontörténetileg is jelentős költői. Még csak a szigetszerűség vádjával sem lehetne illetni azt az irodalmi csoportot – ez persze a pálosok életközeli hitelveinek következménye is lehet –, ami a rend keretein belül az 1770-es években működött: Verseghy nyelvészeti és esztétikai dialóguskeresése és vitatkozó kedve, Kreskay utazásai során a német és olasz újklasszika irodalmáról szerzett elmélyült ismeretei, Virág és Ányos költői teljesítménye háttérben valamiféle tudatos, összehangolt művelődési, irodalmi, „modernizátori” programot is sejtethetünk. A szorosabb kapcsolatot tartó Virág, Kreskay, Ányos esetében mindenképpen: ők hárman mintha a líra klasszikus műfajainak, az ódának, az episztoláris és az elégikus költészetnek a megújítását, a kortárs német-olasz mintákhoz való adaptációját tűzték volna feladatuk maguk elé.

A „modernizátori” szándék a Bessenyei Györggyel való szoros kapcsolatukban is tetten érhető: Ányos a másodtitkári tisztséget vállalja el a tudós társaságban. Bessenyei társaságának filozófiai alapozású művelődési programjához nagyon is jól illeszkedett az az esztétikai/művészetelméleti tájékozódás, amely – ahogy ezt Debreczeni Attila (2000) is bizonyította körültekintő tanulmányában – a ’fenséges’, a ’szép’ és a ’grácia’ fogalmait körüljáró 16–18. századi francia-angol esztétikai diskurzusok Burke, Kant, Herder, Winckelmann, Lessing, Wieland² által közvetített újraértelmezésére hivatkozva igyekezett az esztétikai alapozású irodalmi ízlés irányait kijelölni a magyar irodalomban. Idézzük csak föl azt a magyar gráciaköltéssel foglalkozó tanulmányokból és a Kazinczy-életrajzokból soha ki nem hagyott 1777-es epizódot, amelyben az ifjú Kazinczy Pesten átutazván a Weingand könyvkereskedésben meglepetéssel talál rá Wieland *Grazienjének* és *Musarionjának* egy-egy példányára (lásd: *Gergyve*, 1998, 14. o.; *Debreczeni*, 2000, 14. o.).³ Kazinczy (1979, 236. o.) visszaemlékezése is utal arra, hogy már az 1770-es évek hazai esztétikai gondolkodásában is – az akkor még „zöldfülű” Kazinczy számára is jól érzékelhető módon – az ’Erhabene’, a ’Schönheit’ és az ’Anmut’ fogalmainak értelmezése és költői újrafogalmazása az egyik fő téma.

Ányos költői hagyatékában Batsányi óta (Ányos, 1798) az ’érzékenység’ fogalmainak jelenlétét szokás megjelölni a legfontosabb líraesztétikai problémaként, de bizonyos

értelemben az Ányos-életrajzok is a világról alkotott érzéki, szenuális tapasztalatok és azok elfojtásának fogalmi keretei közé igyekeznek zární Ányos ellentmondásokkal teli, bár kevés adatból felvázolt személyiségrajzát. Kétségkívül az 'érzékenység', az 'érzékek' Ányos költői hagyatékának leggyakrabban előforduló lírai motívumai. Ha belegondolunk, Kazinczyn és a romantikán túlról nézve nem is könnyű Ányosnak a Barcsay kapitány rímkényszeres verselésével rokon költeményeiben felfedezni, hogy a tematikailag is rokon két költői világban, Ányoséban és Barcsayéban hol a határ az érzékeken keresztül megtapasztalható életélvezet és a világ érzékeken keresztül való megtapasztalásának pusztá vágya vagy az így nyert tapasztalatok felett érzett büntudat formái között.

A szentimentális-regényes életrajzi sémákat követve egyszerű volna Ányos költői pályáját és korai halálát Ányos természetes hajlamai és a szülői szigor vagy a nemesi kötelesség-tudat által rákényszerített papi hivatás összeütközésének betudni: ilyen következtetést még Császár Elemér (1912) sem mert levonni Ányos-monográfiájában.⁴

Az 'érzékenység' esztétikai és biográfiai fogalmának pontosabb megértését Ányosnál költészetének többi kulcsfogalma, a 'szépség' és a 'grácia' fogalmi elkülönülésében is kereshetjük.

A 'grácia'/'Anmut' mint a 18. századi német esztétikák elvont fogalma különböző hangsúlyokkal, hol csak mitológiai utalásként, hol azonban a 'szép' neoklasszicista művészetelméleti párfogalmaként jelenik meg a *Megyesi Somogyi Jánosnak* 1778. július 10-én és a *Barcsay kapitánynak* 1778. augusztus 13-án, Budáról keltezett verses leveleiben, a *Bessenyeihez* 1779 „Szent György” havában írt ódájában, de az 1779-es, szentimentális lírai programversként írott *Egy elenyészendő rózsához* című versben és az *Érzékenységeim egy kedves atyámfjának időnek előtte történt halálán* című 1780–81-es, talán Sándor bátyjának emlékére írott gyászversében is.⁵ A *Megyesi Somogyi Jánosnak* írt versben a Pestről a Szent Márton-hegyi (pannonhalmi) kolostorba költöző barátot körülvevő, érzékeny természet szépségeit személyesítik meg a gráciák:

Kiköltöztél Pestnek tündér piacáról,
Hogy hírt vigy Astrea szüz ajándékáról
Oda, hol Mártonnak bús falai állnak
S Benedek fiai angyalokká válnak. [...]
Honnyod vidéke is örömét mutatja,
Bolyongó habjait Marcal táncoltatja,
Szinén Nereides szüzek ünnepelnek,
S énekekre vidám madárcák felelnek!
Flóra a *Gráciák* egész táborával
Siet virágoktól szagos kosarával,
Pán nádból alkotott sípját mérsékeli
S nevedet egy zöld fa alatt énekeli.
Szóval egész térség örömszózatokkal
Hangzik s kettőzteti hangját köszálókkal.
Egek, hova vonnak egyszerre szemeim!
Halni kezdenek bennem majd életeireim!
Egy sötét temetőhelyre ragadtatok,
Hol a halandóság törvényébe hatok. [...]
Ne tovább! - - - már látom, gördülnek könyveid,
Érzékeny fellegbe borulnak szemeid! [...]
Elhagyom már én is e sötét barlangot,
Melybe sok árva szív hágy jajgató hangot,

Visszatérek ismét élet piacára –
Hogy tegyem kezemet barátom vállára.
(*Megyesi Somogyi Jánosnak*, 102–103. o.)

Lényegében ugyanez a lírai szituáció van jelen az *Érzékenységeim egy kedves atyámfiának...* című versben is.

Vond be, szomorúság, fátyollal lantomat
Hogy sirathassam meg bátyám s barátomat,
Kit végezéseknek mostoha rendei
S halandóságunknak örök törvényei
Élete tavasza virágzó korában
Az elenyészésnek zártok homályában.
Illy hamar tűnnek el Hibla virágai,
Kiket ápolgattak *Gráciák* ujjai,
Midőn a nap érvén egünk közepére,
Lankasztó sugárit küldi mezejére.
Illy gyorsan múlik el erdők ékessége,
Mellyet a tavasznak szült gyönyörűsége,
Ha az ősz ráküldi süvöltő szeleit,
Mellyek leszaggassák halvány leveleit. [...]
(*Érzékenységeim egy kedves atyámfiának időnek
előtte történt halálán*, 50–51.)

A *Barcsay kapitánynak* írott versben a winckelmann-i (idézi: *Debreczeni*, 2000, 327. o.) „dór”-típusú, a testet öltő szépség élvezetéről olvashatunk:

Látom, hogy Parnassus épül homlokából,
S most is versek hullnak pisztolja tokjából;
Gráciák futkoznak lova serényénél,
Pállás védelemje csügg vitéz mellyénél;
Énéás szerzője csillámlik sebjében,
S Tassus, ki élni fog Arminda nevében.
Emlékezz meg, Róma, most Juliusodról,
Ki rabságban döntött szent szabadságozról
Néki is kedves volt, tenger habjaiban
Úszva tudós könyvét zárni ujjjaiban!
(*Barcsay kapitánynak*, 107. o.)

A *Bessenyeinek* címzett vers a mulandó élet költői toposzát idézi fel, ahol az ifjúság metaforájaként jelenik meg a winckelmann-i elvont szépség grácia-fogalma (*Debreczeni*, 2000, 327. o.).

Ne könyvezz, barátom, mosolygó élteden,
Midőn tavasz magát rajzolta képeden;
Mert úgy én is sírok keserűségeden,
S így majd két szív vérzik érzékenységeden! [...]

Nézd el a természet gyenge szülöttjeit,
A fa hogy terjeszti tegnap nőtt vesszeit,
Hogy festi tulipán *Gráciák* mezeit,
S hogy az ifju pázsit források széleyeit? [...]

Látod, ez a sorsa ember életének!
 Örül az ifjúság érzékeny tüzének,
 Nem áldoz könyveket az élet terhének,
 S kacagja meséit Kálipso hevének.

Ha pedig érkezik teste lankandtsága,
 Nyögésekké válik szíve nyájossága,
 Nem játszik orcáján tündér pirossága,
 S nem szól furuglyáján ifjú buzgósága!
 (*Bessenyeinek*, 117–118. o.)

Az *Egy elenyészendő rózsához* című vers a *Bessenyeinek* írt óda programszerű kifejtése és egyúttal átértelmezése is: itt az ifjúság már nem pusztán a 'szépség' egyik attribútuma, de megtapasztalásának feltétele is. Mintha Ányos ebben a két versben reflektálna a winckelmann-i grácia-fogalom kettősségére; amennyiben az érzéki tapasztalatot a Bessenyeihez írott versben az ifjúság fogalmához köti, addig az *Egy elenyészendő rózsához* címűben az érzéki tapasztalatot – a maga „koravén” nyelvén – az esztétikailag magasabbra értékelt, elmúlófélben levő szépséggel kapcsolja egybe.

Ékes alkotmánya természet Urának
 Mosolygó szülöttje kertész munkájának,
 Elhalsz?... ah! lecsüggő fejed bizonyítja,
 Mert már az haldoklók festéke borítja! [...]
 Tövis örállókat veszel szépségednek,
 Nehogy minden csélcsap ártsen épségednek;
 S így ha megjelenik Febus szekerével,
 Kérkedel gráciák egész seregével! [...]
 Egek, mulandó-é tehát ez a szépség,
 Mellyre méltán hevül minden érzékenység!
 Úgy van, hogy mulandó! mert nincs öröksége,
 Valamit békerít világ kereksege...
 Klorisok példátok vegyétek rózsáról,
 Kiket Venus ragad szelíd szív útjáról,
 Ti is így elmúltok!... elhervad szépségtek,
 Mellyel most sok gyenge szívről zsákmányt szedtek.
 (*Egy elenyészendő rózsához*, 25–26. o.)

Más szerepben fordul elő azonban a 'grácia' fogalma a két Ányos-versciklusban, az 1779-es *Érzékeny gondolatok* XX. és XXI. darabjában, illetve az 1782-re datált, félbehagyott *Érzékeny levelek* címet viselő szövegben. Az *Érzékeny gondolatok* embléma-jellege, képszerűsége a 'szép' kategóriájának absztrakt, metafizikai leírására törekszik. Itt minden bizonnyal egy eddig azonosítatlan allegorikus képsorozat leírását látjuk:

XX. Egy Grácia ferdik; egy bokor mellől alattomban nézi egy ifju

Ó szerencsés habok, miként örülhettek,
 Hogy annyi szép titkot bátran szemlélhettek!
 Vajha szabad volna Szalmácist követnem,
 S magamat szerelem tengerébe vetnem! (35. o.)

XXI. Egy Grácia a szép illatu pázsiton szunnyadoz; alattomban nézi egy ifju

Egek! milyen szépség enyeleg arcáján!
 Mely piros patakok csergedeznek száján!
 Ida vetekednék két teljes almáján -
 A többit meglátod Názó Korinnáján. (35. o.)

A 'szép' metafizikai megjelenítettségét csak erősíti, hogy a versekben említett ifjak csak „alattomban”, tiltást megszegve leshetik meg. A versolvasó alteregójaként megszólaló ifjak olyan érzeki és fiktív látványban részesülnek, amelyben a versolvasó nem. (Persze, ha kezünkben lenne az említett képsorozat, nem csak a textussal találkozna az olvasó, jóllehet, akkor sem a leselkedő ifjak szemszögéből, hanem egy külső megfigyelő nézőpontjából látná a jelenetet.) A versszituáció, a tiltott leselkedés így azonban csak mint a szöveg nyelvbe írt képisége van jelen, és csak az olvasó képzeletében feltámasztott látványként áll helyre.

Éppen a látás érzékisége és a nyelven keresztül tapasztalható, fenségesként és/vagy szépként értelmezhető látvány kanti esztétikai és ismeretelméleti körülírása az⁶, amely Ányos két emblémája, illetve lényegében az egész *Érzékeny gondolatok*-sorozat mögött meghúzódik. A Bessenyeihez írott versben is inkább a 'fenséges', míg az *Egy elenyészendő...-ben* inkább a 'szép' fogalmának helyettesítői a gráciák. Azzal, ahogyan Ányos versciklusában a XX–XXI. darabok a szépség/grácia nyelvi és képi megközelíthetőségének, illetve megközelíthetetlenségének paradoxonjait összekapcsolják, lényegében a wincelmann-wieland-i gráciaesztétika alaptézisét fejtik ki. Pál József (1988, 170. o.) *A neoklasszicizmus esztétikája* című könyvében nagyon szemléletes definícióját adja ennek az érzeki fogalomnak: „Vasaritól kezdődően a grácia önálló esztétikai kategória volt, amelynek jelentése világosan elhatárolódott a szépétől. A szép rendszerint szabályoktól függő, racionális jelenség [...], míg a grácia logikai szillogizmusokkal megfoghatatlan, irracionális, létrejötté kizárólag az individuális adottságok függvénye, ily módon sokkal több rokonságot mutat a francia szóhasználatban a *je ne sais quoi* fogalmával, mint a *beau*-éval.”

Az „individuális adottságok” tekintetében a 'grácia' fogalma azonban több is ennél. A Pál József passzusát ugyancsak idéző Debreczeni Attilával (2000, 324. o.) kell egyet-értenünk: „A gráciának a széptől megkülönböztetett, de bizonytalan körvonalú fogalma [...] nem annyira valamely tárgy vagy alkotás sajátja, mint inkább az alkotóé és a befogadóé, akiben keletkezik.” Amíg tehát az 'emelkedett' és a 'szép' ('Erhabene', 'Schönheit') fogalmai az 1770-es évek esztétikai diskurzusában – Kantnál, vagy később, a Kantot az 1790-es években értelmező Schillernél⁷ – logikai alapon, racionálisan megközelíthető, elvont, tőlünk függetlenül is létező kategóriák, addig a 'grácia' fogalma lényegében a befogadónak a szépség iránti vágyát jelöli. Nem magát a művészi tárgyat, hanem a mű szenzuális élvezetének – a mediális feltételek, a közösségi normák, az eltérő lelki ráhangoltság, a műveltség individuális eltérései és individuális hiányai stb. miatt – mindig tökéletlen folyamatát azonosítja az esztétikummal.

Ányosnál minden bizonnyal a félbehagyott *Érzékeny levelek* című sorozat lett, lehetett volna ennek a grácia-esztétikai alapelvnek a legalaposabb kifejtése. A sorozat műfaját részben a töredékessége miatt nem tudjuk pontosan meghatározni. A ciklus nem egyszerűen az ódai vagy az elégikus hangnemben írt versek sorozata⁸; nem világos, hogy – például a Horatiustól származó mottó sugallatára – valamiféle stilizált önéletrajzi epizód leírásával állunk-e szemben; és az sem, hogy a levélformában írott sorozatnak fiktív vagy stilizált, de valós címzettjei vannak: Kreskay? Barcsay?

Sokkal hasznosabb, ha a fennmaradt töredékes formát – Ányos a szöveget nem vette fel az *Akadémiai kódexbe*⁹, de Batsányi már közli az általa még látott, azóta elveszett

kéziratot¹⁰ - összevetjük Wieland *Grazienjének* és *Musarionjának* sajátos műfajával. Wieland e két verses esztétikája ugyanis nem szerzői monológokra épül, hanem a szöveg többnyire úgy van szerkesztve, mintha egy elmélkedő, filozofáló költeményt, vagy ilyen költemények sorát, hol versben, hol prózában írt kommentárok, a filozófiai költemény állításait hol pontosító, hol azokkal vitatkozó, hol pedig azok fölött ironizáló szövegrészek tagolnák. A *Grazien* szövege olyan, mintha egy lektornak küldött verskézirat bőségesen kommentált szövegváltozatát olvasnánk, a *Musarion* pedig ennek a korrigáló-komentáló szövegfelépítésnek a szóbeli, párbeszédes formáját imitálja: mintha egy a gráciaesztétikáról szóló költemény felolvasását szakítaná meg a „mester” a megjegyzéseivel. (Amivel Wieland [2001] voltaképpen már a szövegbe írja bele azokat a költeménnyel egyenrangú értelmezéseket, azt a befogadói aktivitást, érteni vágyást, amivel a ’grácia’ fogalmát azonosítja.)

Az *Érzékeny levelek* első darabjában is jelen van ez a tézis-komentár szövegkompozíció. Míg a verses rész a megcsodált, érzéki szépségű Eliza¹¹ esztétikai tökéletességéről beszél – kifejezetten a látás metaforáival írja le a szép érzékelhetőségét –, a levélformához igazodó kommentárszöveg azonban ennek a szépségnek az elérhetetlenségéről, megfoghatatlanságáról beszél:

Barátom, tudom, hogy szereted a szép rajzolatokat, melyeket a szerelem az elmével együtt fest le előtted. Részeltetlek azért abból az elragadtató szempillantásomból, melyben a minap Elizát láttam.

Hattyút képzelt színe szép öltözetének,
Ifjú cedrusszálat állása testének;
Haja mesterséges felfodorítással
Kedvezett a szemnek, mely rab lett látással;
Csipke fejkötőjét szél úgy lebegtette,
Hogy viselőjének kényét lefestette.
De tovább mit mondjak isteni képéről?
[...]

Nézd el, barátom, az érzékeny szívnek rajzolásait. Mennyi indulatokat önt belénk az ifjúság! Miként alusznak ezek el osztán, midőn a kedvetlen vénség ezüsttel festi bágyadt fejünket! – Oh gyengeség! miért bírod annyira halandó szívünket? Vagy oly édes ne volnál, vagy örökké uralkodnál rajtunk! Nehéz veled bizonyos esztendő-kig társalkodni, mert éppen akkor ragadtatol ki kebelünkből, midőn érzésedre legjobban készülünk! – De ne emlékezzünk erről, mert megszorodunk! (65–66. o.)

A *II. levél* ugyan látszólag az elért boldogságról szól, de egyúttal azt is állítja, hogy a boldogság látszólagos érzése nem más, mint egy korábbi csalódás felidézése: a csalódás pedig abból fakad, hogy a vágyott birtoklása – a vágyakozás felfokozott esztétikumához képest – kiábrándítóan értéktelen:

Úgy tetszik, barátom, mintha barlangodnak
Látnám kiességét, s szemét Klórisodnak.
Oh, szép pillantások, mellyekre felnyílnak!
Tudom egy ereje van ennek s a nyílnak.
Mely édes sebeket hordozsz kebeledben!
Véres nyomát hagyja Kupidó szívedben!
De talán nem lesz új ennek nyilazása,
Hanem csak a régi sebhely újítása! – (66. o.)

A *III. levél* ennek a kettős boldogtalanságnak az ódája. Témáját tekintve a fiktív címzett és Klóris kölcsönösen viszonzatlan szerelméről szól, ennek a szerelemnek a boldogtalanság élményéből fakadó esztétikumáról. A levélben megjelenik Ányos költészetének álmatlanság-motívuma is, az addig hallgató lírai hang megszólalása az álom és az ébrenlét határán. Ez egyszermind a szentimentális énképekre alapozott esztétikum sajátossága is: a szomorúság átélése közelebb visz a művészléthez, mint az együgyű, passzív boldogság, ami nem készlet alkotásra.

[...]
 Egek! miként piheg emésztő sorsában
 Klórisod, mint fáradt gerlice bújában!
 Homály borítja el isteni szemeit, -
 Mert meg nem tarthatja gördülő könnyeit!
 [...]
 Mihelyest megsajdít, hol gyullad, hol elhül.
 Ha pedig nem láthat, lesütött fejével
 Távozik, s holt képet jelent keservével.
 Hát te hány éjszakán álomtalankodol,
 Midőn múlt szerencséd felől gondolkodol?
 Néha az ezüstös holdnak sugárait
 Nézed, mint Klórisod bús pillantásait;
 Éjjeli óráknak szomorú ütését
 Hallod, mint haldoklók harang csendülését. [...] (66. o.)

Ez a határhelyzeti állapot, a művészetek, az irodalom „önfeledt” élvezetében és az ennek következtében fellépő íráskényszerben megjelenő lelkiállapot jelenik meg a *IV. levél*ben:

Igaz ugyan, barátom, hogy hazánknak legkellemetesebb százában születünk, melyben polgárjaink anyai nyelvünknek ékesítésében annyira serénykednek, mintha feltett szándékkal kívánná egyik a másikat fellyülmúlni. De mégis csak meg kell vallanunk, hogy ezek még igen fiatal igyekezetek. – Ez *kényszerít* bennünket az idegen nyelveken irt könyveknek olvasására, melyekben vagy mulatságos indulatinkat kecsgettjük, vagy oly gondolatokat szedegetünk, melyekkel született nyelvünket segítsük. – Magamat felejtve olvastam minapában Wieland *Gráciáit*, hol szerencsés elméjének remekjén látszatik dolgozni...

Ezután következik a közvetlen Wieland-fordítás, a *Die Grazien* első könyvének bevezetése:

„Azok, akikkel a régi Görögországot Deukálion és Pirrha megnépesítette, eleintén szerfelett vad emberek voltak; olyanok tudniillik, mint amilyeneknek illett lenni azoknak, kik kövekből lettek emberekké.”

„Tölgyfából nőtt erdők setét rejtekében
 Tévelyegve járkált ki-ki vad bőrében.
 A férfi fejszóját vetette vállára,
 Élte párja pedig kisdédjét karjára;
 S úgy csüggött a gyermek anyja emlőjéről,
 Mint a majomkölykek anyjoknak mellyéről.
 Ha pedig a napnak elaludt világa,
 Aki hol tévelygett, ott volt nyoszolyája.

Amely fa árnyékot terjesztett fektekbe,
Ugyanaz eledelt hullatott keblekbe;
És ha helyet láttak rothadt oldalában,
Ágyot is zöld ágból raktak adújában.” –

„Nem tudom, Dánae, ha elhiszi-e az új Héloiz szerzőjének, hogy ez volt a legboldogabb életmódja, melyet számunkra rendelhetett a természet?”

A Rousseau-n ironizáló Wieland-részlet Ányos *Érzékeny leveleinek* kontextusában a gráciafogalom által képviselt magasabb esztétikum paradoxonát írja le. A görögök vad őseivel példálózó vagy a diderot-i, voltaire-i 'bon sauvage' mítoszán élcelődő érvelés a civilizáció jótéteményeit és kártételeit egyszerre látja a 18. századi kifinomult, művelt ember esztétikai felsőbbrendűsége és rossz közérzete okának:

„De, ha mindazokat a viszontagságokat számba vesszük, amelyek eszméletlenek voltak a míveletlen természet fiainál, meg nem tagadhatjuk tőlök legalább azt a boldogságot, mely a mostani viszontagságok tudatlanságából származott.”¹² (67. o.)

„Mely szépen emlékeztet bennünket azokra az időkre, melyekben csak az ártatlan természet uralkodott!” – folytatja Wieland érvelését Ányos. Az ártatlan természet idillikus állapotában azonban, amelyben a fenségesség és a szépség fogalma még elérhető, nincs jelen a 'grácia' fogalma. A wielandi-ányosi gondolatmenet egy látens kultúrtörténeti eszmét követ. A tudatlanságból származó boldogság és a tudásnak köszönhető boldogtalanság egy folyamat kezdő és végpontjai, amelyek az emberi civilizáció és az egyes ember élet-történetében egymás analógiáiként ismerhetők fel: gondoljunk csak az *Érzékeny levelek* Horatius-mottójának „ifjúkoromban” kifejezésére!

A *IV. levél* a sorozat koncepcionális középpontja. Nem véletlen, hogy a szerelem elérhetetlen esztétikuma által felzaklatott lélek gyógyítására Ányos az *V. levélben* – a civilizáció ajándékeként, hasznos elfoglaltságként – a művelődést, az olvasást, az érzelmek költészetté transzponálását ajánlja. (Ne feledjük, hogy a 18. század közepének esztétikáiban, például Batteux-nél a líra az emberi természet, vagyis az érzelmek utánzása!)¹³

Éppen a *Sans souci* okos munkájával
Éltettem elmémet, midőn szél fújtával
Érkeztek verseid. - Szívem mint dobogott,
Midőn vidám kezem verseidhez fogott!
Teljes erejével bírsz Pindus hegyének,
Szárasztod kútfejét Kasztilis vizének.
Hidd el, rózsája vagy a szagos Hiblának,
Tavasznak fecskéje. Koridonja Pánnak.
Bár Alexis volnék! úgy az enyim volnál,
S Máró módja szerint szerelmemről szólnál!...
De most sem vagy másé! Szívem bizonyítja,
Melynek buzgóságát minden nap újítja. (68. o.)

Az *V. levél* második szakasza a szerelem okozta lelki kínok eredetét keresi: „De vallyon mi lehet ez az édes méreg, / Melly szívünket marja, mint egy titkos férge? / Szörnyen ostromolja az egész világot; / Kunyhókból királyok székeire hágott; – ...” A választ pedig a harmadik szakaszban olvassuk:

Sokszor midőn éjjel magán gondolkozom;
 Midőn a természet rendén csudálkozom,
 Ez a kérdés mélyen süllyeszti eszemet,
 S csak ebben találok fel feleletemet:
 „Kiterjesztett tenger; világ a hajóssa;
 Szívünket pediglen mint a partot mossa” – (68. o.)

A gondolatmenet itt bezárul: a „kiterjesztett tengeren” hánykolódó emberi „világ” képe a természet, az emberi vadság és tudatlanság erőit mondja hatalmasabbnak a műveltséggel, a civilizációval szemben. Jóllehet, ha kibontjuk a hasonlatot, Ányos azt is állítja, hogy a „hajós” legalább birtokában van azoknak az eszközöknek és annak a tudásnak, amellyel a víz felszínén tud maradni, s amellyel nem merül el saját vad természetében.

A *VI. levél*lel kezdődően már nem az esztétikai tézis vs. kommentárok séma szerint folytatódik a szöveg. A rokokó pásztoridillekből ismert stilizált alakok hangján megszólaló, egy-egy távollevő alakot megszólító, kérlelő versek sorozata következne, alighanem több is, Batsányi azonban csak három ilyen verset talált. A kompozíciót illetően csak az kockáztatható meg, hogy a filozofáló bevezető öt levél után a szép elérhetetlenségének különböző szituációiról olvashatnánk. A sorozatjelleg az esztétikai tapasztalat sokféleségét és individualitását, a szerelmi bánat, a hiábavaló vágyakozás témái pedig a grácia-költészet esztétikai és erotikus oldalát kívánták volna egyszerre megjeleníteni. Azt a lírai hatást, amely – a nyilvánosság felé – a gráciaköltészetet elvont esztétizálásnak mutatja, másfelől viszont – egy intim, személyes címzett felé – nagyon is konkrét erotikus élményeket közvetít.

A három megmaradt pásztorélegia közül az elsőben (*VI. levél*) Dámon, aki egykor elbűvölte Fillist a zenéjével, most azon kesereg, hogy a lány elhagyta, nem hallgatja senki a furulyája szavát és csak Ekhó felel az énekére.

[...]
 Gyász terjedett szívem minden érzésére,
 Siralommal felel Ekhó nyögésére!
 S ha meg nem tér Fillis régi szerelmére,
 Elvisz nagy fájdalom koporsóm szélére. (69. o.)

A *VII. levél*ben Nerinne Dámissal való érzéki boldogságát beszéli el, Dámis ugyan az övé, de éjszakára mindig elhajtja a nyáját a nyugovó helyére. Nerinne a boldogság végeségét panaszolja.

[...]
 Amor egy bokorból nézi játékinkat,
 Mintha számba venné ezer csókjainkat,
 Integtet, hogy még most éljük napjainkat,
 Míg ezüst nem festi bágyadt homlokinkat.
 Úgy de, midőn Fébus hanyatlik estvére,
 S ködös homály borul föld kerektségére,
 Ismét elhagy Dámis, s fütttyent seregére,
 Hogy készüljön menni nyugovó helyére. [...] (69. o.)

A *VIII. levél* a *Kloé álomtalansága* címet viseli. Ez Ányos egyik már említett költői topozsa is: Kloét a véget érni nem akaró Dafnis utáni vágyakozás állapotában látjuk.

Hasztalan sietek mirtus lugosiba,
 Hogy elszunnyadhassak hűves árnyékiba;
 Vagy a gyengén csergő patakok partjára,
 Hol madarka felel madarka szavára.
 Sehol sem talállok álmot szemeimnek;
 Ébren foly ideje csendes estvéimnek!
 Szüntelen csak Dafnis képe van eszemben...
 Jöjj, Venus, gyógyítsd meg szép sebét szívemben! (70. o.)

Batsányi és Császár Elemér sejtései az Érzékeny levelek két lehetséges címzettjéről kétféle olvasásmódra is utalnak: ha Kreskay Imre, a tudós rendtárs a címzett, akkor a grácia fogalmának líraesztétikai traktátusát látjuk a versbe, ha Barcsay Ábrahám, akkor a földi gráciának való hódolás és a Barcsayéhoz – vagy éppen a Verseglyéhez – hasonlatos „dór” érzékiség szól a ciklusból.

Alighanem mindkettő. Tény azonban, hogy a 18. századi végi magyar nyelvű gráciaköltészet kettős iránya is felismerhető az olvasásmódok rejtett intencióiban: az Ányos-Batsányi vonal jól láthatóan inkább a befogadó értelmezői, műélvezői teljesítményében látja a gráciaesztétika megvalósulását, míg a kazinczyánus gráciaköltészet – Az áldozó és A tanítvány című programverseinek tanulságára utalva, egy közbülső, rövid időszaktól eltekintve¹⁴ – a 'grácia' esztétikai megjelenését a szerző és a mű kapcsolatának elsődlegességére alapozza.¹⁵

Ha Ányos hagy is személyes utalásokat az *Érzékeny levelekben*, ezt nem a szerzői imázsépítés kedvéért teszi, hanem – és valljuk be, Ányos élettörténetének legtöbb fordulatát, aligha véletlenül, nem is ismerjük – a személyes sorsának általánosan, mások számára is levonható tanulságai miatt. A kicsapongó ifjúság nem válik személyes történeté az írásaiban, a Császár Elemér által közölt „botrányos” levél¹⁶ pedig aligha Ányos jelleméről ad tudósítást. Ott és akkor sem biográfiai, sem líraesztétikai szempontból nem fontos Ányos személyisége: sem a befogadó személyének eltúlzása, sem a kazinczyánusok későbbi szerző-kultusza nem érdekes, különösen nem a gráciaesztétika wielandi koncepciója felől nézve. Majd fontos lesz a romantikus és a pozitivisták irodalomtörténeteknek. Ányos 1778 utáni verseiben a 'szép' kategóriáinál többnek gondolt 'grácia', a személytelen és beteljesületlen vágy esztétikuma a lényeges.

Ányosból nem ismerünk többet, mást, mint amit kortársai életéből ne ismerhettünk; az 1778 utáni verseiből azonban leginkább nála ragadható meg az érzékenység korai lírájának generációs léttapasztalata. Ahogy a *III. levél* legvégén írja:

De vigasztalódgyál! száz társaid vannak;
 Mint egynek sir szive, szint úgy sir
 amannak. (66. o.)

Jegyzetek

¹ „Bennem is, úgy bizony, / míg szívem ifjabb volt, nem egyszer / forrt iszonyú harag...” (Quintus Horatius Flaccus, 1985, 38. o. [I:16 *Tyndarishoz*, MEZEI Balázs fordítása]).

² Edmund Burke *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful* (1759) és Winckelmann *A belvederei Apollón leírása* (1759) című tanulmányait részletesebben is elemzi Debreczeni, 2000 322–328. o. A grácia-fogalom költői feldolgozása: Christoph Martin Wieland (1775): *Die Grazien*. Ludwig Walthard, Bern–Amsterdam.

³ Kazinczy Wieland *Grazienjének* első két könyvét le is fordította 1793-ban: MTAK Kr. Magy. Ir. RUI 2-r. 1/3-10f: *Töredék Wieland 'A Gráziák' c. munkájából* (*Budai papirosaim*); MTAK Kr K607. 137-153f: *'A Gráziák' Wieland után, 1793/1803 körül megigazítva* (*A' Bölcsek köve*).

⁴ Császár a *Második könyv első fejezetében* fejt ki részletesebben, de óvatosan ezt a lélekrajzot.

⁵ A verseket az alábbi kiadásból idézem: *Jankovics és Schiller*, 2008. Az idézetek végén ennek a kiadásnak az oldalszámait szerepelnek.

⁶ „Az általános érvényű esztétikai megítélés mindkét magyarázatában szubjektív alapokról van szó: a szép esetében az érzékiség szubjektíve célszerű a kontemplatív értelem szempontjából; a fenséges célelenez az érzékiség számára, viszont ugyanazon szubjektumon belül összhangban van a gyakorlati ész céljaival, s így szubjektíve célszerű a morális érzés vonatkozásában.” (*Kant*, 1997, 188–189. o.)

⁷ Schiller (2005, 23–70. o., különösen: 52–53. o.) Christian Gottfried Körnerhez írott, *Kallias, avagy a szépségről* címen kiadott, 1793-as leveleit a természeti-fenséges és az esztétikai-zép fogalom párok magyarázatának szenteli. Látni kell, hogy a szép-fenséges fogalmi körüli kanti és kantianus esztétika, bár kimutatható benne a burke-i, winckelmanni grácia-fogalmak megléte, más irányba mozdítja el az esztétikai ítéletekről való gondolkodást és annak történetét. A grácia-esztétika bizonyos elemei, kérdésfeltevései majd a 20. századi recepcióesztétikákban térnek vissza.

⁸ „A költői panasz tartalma tehát sohasem lehet külső, hanem mindenkor csak belső, eszményi tárgy, még ha olyan veszteséget gyászol is, amely a valóságban következett be, a panasznak előbb eszményivé kell átalakítania azt.” (*Schiller*, 2005b 298. o.)

⁹ *Ányos Pálnak Első Remete Sz. Pál rendén lévő szerzetesnek Írásai*, MTA kt RUI 4r 38. sz.

¹⁰ Lásd a szerkesztők jegyzeteit: *Jankovics és Schiller*, 2008, 192. o.

¹¹ Az Elisa név a korszak esztétizáló szentimentális irodalmának egyik leggyakrabban megidézett női neve. Egy korábbi, Kisfaludy Himfjéről írt tanulmányomban éltem azzal a feltevéssel, hogy a név nép-

szerúsége egy az Elysium mitológéjára utaló szójátéknak, paronimiának köszönhető (*Hermann*, 2007, 29–39., 33. o.).

¹² „*Erstes Buch // Die Menschen, womit Deukalion und Pyrrha das alte Gräcien bevölkerten, waren anfänglich ein sehr rohes Völkchen; so, wie man es von Leuten erwarten mag, die aus Steinen Menschen geworden waren. // Sie irrten, mit Fellen bedeckt, in dunkeln Eichenhainen, / Der Mann mit der Keule bewehrt, das Weib mit ihren Kleinen / Nach Affenweise behangen; und sank die Sonne, so blieb / Ein jedes liegen, wohin der Zufall es trieb. / * / Der Baum, der ihnen Schatten gab, / Warf ihre Mahlzeit auch in ihren Schoss herab; / Und war er hohl, so wurde bei Nacht / Aus seinem Laub ihr Bett' in seine Höhle gemacht. // Ich weiss nicht, Danae, wie geneigt Sie sich fühlen, es dem Verfasser der Neuen Heloise zu glauben, dass dieses der selige Stand sei, den uns die Natur zuge-dacht habe. Aber, wenn wir alle die Übel zusammen rechnen, wovon diese Kinder der rohen Natur keinen Begriff hatten, so ist es unmöglich, ihnen wenigstens eine Art von negativer Glückseligkeit abzuspochen.*” (*Wieland*, 1775, 9–10. o.)

¹³ „Die Poesie mag also die Bewegungen des Herzens besingen, sie mag handeln, sie mag erzählen, sie mag Götter und Menschen reden lassen: So ist sie allezeit ein Bildniß der schönen Natur...” (*Batteux*, 1751, 220. o.)

¹⁴ *Az áldozó* című Kazinczy-vers címváltozatai (1787: *Az áldozat*, 1810: *A Gráziákhoz*, 1825: *Az áldozó*) mutatják, hogy az esztétikai tárgy, a befogadó és az alkotó „szerepkörei” együttesen voltak jelen Kazinczy gráciaköltészeti programversében, és annak története is sajátos, ahogyan Kazinczy időről időre, a címadással igyekezett átrendezni a szerepkörök közötti esztétikai hierarchiát (észletesebben: *Gergye*, 1998, 15–28. o.; *Kazinczy*, 1998, 218. o. [a jegyzetekben]).

¹⁵ Kazinczy 1780-as évekbeli álláspontjáról lásd: *Debreczeni*, 2000, 346–351. o.

¹⁶ Lásd: *Császár*, 1907. Ányos költészetének büntudatos jellegéért, a költeményekből kiolvasott, eltitkolt-elfojtott szexualitásának motívumáért aligha más a felelős, mint Kazinczy. Az egykor Kazinczy Ferenc birtokába jutott Ányos-levél – Kazinczy Gábor szerint 1790 körülre datált – bejegyzését is közli Császár: „Ezt a levelet a szegény Ányos kapitány Kráynik László úrnak írta. Szegény Ányos, ki titokban égtél, s mohón kapván a tiltott gyönyörűséget, magadat a magyar Helicon' elfelejthetetlen kárára idő nap előtt öled meg. Digne puer meliore fiammá! – *Kazinczy Ferencz*.” („Te, szegény fiú! / [...] / jaj, neme-sebb tüzet érdemelni!”: HORATIUS, 1985, 51. o., I.: 27 *A barátokhoz*, Somlyó György fordítása.)

Irodalomjegyzék

- Ányos Pál (1798): *Munkáji*. Bécs.
- Batteux, Ch. (1751): *Einschränkung der schönen Künste auf einen einzigen Grundsatz*. In der Weydmannischen Handlung, Leipzig.
- Bíró Ferenc (1998): *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Balassi, Budapest.
- Császár Elemér (1907, szerk.): Ányos Pál levele Krajnik Lászlóhoz, Szalakusz, Nyitra vármegye. 22. d. aug, 1782. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 3. sz. 360–361.
- Császár Elemér (1912): *Ányos Pál*. Athenaeum, Budapest.
- Debreczeni Attila (2000): „Fenség” és „grácia”. Ízléstörekvések a 18. század végének magyar irodalmában. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 3–4. sz. 311–352.
- Gergye László (1998): *Múzsák és gráciák között. Kazinczy Ferenc és a gráciaköltészet*. Universitas, Budapest.
- Hermann Zoltán (2007): A kietlen magánosság Eliziom lelkemnek. In: Szegedy-Maszák Mihály és Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története*. II. 1800–1919. Gondolat, Budapest. 29–39.
- Horatius Flaccus, Q. (1985): *Ódák*. Európa, Budapest.
- Jankovics József és Schiller Erzsébet (2008, szerk.): *„Higgy, remélj, szeress!” Ányos Pál versei, szépprózai írásai és levelei*. Művészetek Háza, Veszprém.
- Kant, I. (1997): *Az ítélőerő kritikája*. Akadémiai, Budapest.
- Kazinczy Ferenc (1998): *Összes költeményei*. Balassi, Budapest.
- Kazinczy Ferenc (1979): Pályám emlékezete. In: uő: *Művei*. I. Szépirodalmi, Budapest.
- Pál József (1988): *A neoklasszicizmus poétikája*. Akadémiai, Budapest.
- Schiller, F. (2005): *Művészet- és történelemfilozófiai írások*. Atlantisz, Budapest.
- Schiller, F. (2005b): A naiv és a szentimentális költészetéről. In: uő: *Művészet- és történelemfilozófiai írások*. Atlantisz, Budapest.
- Wieland, Ch. M. (1775): *Die Grazien*. Ludwig Walthard, Bern–Amsterdam.
- Wieland, Ch. M. (2001): *Musarion oder Die Philosophie der Grazien*. Philipp Reclam jun., Stuttgart.

A tehetséggondozás változási kényszere

Tehetséggondozásunk nagy lehetőség előtt állt a Génius Program¹ indulásakor. Egyedülálló tehetségpont-hálózat kialakítása indult meg. A folyamat azonban megakadt, és a háló nem hálóként működik.

Lényegében sikerült leképezni a tehetséggondozás korábbi problémáit: azonosításra kerültek a kiváló működésűnek ítélték, ezek kiválogatás után előnyökhöz jutnak.

A várt és mindenkinek előnyt jelentő együttműködés helyett vetélytársi helyzet alakult ki. A tehetségpontok versengenek a forrásokért, és nem együttműködnek, hogy a sokféleségükkel a lehetőségeket maximalizálják. Tehetséggondozásunk benne ragadt az egyoldalú mechanisztikus szemléletben, és ennek megfelelő a tehetséggondozásunk rendszere.

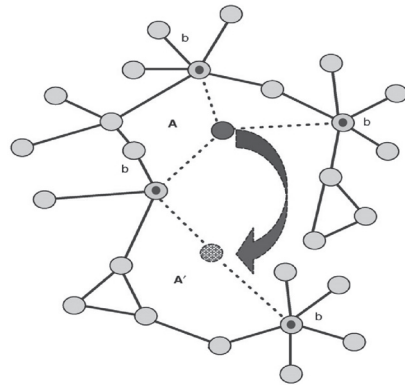
Ezenközben a nemzetközi szakirodalomban a hálózatosodáshoz is jobban illő rendszerszemléletű tehetséggondozási modellek jelentek meg, de Magyarországon nem jutottak érvényre.

Hálózatosodásunk a tehetséggondozásban

Csermely Péter, a hálózat kutatással foglalkozó biokémikus, tudományos eredményei alapján, miszerint a hálózatos szerveződések sokkal hatékonyabban működnek, mint a tagok pusztá összessége, legyenek ezek sejt-hálózatok vagy internetes kapcsolatok, a tehetséggondozást is hálózati alapokra helyezte. Kezdeményezése nyomán a tehetségek támogatására nemzeti program indult, amelyben nagy szerepet kapnak az úgynevezett tehetségpontok. A szerveződési elv a hálózatos megközelítés: nem egyközpontú, uniformizált kapcsolati forma jellemzi, hanem területi, szakmai, készség-típusú kapcsolatok formálják a rendszert.

A magyarországi modell egyedülálló abban, hogy a tehetségszolgálat megerősítését a hálózat-építéssel indítja.

A hálózat minden pontja tehetségszolgálat munkát végez, legtöbbször felkészült szakemberekkel. Vállalják, hogy a tehetségekkel nemcsak pedagógusok, hanem ha szükséges,

1. ábra. A kreatív elemek a hálózati kommunikációban (Csermely, 2008, 573. o.)

pszichológus is foglalkozik, illetve a családokkal is tartják a kapcsolatot. Az egyik legfontosabb elem lenne azonban a többi tehetségponttal való együttműködés, az információcsere, a legjobb tehetségsegítő gyakorlatok kölcsönös megismerésének és átadásának szándéka.

A Nemzeti Tehetség Alap pályázati rendszerei anyagi értelemben is előnyösebb helyzetbe juttatták a tehetségpontokat, mert számukra könnyebben volt elnyerhető pályázati pénz tehetségsegítésre. A már felkészültebb intézmények, akik a hálózatban információkat szereztek, kapcsolatokat építettek ki, hatékonyabban tudják a forrásokat felhasználni.

Az elképzelések gyakorlatba fordításához a hálózatosodás elvének megfelelő tehetséggondozási elméletre lett volna szükség. A tehetségpontokat azonban központi irányítással uniformizálta az adminisztratív rendszer. A tehetségpont-akkreditáció bürokratikus módszerrel elérte, hogy a szabálytalan, a központi elképzelésektől eltérő tehetséggondozó csoportok hátrányba kerüljenek. Ily módon a tehetségpont-rendszer leképezte a tehetséggondozás kirekesztő működését.

Magyarország minden területén és a határon túl is alakultak már tehetségpontok. Ezek egy tehetségtérképen is megjelenített formában megtalálhatók az interneten (www.geniszportal.hu/tehetsegterkep).

Így akár vizuálisan is megállapítható, amit a statisztika is megerősít, hogy a szociokulturálisan hátrányos régiók rendkívül alulreprezentáltak a tehetségpont-rendszerben. Különösen az „akkreditáltak” és „kiválóan akkreditáltak” között alacsony a hátrányos régiók megjelenése. Emellett a magukat kevésbé adminisztrálni képes, nevezzük úgy, hogy sajátos tehetséggondozó csoportok (például alternatív iskolák, önszerveződő művészeti csoportok) sem jutnak be könnyen a tehetségpont-rendszerbe.

Nem az egyenlőtlenség a probléma. Az egyenlőtlenség természetes. A probléma a hibás szelekció. Ugyanis a tehetséggondozás szempontjából a hátrányos területek amúgy is a legkevésbé támogatottak, miközben a tehetségek különleges csoportjai éppen innen kerül(het)nének ki (*Gyarmathy, 2010a, 2010b, 2010c*).

1. táblázat. A tehetséggondozás szemléletének leképeződése a tehetséggondozó rendszerben

Tehetség	Tehetségpont
	Az egyéni megoldási utak a környezeti háttérrel interakcióban vezetnek a fejlődéshez, ezért a sajátosságok tiszteletben tartása a fejlődés biztosítója.
	A kötelező megoldások arányának növekedése arányában sérül a természetes fejlődés.
	A korai és szűk szempontrendszer alapján történő értékelés, szelekció eltéríti útvjáról a természetes fejlődést, és leszűkíti a megjelenés valószínűségét.
	Az önálló kezdeményezések megjelenése a bizalomból fakad.
	A szoros ellenőrzés önállótlanáshoz vagy ellenálláshoz vezet.
	A teljesítményre irányultság a versengést erősíti.
	A sokféle megoldás támogatása az együttműködést erősíti.
	Az adminisztratív eljárások adminisztratív formákat erősítenek meg, és elvesznek a formába nem illő elemek.

A tehetséggondozásra szánt források tehát kevésbé elérhetők a hivatalos tehetség szemléletbe kevésbé illeszkedők számára, pedig a tehetségmező a különböző hátrányokkal küzdők esetén is ugyanakkora, mint a szerencsésebb háttéren fejlődők esetében. Tehát például a szociokulturálisan hátrányos területeken is, de egyéb hátrányok esetén is, ugyanolyan arányú a lehetőség a tehetség megjelenésére, mint bárhol máshol. A fejlődéshez szükséges környezeti változók deficitje okozza, hogy a tehetség lehetőségét sem látják a szakemberek. A tehetség megjelenése pedig egyértelműen kisebb arányú ezeken a területeken.

A tehetséggondozás szemlélete a tehetséggondozó rendszerben leképeződik és vice versa. A fentiek (és a lista nem teljes) a gyakorlatban többször és több területen meg tapasztalhatók a tehetségek ellátásában. Így nagy lehetőségünk van arra, hogy az egyik rendszerben megmutató jelenségeket a másik rendszerben is értelmezzük. Ezáltal a tehetséggondozás átalakításához rendkívül hatékony információs háttérrel nyerünk.

A pedagógia és a pszichológia elsősorban a tehetségek gondozására irányul, és csak másodsorban a tehetséggondozó rendszerekre. Ezért jelen tanulmányban a tehetséggondozáson keresztül mutatom be a tehetség hálózat változásának és változtatásának támadáspontjait.

A mechanisztikus tehetség szemlélet kritikája

„... az eszmék nagysága azzal mérhető, hogy mennyi ideig hátráltatták a tudomány fejlődését.” – Alekszandr R. Lurija (1975, 55. o.) idézte egy ismeretlen tudománytörténész gondolatát.

A 20. század elején megalapozott pszichometrikus-mechanisztikus szemlélet a tehetségek gondozásának súlyos gátjává vált már a kilencvenes években, mégsem sikerült túllépni rajta. A hazai tehetséggondozás hosszú bűvárpatak múltjával különösen erőteljesen kapaszkodott bele a nyolcvanas években az akkor új lehetőségek tűnő megoldásokba, amelyek nemzetközi tudományos körökben abban az időben kezdtek megkérdőjeleződni. Úgy tűnik, a szerencsétlen időzítés miatt sehogyan sem tud megszabadulni a magyar tehetséggondozás a múlt terhétől.

A kilencvenes években a tehetséggondozás alapelveinek megkérdőjelezéséhez vezetett Lipsey és Wilson's (1993) átfogó vizsgálatának eredménye, mely szerint a tehetséggondozás egyáltalán nem támogatta a tehetségek fejlődését. Azt találták, hogy a megjelent tanulmányok eltúlozták a hatásokat, a placebohatást nem meghaladóak az eredmények. Számos ország újraértékelte tehetségprogramjait (*Comford, Boyes, Reid és Brain, 2004*). Hiábavaló volt egy évszázadnyi befektetés a tehetséggondozásba (*Steenbergen-Hu és Moon, 2011*).

A vizsgálatok azt mutatják, hogy a 20. századi mechanisztikus szemléletnek megfelelő, Terman (1925) kutatásai alapján kialakult mechanisztikus tehetséggondozási rendszer nemhogy nem hatékony, hanem kifejezetten hátrányt jelent a későbbi teljesítményekre (*Ziegler, 2013*).

Ennek legalább két, egymással összefüggő forrása van: (1) alapvetően hibás a szemlélet, (2) téves a vizsgálati módszerek használata.

- (1) A kiválóság nem az egyénben van, hanem egy rendszerben, amely az egyénből és a környezetéből áll (*Csikszentmihalyi, 1996*). Az egyén akkor tehetséges, ha egy sor, az egyén sajátosságainak megfelelő tényező adott időzítésben együtt hat. A mechanisztikus szemlélet az egyéni különbségeket nem értelmezi. A legbonyolultabb szerkezeti-kapcsolódási algoritmus sem képezi le az egyén és környezete között a fejlődés során megjelenő sokszoros kölcsönhatásokat. Az egyén prediszpozíciókkal rendelkezik, és egyéni mintázatú a környezet, amelyben a prediszpozíciók felszínre kerülhetnek.
- (2) A 20. századra kiteljesedett és már egyértelműen meghaladott mechanikus megközelítés könnyen tetten érhető a tehetségazonosítási procedúrákban. A nagy energiákat felemészítő vizsgálati eljárások, amelyek a tehetségek azonosítására használatosak, nem elég megbízhatók, és ez már több, mint fél évszázaddal ezelőtt bizonyítást nyert.

Lewis Terman (1925) munkatársaival követéses vizsgálatot indított több, mint 1500 magas IQ-pontszámot elért fiatal kiválogatásával. A kiválogatottakból egyetlen Nobel-díjas sem lett, és nem korrelált az IQ-val a sikerességük (Oden, 1968). Viszont William Shockley és Luis Alvarez későbbi fizikai Nobel-díjasokat tanáraik jelölték a terman-i géniuszok közé, de az intelligenciateszten nem feleltek meg. Így kiestek a vizsgálati csoportból, nem kerültek be a „Termite”-ok közé.

A tudományban használt mérési módszerek egyének megismerésére nem alkalmasak. A statisztikai eljárások szükségessége a tudományos vizsgálatokban éppen azt jelzi, hogy csak irányvonalakat lehet azonosítani mérésekkel. Csoportokat lehet érvényesen vizsgálni a tesztekkel, de egyének vizsgálatára csak akkor lennének alkalmasak, ha egyértelmű eredményre vezetnének minden egyed esetében.

Reis és Renzulli (1982) három, Sternberg (1992) két évtizeddel ezelőtt leírta, hogy a képességtesztek nem használhatók tehetségazonosításra, mert a tehetség összetettebb konstruktum, semhogy teszttel megragadható lenne.

A tehetségazonosító csomagok a tehetséget több-kevesebb komponensre redukálják. A kutatási eredmények szerint tévedés, hogy bármely tényezőcsoportnak a mérésével előre jelezhető a kiváló teljesítmény (Ziegler és Stoeger, 2004). A tehetségek megjelenését gátló tényező a tehetségkutatás maga is. Bár a 'tehetség' címke támogatólag hathat, számos esetben inkább problémaforrás. Freeman (2006) negyven évi követéses vizsgálata kimutatta, hogy amellet, hogy a beválást nem tudja megjósolni, már maga a tehetség azonosítása is súlyos zavarokat okozhat, mint például fejlődési, viselkedési zavar, családi problémák.

A „hivatalosan elismert és támogatott” magyar tehetséggondozás továbbra is a mechanisztikus szemléletet követi, és ráadásul a tehetségek tesztekkel történő azonosításába kényszerített. Hiába jelent meg már hazai publikációban is az ezzel a gyakorlattal kapcsolatos kritika (Gyarmathy, 2006), majd részletes elemzés (Gyarmathy, 2010a, 2010b, 2010c). Nincs érdemi szakmai vitára lehetőség, ahol a mechanisztikus szemlélet, a tesztekkel történő azonosítás gyakorlatának problémái nyilvánosan is elemezhetők lennének.

A tehetség prediszpozíciós elmélete

A tehetség nem teljesítmény, hanem tevékenység. A tehetséggondozás, és általában a tanítás és fejlesztés feladata tevékenységben tartani az egyént, és megfelelő környezetet biztosítani a tevékenységnek.

A tehetséges egyének egyik legfontosabb jellemzője, hogy adott teljesítményt újabb tevékenységekre való lehetőségként észlelnek. Ez az attitűd vezet egyre több tevékenységhez, vagyis gyakorláshoz, és így újabb teljesítményekhez.

A tehetség számára a tevékenység (ez akár kizárólag szellemi tevékenység is lehet) a legfontosabb, és minden, ami ezt akadályozza, feszültséget kelt. Így a tevékenység bármilyen gátlása, vagy a tehetség fejlődésébe történő más erőszakos beavatkozás hatása káros is lehet. Viselkedésével, attitűdjével eltér a többségtől, de ez az eltérés csak akkor jelenik meg tehetségként, ha erre a környezet az egyén belső adottságainak, hajtóerőinek megfelelően reagál.

A kiemelkedő teljesítményekhez szükséges, átlagtól jelentősen eltérő kognitív folyamatok, elmélyült, megszállott tevékenység, kitartó gyakorlás a normalitástól messze eltérő viselkedést jelent. A probléma kezelésének hibája ezért például, ha a szakember azt akarja eldönteni, hogy tehetség vagy pszichés zavar, esetleg mindkettő jellemzi az egyént. Az egyénben meglévő prediszpozíciók megjelenése soktényezős kombináció eredménye. A kérdés nem az kell legyen, hogy valaki tehetség vagy nem, hanem az, hogy mi teheti tehetséggé.

Nincsen olyan környezet, amely minden tehetségnek megfelelné. Az egyéni preferenciák, amelyeket legjobban az érdeklődés jelez, elsősorban a belső tényezőktől függenek, így a tehetségek ellátásának is az egyéni fejlődési utak figyelembe vételével kell felépülnie.

Ziegler és Phillipson (2012) a hagyományos tehetséggondozás problémáját abban látják, hogy arra épül, hogy a tehetségek az oktatásban hiányokat szenvednek, és ezt kell kompenzálni. Miközben pedig számos egyén minden beavatkozás nélkül is kiemelkedő teljesítményeket ér el, viszont a tehetségprogramokba bevontak nem feltétlenül érnek el ilyen szintű eredményeket.

A tehetségeket csoportként kezelni téves megközelítés, mert annyiféle a tehetség, ahányféle a tehetséges egyén. Az ellátásuk egyéni, még ha csoportban történik is. A pedagógia kínál erre jó megoldást, a differenciálást a pedagógiai folyamatokban. „A differenciálás lényege: tanulók egyéni sajátosságaihoz igazodó fejlesztés és/vagy a tanulók egyéni sajátosságainak megfelelő önzérelt fejlődés körülményeinek biztosítása a nevelési gyakorlatban” (M. Nádas, 2007, 17. o.).

Az öndifferenciálás gyakorlata pedig ennek a tanításnak a tehetséggondozásra kiterjesztett módja (Gyarmathy, 2007, 2010c).

A digitális korszak és a tehetség

Egyre jobban észlelhető a gyors korszakváltás számos tényezője, és ezek közül a tehetséggondozást legjobban a digitális nemzedék képességeinek megváltozása érinti. A sokkal gyorsabb és hatékonyabb ingerfeldolgozás és döntéshozás mellett a digitális kor eszközei adta könnyű információszerezés is messze a korábbiaknál önállóbbá és öntudatosabbá teszi a gyerekeket (Small és Vorgan, 2008; Prencky, 2001; Tapscott, 2001).

A tehetségesek a környezeti hatásokra sokkal erőteljesebben reagálnak, ezért egyértelmű, hogy fejlődésüket a korszakváltás nagyobb mértékben befolyásolja. A nagyobb környezeti ingertér utat ad az önálló tanulásnak, a nagyobb kommunikációs tér a társas tanulásnak. A 21. században ez átalakítja az iskolát, de a fentiek miatt még hamarabb hat a tehetséggondozásra. A tehetségesek előtt megnyílik az önfejlesztés sokféle lehetősége. A tehetségeseket nem kell felfedezni és fejleszteni, hanem egyéni utakat kell biztosítani egyéni fejlődésük számára a sokszínű fejlesztő környezetben. Vagyis nem a tehetséget kell „kihalászni és megszerelni”, hanem a környezetet kell alkalmassá tenni a tehetség fejlődésére.

Hazai megoldások

A Génius Program, majd – minden szakmai érv ellenére – a Tehetséghidak Program² is a mechanisztikus működésre épült. Ezzel a tehetséggondozásunk és a tehetséggondozási hálózatunk is egyoldalúan egy korábbi, a vizsgálatok szerint hatástalan, sőt némely esetben kimutatottan káros gyakorlatot betonoz be.

A hazai tehetségáló jól mutatja a legnagyobb veszélyforrást: az egyoldalú mechanisztikus szemlélet erőltetése adminisztratívva teszi a tehetséggondozást, a hálóból rácsot kovácsol. A háló kusza szövevénye a sokszínűséget, a gyors változás és reagálás lehetőségét biztosítja. A tehetségrács merevségébe a tehetséggondozás beletörik, vagy kövületként akadályt képez.

A hazai tehetséggondozás leképezi a hazai oktatás szelektáló gyakorlatát, amely kirekesztő, szűk változósávban tartja az elfogadott és támogatott működésmódokat, tanulási, fejlődési utakat. Ezáltal csak nagyon kevés tehetségnek biztosít megfelelő környezetet.

A mérés/értékelés-centrikus szemlélet azonban nem akadályozta meg mindenhol a fejlődést. Különösen ott, ahol a tehetséget nem keresték, mert nem számítottak megjelenésére, számos módszertani fejlesztés adott utat a tehetségeknek. Az eredmények bizonyítják, hogy az egyéni tanulási utakra építő környezeti háttéren megjelennek a tehetségek, bármilyen egyéb körülmény ellenére.

Álljon itt két példa, hogy akár kirívóan rossz környezetben is megjelenik a tehetségesek sokféle csoportja a rendszerszemléletű tanítás és fejlesztés által. A Hejőkeresztúri Általános Iskola 70 százaléknyi válogatatlan halmozottan hátrányos és sajátos nevelési igényű tanulóival számos győzelmet arat országos és nemzetközi versenyeken (Kovácsné dr. Nagy, 2000, 2005, 2007). Ugyanez a helyzet a Zöld Kakas Líceum (2013) diákjaival, ahol „zűrös középiskolások” érnek el kiemelkedő eredményeket.

Az ilyen és hasonló szemléleti háttéren működő csoportok tevékenysége gyakorlati bizonyítékát adja, hogy a hátrányos háttéren is megvannak ugyanazok, vagy akár nagyobb potenciálok, mint bárhol máshol. Egyértelmű következtetés, hogy minden intézményben legalább hasonló arányban kellene megjelenjenek a tehetségek, mint ezekben a hátrányos helyzetű diákokkal foglalkozó intézményekben. A tehetséggondozás jelenlegi irányítása azonban szakmailag hátrányos környezetet teremt a tehetségek gondozásához, és ezért nem tudja felmutatni ugyanazokat az eredményeket, mint amelyeket a fenti tehetséggondozó csoportok.

Mindkét hátrányos helyzetű diákokkal foglalkozó intézményben a mindennapi tanítás és az azon túli tevékenységek a hatékony tehetséggondozás jellemzőit hordozzák.

A hatékony tehetséggondozás

- az egyéni sajátosságokat tiszteletben tartja,
- az egyéni fejlődést közvetetten a környezeti változók által támogatja,
- tevékenységre és nem teljesítményre irányul,
- módszertani sokféleségre épül,
- az önálló és társas tevékenységet erősíti.

Ezek az alapelvek a párhuzamok ismeretében egyértelműen minden szinten érvényesek, vagyis a tehetséggondozók fejlődésében ugyanezek a hatékonytá tévő tényezők, és nem a kötelező, beszabályozott, nyílt szakmai vitákat kizáró irányítás.

A párhuzamos egymásra hatás elve szerint a tehetségpont-rendszer sikeres bevezetése vissza kellett volna hasson a tehetséggondozásunkra, de fordítva történt. A megkövült tehetség szemlélet alakította a tehetségpont-rendszert merevvé.

2. táblázat. *A tehetséggondozás és a tehetséggondozó rendszer párhuzama a hazai tehetségvesztésben. Az adminisztratív megoldások mindkét rendszerben ugyanazon módon okozzák a veszteségeket.*

<i>Tehetséggondozás</i>	<i>Tehetségpont</i>
A potenciális jelölteket aktívan keresik, nem várnak a természetes megmutatkozásra.	A potenciális jelölteket aktívan keresik, nem várnak a természetes megmutatkozásra.
Szakemberek határozzák meg a szükségleteit, gondozását.	Szakemberek határozzák meg szükségleteit, működési módját.
Vizsgálatokkal, értékeléssel választják ki a kiemelkedőket.	Vizsgálatokkal, értékeléssel választják ki a kiemelkedőket.
A kezdetektől teljesítményeket kell felmutatnia a forrásokhoz jutáshoz.	A kezdetektől teljesítményeket kell felmutatnia a forrásokhoz jutáshoz.
Az elvárások szűk kereteibe a különlegesek nem férnek bele.	Az elvárások szűk kereteibe a különlegesek nem férnek bele.
A programokból kirekesztődnek a saját útjukat járók.	A programokból kirekesztődnek a saját útjukat járók.

Következmények és ajánlások

A hazai tehetséggondozást két irányból is gyorsan lehet nyílt pályára állítani. Ennek egyetlen feltétele van, a paternális, mechanisztikus szemlélet revíziója. Ugyanis ahogy bemutattam, csupa párhuzamos következménybe botlunk.

A hazai szemlélet egyelőre azon az alapon nyugszik, hogy a diák nem akar tanulni, motiválni kell. Ugyanezt vetíti a tehetséggondozás irányítása a tehetséggondozókra, vagyis nem tekinti önálló, a tevékenységéért felelős partnernek, hanem „kutyának”, amelyet „jutifalatokkal” kell kondicionálni a „jóra”. Pedig a tehetséggondozáshoz is a forrásokat kell biztosítani, ahogyan a diákoknak is használható tanulási forrásokra van szükségük, nem motiválásra (noszogatásra) és minősítésre.

A tehetséggondozók fejlesztésében a már sikeres módszertanok gyakorlati átvétele jelenthet áttörést, nem kötelező tevékenységek, kötelező képzések. A rendszerszemléletű módszertani műhelyek kiterjesztése, vagyis a csoportoknak egymás módszertani fejlesztéseibe való bevezetése az egyik leghatékonyabb eljárás.

A tehetségvesztés csökkentését és az esélyegyenlőség növelését az egyéni fejlődési út és a kor kultúrájába ágyazottság biztosítja. A többszintű, az érdeklődésre építő tehetséggondozás mindenki számára előnyös. Ehhez a tehetséggondozás alábbi rendszere vezethet:

Tehetséggondozás

1. széles rétegeknek a mindennapi ellátásban
2. érdeklődők csoportjainak
3. kiemelkedőknek
4. tehetségeknek
5. zseniknek

A többszintű csészerendszer (az alján gyűlik össze a sűrűje) alkalmazandó a tehetséggondozó rendszer felépítésében is.

1. Elkerülhetetlen, hogy a tehetséggondozás módszerei, az egyéni tanulási utak a mindennapi oktatás részévé váljanak. Ezt a pedagógus alapképzés módszertani fejlesztésével (emellett a szülők számára információk biztosításával) lehet mindennapi gyakorlattá tenni. Ez a folyamat bár nagyon lassan, de elindult az egyetemünkön.
2. Azok az intézmények, amelyek érdekeltnek mutatkoznak, többet akarnak a tehetséggondozásból, válogatás nélkül kell hozzájussanak a szükséges alapforrásokhoz. A tehetségpont regisztrációs rendszer ezt célozná. Azért nem éri el mégsem ezt a célt, mert feltételekhez köti a rendszer a csatlakozást. Nem hivatalosan, de azáltal, hogy a tehetségpontoknak tehetségkoordinátori kézikönyvet, tehetségkoordinátori képzést kínálnak, valamint a regisztrációs lap elemeivel is nyomást gyakorol a belépőkre a rendszer, a belső hajtóerőt, az érdeklődést csökkenti.

A reformok azért nem működnek, mert a reformer úgy gondolja, ő reformál, és elfelejti, hogy társakká kell tennie azokat, akik a reformokat megvalósítják. A tanítás azért nem működik, mert a pedagógus azt gondolja, ő kell megtanítsa a diákokat, és elfelejti, hogy mindössze meg kell mutatnia a diáknak az utakat, amelyeken végig tud menni. Partnerré kell tenni a tanulókat (lásd a fenti intézményeket). Az úton a tanulóknak magának kell végigmenni, és nem a pedagógusnak kell végighúzkodnia őt. A tehetséggondozásban ez különösen így van.

3. Automatikusan megjelennek a forrásokhoz jutottak között azok, akik többet is érnek el, ha a forrásokat egyéni fejlődési útjuknak megfelelően használhatják. Az akkreditáció erről szólna a tehetségpontok esetében. A téves szemléleti alapon azonban nem a tehetségek gondozásában történő kiemelkedő tevékenységük alapján megmutató eredményeik alapján nyernek hitelt ezek a csoportok, hanem bíráló személyek értékelésének alvételének.
4. A kiválóan akkreditáltak azok a kiemelkedő tehetségpontok lehetnének, akiknek a módszertani megoldásai tudatosak, átadhatók és széles körben elismertek, mert szorgosan terjesztik. Ehelyett jelenleg ezt a kiválóságot is csupán a bíráló személy döntése alapján kapja meg egy tehetségpont.
5. A „zsenik” azok, akik már nemcsak alkotóan alkalmazzák és tanítják a tehetséggondozást, hanem megújítják valamely területét. Ide sorolható például a Hejőkeresztúri Modell vagy Polgár Judit Sakkpálotája. Ezeket a „zseniket”, bár elismeri, de nem tudja a rendszerünk beépíteni, és – mint valami csúcspdísz a tehetséggondozás karácsonyfáján – nem tudnak hasznosulni, de jól mutatnak a kimutatásokban.

Szemléleti előrelépés nélkül az előremutató megoldások, mint a tehetségháló-rendszer is, a várt hatásnak éppen ellenkezőjét érik el, mert kiterjesztik a korábbi szemlélet életterét, és hosszabb időre megakadályozzák a fejlődést. Ezért a szakmai felelősség rendkívüli.

A tehetségeinkben és a tehetségpontokban rejlő lehetőségek felszabadításának első lépése a kötelék csomóinak megértése és megoldása. Ehhez az első lépéshez igyekszem ezzel a tanulmánnyal hozzájárulni.

Jegyzetek

¹ A Nemzeti Tehetségsegítő Tanács és a Tanács jogi képviselőjét ellátó Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége 2006-tól folyamatosan kifejlesztett egy olyan országos tehetségsegítő hálózat kialakítására irányuló programot, amelynek számos elemét az Új Magyarország Fejlesztési Terv is támogatta Magyar Géniuszt Integrált Tehetségsegítő Program néven. Az Integrált Tehetségsegítő Programra jutó támogatás 2009 és 2011 között összesen 3,7 mrd

Ft. A program szakmai vezetője dr. Balogh László (<http://www.tehetsegpont.hu/96-16840.php>).

² Az Új Széchenyi Terv részeként, a Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége gondozásában megvalósuló Tehetséghidak Program 1 956 729 658 Ft megítélt költségvetéssel indult. A program szakmai vezetője **dr. Balogh László**, a Magyar Tehetséggondozó Társaság elnöke (<http://tehetseghidak.hu/content/tehetseghidak>).

Irodalomjegyzék

Csermely, P. (2008): Creative elements: network-based predictions of active centres in proteins, cellular and social networks. *Trends Biochem. Science*, 33. sz. 569–576.

Csikszentmihályi, M. (1996): *Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention*. Harper, New York.

Comford Boyes, L., Reid, I., Brain, K. és Wilson, J. (2004): *Accelerated learning: A literature survey*. Department for Education and Skills, UK.

Gyarmathy Éva (2006): *A tehetség – fogalma, összetevői, típusai, azonosítása*. ELTE Kiadó, Budapest.

Gyarmathy Éva (2007): *A tehetség – Háttéré és gondozásának gyakorlata*. ELTE Kiadó, Budapest.

Gyarmathy Éva (2010a): Atipikus agy és a tehetség II. Az átütő tehetség és a tehetségvizsgálatok ma. *Pszichológia*, 30. 1. sz. 31–41.

Gyarmathy Éva (2010b): A tehetséggondozás pszichológiája. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 65. 2. 221–232.

Gyarmathy Éva (2010c): *Hátrányban az előny. A szociokulturálisan hátrányos tehetségesek*. Géniuszt Projekt, Budapest.

Gyarmathy Éva (2011): A digitális kor és a sajátos nevelési igényű tehetség. *Fordulópont*, 51. sz. 79–88.

Gyarmathy Éva (2012): Ki van kulturális lemaradásban? In: *Digitális Nemzedék Konferencia Tanulmánykötet*. ELTE. 9–16.

- Freeman, J. (2006): 'Giftedness in the Long Term'. *Journal for the Education of the Gifted*, 29. sz. 384–403.
- Kovácsné dr. Nagy Emese (2000): Komplex Instrukciós Program. In: Klein Sándor és Soponyi Dóra (szerk.): *A tanulás szabadsága Magyarországon*. EDGE 2000. 357–367.
- Kovácsné dr. Nagy Emese (2005): A társas interakció mint tudásgyarapító tényező a heterogén osztályokban. *Iskolakultúra*, 15. 5. sz. 16–25.
- Kovácsné dr. Nagy Emese (2007): Integrációs modell. *Fókusz*, 9. 1. sz. 36–56.
- Lipsey, M. W. és Wilson, D. B. (1993): The efficacy of psychological, educational, and behavioral treatment. *American Psychologist*, 48. sz. 1181–1201.
- Lurija, A. R. (1975): Az agykutatás és az emberi viselkedés. In: uó: *Válogatott tanulmányok*. Gondolat, Budapest. 52–75.
- M. Nádasi Mária (2007): *Adaptivitás az oktatásban*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Oden, M. H. (1968): The fulfillment of promise: 40-year follow-up of the Terman gifted group. *Genetic Psychology Monographs*, 77. sz. 3–93.
- Prensky, M. (2001): Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*, 9. 5. sz.
- Reis, S. M. és Renzulli, J. S. (1982): A case for a broadened conception of giftedness. *Phi Delta Kappan*, 63. 9. sz. 619–620.
- Sosniak, L. A. (2006): Retrospective interviews in the study of expertise and expert performance. In: Ericsson, K. A., Charness, N., Feltovich, P. J. és Hoffman, R. R. (szerk.): *The Cambridge handbook of expertise and expert performance*.: Cambridge University Press, Cambridge. 287–301.
- Small G. W. és Vorgan, G. (2008): *iBrain: Surviving the Technological Alteration of the Modern Mind*. Harper Collins, New York.
- Steenbergen-Hu, S. és Moon, S. M. (2011): The effects of acceleration on high-ability learners: A meta-analysis. *Gifted Child Quarterly*, 55. sz. 39–53.
- Sternberg, R. J. (1992): Ability tests, measurements and markets. *Journal of Educational Psychology*, 84. 2. sz.
- Tapscott, D. (2001): *Digitális gyermekkor: az internetgeneráció felemelkedése*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Tari Annamária (2011): *Z generáció: klinikai pszichológiai jelenségek és társadalomlélektani szempontok az Információs Korban*. Tericum Kiadó, Budapest.
- Terman, L. M. (1925). *Genetic studies of genius. Vol. 1. Mental and physical traits of a thousand gifted children*. Stanford University Press, Stanford, CA.
- Ziegler, A., Stoeger, H. (2004a): Identification based on ENTER within the conceptual frame of the Actiotope Model of Giftedness. *Psychology Science*, 46. sz. 324–342.
- Ziegler, A. és Phillipson, S. N. (2012): Towards a systemic theory of gifted education. *High Ability Studies*, 23. 1. sz. 3–30.
- Ziegler, A. (2013): Gifted Education from a Systemic Perspective: The Importance of Educational Capital and Learning Capital. In: S. N. Phillipson, S. N., Stoeger, H. és Ziegler, A. (szerk.): *Exceptionality in East-Asia: Explorations in the actiotope model of giftedness*. Routledge, London.
- Zöld Kakas Liceum (2013): *Zöld Kakas Program*. <http://www.zoldkakas.hu/kuldetes.html>

Az anya-gyermek kapcsolat a 19–20. század fordulójának szolnoki festészetében

A 19. század utolsó harmadában kibontakozó szolnoki festészet kulcsfontosságú alkotói teljes érdeklődésükkel az alföldi népelet mozzanatait és élményeit felé fordultak. Fényes Adolf megrázó szemléket festett a szűkölködő szegényparasztság életéről, Deák-Ébner Lajos epikai részletezésű, leíró jellegű képeket készített, akárcsak Bihari Sándor, míg Koszta József belső indulataitól áthatott kompozíciókban adott számot a benne élő parasztságélményről. Ugyanezeketől az alkotóktól származó gyermek- és anyaságtémájú ábrázolást is ismerünk, melyek gyermekkortörténeti jelentősége tagadhatatlan. Jelen tanulmányban azzal foglalkozunk, miképp közelítették meg e művészek az anya-gyermek kapcsolat problémakörét, illetve helyenként kísérletet teszünk annak megfogalmazására, hogy milyen nevelői attitűdök, gyermekképek, anyaképek olvashatók ki a különböző alkotásokból.

Bevezetés

A hazai pedagógiai szaksajtóban hangsúlyos törekvésként jelenik meg a gyermekkor-relevanciájú sajtófotók neveléstörténeti, gyermekkortörténeti hasznú ikonográfiai elemzése, gondolva itt elsősorban Kéri Katalin (2009) és Gécz János (2010a) munkáira. A képzőművészeti alkotások történeti pedagógiai szempontú elemzésének azonban még nincsenek kiterjedt hagyományai Magyarországon, eltekintve többek között Pukánszky Béla (2001), Péter Katalin (1996) és Endrődy-Nagy Orsolya (2010) tanulmányaitól.

Jelen dolgozatban jómagam is hasonló jellegű feladatra vállalkozom – írásom tárgya: az anya-gyermek kapcsolat ábrázolása a 19–20. század fordulójának szolnoki festészetében. Dolgozatomban Fényes Adolf, Deák-Ébner Lajos, Bihari Sándor és Koszta József alkotásaival foglalkozom. A választott alkotások hűen tolmácsolják az alkotók elköteleződését a paraszti élet iránt, azonban mindnyájan mást és mást mutattak meg az anya-gyermek kapcsolat élményvilágából. Éppen ezért tartom indokoltnak a műveket alkotónként tárgyalni, kihangsúlyozva a művészettörténeti szakirodalom szempontjait is.

Az elemzések során a látottak leírásán (kor, nem, elhelyezkedés, kompozícióban betöltött szerep, tevékenység) túl rögzítem a szociokulturális kódra utaló jeleket (tárgyi-fizikai környezet: táj, enteriőr, ruházat), illetve következtetéseket teszek a nevelői attitűdre és gyermekképre, helyenként az anyaságkonstrukciókra vonatkozóan. Az elemzések szempontjait többek között Gécz János (2010b) és Kéri Katalin (2009) megfogalmazásai nyomán alakítottam ki, ugyanakkor az Ervin Panofsky-féle háromlépcsős modell is segített szempontjaim megfogalmazásában (Eberlein, 2012).

Gyermekkép és gyermekfelfogás a paraszti társadalmakban

A nevelés polgári modelljének középpontjában a tizenkilencedik században az a törekvés állt, miszerint a gyermeket az emberi természet „állati romlottságából” el kell vezetni a társadalmi állapoton keresztül a „tisztá erkölcs” magaslatáig. Ez a kanti és pestalozzi-i alapokon álló axióma hazánkban a pedagógiai szakírók munkásságában is megjelent különféle árnyalatokban (Pukánszky, 2005, 230. o.), s széles körben határozta meg a felnőtt környezet gyermekről való gondolkodását. Ezek a megfogalmazások, mint tudjuk, alapvetően az iskolás gyermek életéhez kötődtek. A hagyományos falusi közösségekben azonban nem az iskola és a polgári élet értékei definiálták a gyermekek életét, sokkal inkább a szükség és a közösség ítéletei jelölték ki útjukat. A falusi gyerekek – s ez különösen a szegényparaszti családokra igaz – ugyanis nem jártak iskolába, csak télen, hiszen a többi időszakban szükség volt rájuk a mezőgazdasági munkában vagy a háztartásban (Bodovics, 2011, 11. o.). A századfordulón tehát a polgári modernizáció eredményei még csak igen korlátozott mértékben hatottak a falusi gyermekek életére.

A hagyományos paraszti közösségekben a nevelés mindenekelőtt a családban zajlott, ám arról, hogy a gyermek egész életét a helyi közösséghez igazítsa, a falu egész népe gondoskodott. A közösség ítéleteitől a szülők mindig tartottak: lépten-nyomon tudatosították gyermekükben a közösség ítéletét, különösen hiba esetén, és példázatokot mondtak neki a falu életéből. A parasztember életét már gyermekkorától fogva szabályozták a szigorú falusi életelvek, az együttélési szabályok és a vallásos élet kötelekei, az egyén kíváncsiságának és kezdeményezőkézségének nem igazán jutott szerep (Sárkány és Szilágyi, 2000, 670–673. o.). A közösség becsületességre, igazmondásra, vallásérkölcse, a család iránti felelősségre, a szülők és az idősek tiszteletére tanította a gyermeket (Szuhai, 1899, 948–952. o.). A paraszti nevelés ideáljai között központi kategóriaként jelent meg az engedelmességre és a függőségre nevelés kitétele, illetve az átlagosság eszménye (Sárkány és Szilágyi, 2000, 672. o.).

Faluhelyen a szülők nem tulajdonítottak nagy jelentőséget az iskolának, hiszen az erkölcs minden ízében a munka és a szorgalom köré szerveződött. A falusi közösségekben a gyermekkor a munkában való szorgoskodás követelményei és a kíméletlen életre nevelés gyakorlata együttesen határozták meg. A felnőttek úgy gondolták, akárcsak a kenyérrrel, a szeretettel is spórolni kell: „Szeresd a gyereket, de úgy, hogy ne tudja” – (Sárkány és Szilágyi, 2000, 673. o.) vallották. A család különben is másodlagos feladatának tekintette a gyermeknevelést, hiszen elsődlegesen termelési szervezetként definiálta magát – a föld volt tehát élethivatása (Lackovits, 1980, 257. o.). Mindazonáltal mintegy a legfőbb tanítónak is a földet tartották, s magát az életet: a munkát s a közösséget.

Gyakran előfordult ugyan, hogy a szeretetlenség érzése felnőttkorban fásultságot okozott (Sárkány és Szilágyi, 2000, 673. o.), viszont elmondhatjuk, hogy a gyermeket minden családban szerették. Szívesen vették a gyermeket ölükbe, becézgették őket, s az ő nyelvükre átköltött mondókákat, versikéket mondtak neki, ezáltal is elősegítve gondolkodásuk fejlődését (Gazda, 2008, 252. o.). Övták és féltették őt, különösen kisedkorban.

A gyermeket „Isten ajándékának” tartották, és azt is mondogatták, hogy „egy gyermek nem gyermek” (Tátrai, 1997, 42. o.). A bőséges gyermekáldás elősegítése végett termékenységű fohászokat is mondtak. Ugyanakkor ahol sok gyerek volt, ott személyiségének nem volt akkora értéke, a szülők nem voltak igazán fogékonyak és türelmesek gyermekeik természetes megnyilvánulásaiival szemben (Balassa és Ortutay, 1982, 46. o., 68. o.). Szegényebb családoknál keserű kifakadásokra és verésre is „több ok” volt (Bodnár, 1970, 34. o.).¹ Minél több volt a gyermek a családnál, annál inkább ki kellett vennie a maga részét a munkából, így hamarabb önállóvá vált – megtanult spórolni, takarékoskodni is (Tátrai, 1997, 40–43. o.).

A gyermekek élete szülei akaratának rendkívüli mértékben kiszolgáltatott volt: szegény családban bármikor kondásnak adhatták, s hiába gyalogolt haza sírva, vissza-küldték. A szegény gyermeket engedelmességre és függőségre nevelték lépten-nyomon, a szülő akaratával nem szállhatott szembe (Fügedi, 1988, 487. o.). Rendszerint nem a lelkiismeretet fejlesztették, hanem tudatosították gyermekükben a közösség ítéletét hiba esetén, így számos válfaját ismerték a fegyelmezésnek. Jelentős ereje volt ugyan a lelkiismeretre való indirekt ráhatásnak, a példával való nevelésnek is, és például az a nézet is elterjedt, hogy a testi fenyíték a „rossz gyerekekre” csak demoralizáló hatással van (Sárkány és Szilágyi, 2000, 674. o.), azonban a kicsik gyakran kikaptak, ha nem voltak „jó gyerekek”.

Anya-gyermek kapcsolat a paraszti társadalomban

A hagyományos paraszti közösségekben a valamikori „szoknyarángató” idős korában általában szeretettel emlékezett vissza édesanyjára. A gyermek anyja rendszerint énekekkel, mondókával altatta kicsinyét, s mindaddig ágyánál maradt, míg az el nem aludt. A gyermek így abban a tudatban aludta álmait, hogy anyja mindvégig vigyáz órá. Igaz ugyan, hogy a paraszti életgyakorlat szerint a szülők takarékosan bántak a szeretettel, a gyermek mégis tudta, hogy anyja szereti őt. Tudta anyja átszellemült gesztusaiból, jelentéssel telített mozdulataiból, de abból is tudhatta, hogy olykor csókot kapott tőle homlokára vagy gyengéden megdicsérte, megsimogatta őt, még nagyobb korában is (Csekő, 2000).

Anya és gyermeke kapcsolata különösen az első életévekben volt erős, az „archaikus szeretet” időszakában. Ebben az időszakban az anya elválaszthatatlan részének érzi gyermekét, ezért e korai élet éveket Bálint Alice a „duálunió” fogalmával illetve az 1940-es években. Ebben a periódusban a vágyak és a késztetések összhangban állnak egymással, s ez az ősi szimbiózis majd csak a gyermek önállósulásával kezd feloldódni (Bálint, 1941, 10–12. o.; Deáky, 2011, 63. o.). A születés utáni első hónapok szakaszához különféle babonák, hiedelmek fűződtek, melyek a gyermekfelfogás szempontjából szintén beszédesek: az asszonyok féltették újszülöttjeiket, maguk mellett tartották, nehogy elvigyék a boszorkányok, a rossz szellemek őket (Tátrai, 1997, 41–42. o.; Fügedi, 1988, 27–28. o.). Az erős mozgáskorlátozás is jellemző volt (pólya, pelenka, állószék), s e tekintetben csak az 1930–40-es években történtek változások (Lackovits, 1980, 248. o., 251. o.).

A későbbi életévek folyamán aztán anya és gyermeke rendszerint levált egymásról, ám kapcsolatuk érzelmi intenzitása nőttön-nőtt, hogy majd a serdülőkorban érje el tetőpontját (Deáky, 2011, 63. o.; Bálint, 1941, 10–12. o.). Ahogyan a gyermek nőtt, anyja egyre több gondot fordított megjelenésére, hiszen ügyelnie kellett rá, nehogy az utcán megnézzék érte. A gyermek megjelenése ugyanis döntő volt a család megítélésére szempontjából...

Az asszony tehát nagy gondot fordított a nagyobbacska gyermek megjelenésére, különösen a leánygyermekére. Azt szerette volna, ha kislányából egykor majd ugyanolyan jó megjelenésű, rendes, komoly asszony lesz, mint amilyen most ő. Ezért még a kapuból is visszahívhatta lányát, ha haja, köténye állapotát nem találta rendben (Sárkány és Szilágyi, 2000, 613. o.). A gyermeknek az anyjával való szoros, ám mégis mértéktartó szeretetkapcsolata megkérdőjelezhetetlen erejű és alapvető jelentőségű biztosíték volt mindig is, ugyanakkor a fegyelmezés (például nadrágszűj, botozás) feladatköre is az anyáé volt (Lackovits, 1980, 259. o.), mint ahogyan a tanítgatás is, különösen leánygyermek esetében. Ugyanis a leánygyermek nevelése jórészt anyja, a fiúgyermeké jórészt apja keze alatt történt (Fügedi, 1988, 487. o.). Az emocionális vezetés azonban minden esetre az anya keze alatt összpontosult, nagyrészt tőle függtek tehát a személyiségfejlődés szempontjából legmeghatározóbb folyamatok.

Az anya-gyermek kapcsolat mint képtéma a szolnoki festészetben

A 19–20. század fordulóján az alföldi művésztsadalomban többfelé gyökeret vert az elköteleződés „az izig-vérig magyar piktúra megteremtése” (Egri, 1989, 5. o.) iránt – e művészek olyan művészetet akartak létrehozni, mely a nép érzelmvilágából táplálkozott, „az áldott jó magyar földből” (Bodnár, 1986, 111. o.) sarjadt ki. Ezzel együtt természetesen felélénkült az érdeklődés az egyszerű parasztember sorsa után – a festők mind nagyobb érzékenységgel fordultak tehát a dolgos falusi ember nehéz élete felé, hogy vásznaikon megfessék a paraszti élet kíméletlen rendjét és nyomorúságait. Ez a „plebejikus természet” (Egri, 1989, 5. o.) hatotta át a szolnoki festészetet is: Bihari Sándor, Deák-Ébner Lajos, Fényes Adolf és Koszta József vásznain a parasztember életélményeinek különféle megfogalmazásaival találkozunk (Bodnár, 1986, 111. o.). Ki magányos szemlélődőként, meditatív kompozíciókon jelenítette meg a paraszti sorsot, mély együttérzéssel (D. Fehér, 1992, 26. o.), mint Fényes, ki epikai részletességgel, objektív-leíró egyszerűséggel viszonyult az élményanyaghoz, mint Deák-Ébner és Bihari (Bodnár, 1986, 104. o.), ki belülről átélve jelenítette meg a néplélek indulatait, akárcsak Koszta (Németh, 1981, 84. o.), de a motiváció egy volt: az alföldi táj és népelet vonzereje. E festők együttérzéssel tolmácsolták a paraszti élet legkülönbözőbb helyzeteit, élményeit, akárcsak az aggkort, a munkássorsot, de a gyermekkor, s azzal együtt az anya-gyermek kapcsolat is fontos témaként jelent meg a különböző életművekben.

Azonban még a gyermek-tárgyú képeken sem „a boldog, bájos gyermekkor” kerül megelevenítésre, ahogyan például azt Peske Géza bodajki gyermekfestő jelenetein (*Keménydió, Kutyaival játszó fiú, Kisfiú kutyával, Kislány kutyával*) láthatjuk (NKÖEÖK, 2007). Sokkal inkább azt kell mondanunk, hogy a paraszti élet alázatos, szótalán rendje bújik meg a gyermekek bőre alatt ezeken a megjelenítéseken. Noha anatómiai-fiziognómiai értelemben gyermekeket látunk, jellegzetesen gyermeki élethelyzetek ritkán fordulnak elő. Többnyire komoly, szemérmes, visszafogott leánygyermekek és engedelmes, szófogadó fiúcskák jelennek meg paraszti öltözékben, ezáltal is kifejezésre juttatva a falusi élet nehéz rendjét. Azonban érdemes kiemelni, hogy a gyermekség motívumai, bár nem sikkadnak el az értelmezésekben, de nem is kerülnek kiemelésre.

A gyermekkor képzőművészeti interpretációját vizsgálva külön témakörként jelenik meg az anya-gyermek kapcsolat vizuális művészeti megjelenítése. E tárgykörbe olyan képek tartoznak, amelyek többsége kisdedet ábrázol édesanyjával, megszólaltatva az ősi, „archaikus szeretet” (Bálint, 1941, 10–12. o.) élményét. Ugyanakkor a szocializmus korszakának kritikusa e képek mögött felfedezni vélték a népet összetartó szeretet erejét. Oelmacher Anna például, aki maga szocialista elköteleződéséről valló festményeiről is ismert, így ír Fényes Adolf műveiről: „A nép elpusztíthatatlan erejéről vallanak ezek a képek” (Oelmacher és N. Péntes, 1960, 11. o.). Ezen interpretáció szerint tehát hangsúlyosan jelenik meg a művészek azon szívbeli meggyőződése, hogy ahol a kíméletlen életgyakorlat felszíne mögött mély szeretet húzódik meg, ott szétmorzsolhatatlan erők dolgoznak. Az mindenestre mindentől eltekintve is elmondható, hogy e festmények erős szálakkal fűződnek a kor szociális érzékenységtől fűtött ideológiai irányzataihoz, ha nem is egészen közvetlenül.

Az alkotásokon hangsúlyosan jelentkezik a szeretetre, gyámolításra szoruló gyermek felfogása és az odaadó anya képe, a meleg, mértéktartóan szerető nevelői attitűd. Érződik a mérhetetlen szegénység terhes légköre, esetenként a nélkülözés miatti keserű kifakadás nehéz levegője, ám a gyermek lénye soha nem éhezik szeretetben. Anyja a legnagyobb nyomorúságban is anyja, ki legféltettebb kincseként ragadja magához a „kicsit”. Magával viszi a vásárra is, hadd tanuljon bele a közösségi életbe, illetve a nap fáradalmai után „borjával” az ölében piheni ki magát...

A tárgyalt alkotások közül több összefüggésbe hozható a Madonna-ábrázolások hagyományával. Így megfigyelhetjük azt is, miképp lehet átvinni az anyaság-témát az ábrázolás tárgyát tekintve mikroszinten mozgó paraszti tárgyú vizuális megfogalmazásokra. E képek az elemi szeretet elpusztíthatatlan, örök törvényéről tanúskodnak, ugyanakkor egyúttal választ szolgáltatnak a kor megrázó erejű szociális kérdéseire is, a hatalmas méreteket öltő szűkölködésre és nélkülözésre.

Megjegyezzük továbbá, hogy a „miniatürizált felnőtt” képe e műveken meglehetősen ritkán érződik át, mivelhogy nagy számmal ábrázolnak újszülötteket, csecsemőket vagy legalábbis kisgyermekkorú gyerekeket. Azonban a képeken – többek között a tárgyi környezet, a felnőtt környezet, a ruhák okán – hangsúlyosan parasztyermekek jelennek meg.

Fényes Adolf (1867–1945)

Fényes Adolf Kecskeméten született, jómódú polgári családban. Kortársai zárkózott, magányos embernek ismerték, ugyanakkor közlékeny volt és mélyen emberséges. Távol tartotta magát az izgalmaktól és a szocialista gondolkodástól, azonban munkásságában már tanulmányai után kifejeződésre jutott az érdeklődés a szegényparasztság iránt (*D. Fehér*, 1992, 25. o.). 1898-ban kezdte meg *Szegény emberek élete* című ciklusát, de már 1897-ben olyan képet festett, mint amilyen a *Cívódás*. E képét – *Napszámos* (1900) és *Ebéd* (1902) című képével együtt – egy olyan időszakban alkotta, amelyben Munkácsy Mihály megfestette a *Sztrájkot* (1895), Kernstok Károly az *Agitátor a gyár kantinjában* című képét (1897), Révész Imre a *Panem!* (1899), illetve Bihari Sándor a *Programbeszéd* című kompozíciót (1891) (*Oelmacher*, 1970, 23–24. o.). Ezek a képek már tetten érhetők a kor szociális mozgalmainak szólamai, illetve a részvét a szűkölködő szegény emberek sorsa iránt. Fényes e korszakának meditatív parasztjelenetein, sötét, komor tónusú, drámai kompozícióin a nyomor és a roppant feszültség atmoszférája érzékelhető (*Végyvári*, 1952, 42–48. o.). Festészete ezekben az időkben lényegében Munkácsy hatásától tanúskodott.

Képeit, ahogyan vallotta, sokkal inkább emberként alkotta, mint művészként, azzal a szándékkal, hogy képei a kiállításon fölrázzák „a szépen élő közönség lelkiismeretét” (*Németh*, 1972, 26–27. o.). Képein tiszteletet és megbecsülést követelt a szegények élete iránt, felmutatva a kizsákmányolt emberek nehéz sorsát. Festményeit a közönség valóban megriadva fogadta, a korabeli kritika pedig elragadtatva sorolta a festőt a harcos szocializmus mestereinek sorába, mint ahogyan azt a *Család* című festmény (1898; 1/a. ábra) kapcsán láthatjuk. Közélről szemlélve azonban belátható: „Nem a proletár, hanem a szín és a rajz ennek a sorozatnak a főhőse. Kurtán, tömören fejezni ki valamit: nyilván ez a cél.” (*Lyka*, 1905)

Szegényparaszti szobában vagyunk, tompa fényű, fülledt helységben, ahová éppen hogy beszökik a fény, már el is illan. A fény kiemeli az asszony arcát, kezét és a csecsemő koponyáját. A kép jóval nyugodtabb, mint a *Cívódás* (1896) vagy a *Miért éltek?* (1900), de itt is érzékelhető a konfliktus, amely keserűen elfojtva pihen a levegőben, s amely a hétköznapiak nyomorából következik. Ugyanakkor érezhető valamiféle bensőséges nyugalom is a képen, s ezt a nyugalmat a gyermek iránti odaadó anyai szeretet táplálja (*Lyka*, 1905). Az anya ringó mozdulatokkal lépkedve fogja magához a kisdedet, oltalmazón, félig bebugyolálva, mintha csak elválaszthatatlan része volna, s talán halk énekszóval altatja őt. Az apa összekulcsolt kezekkel ül egy széken, s onnan tekint a nőre, mint aki válasz után néz sűrgetőn...

A gyermek a sanyarú körülmények ellenére is jó kezekben van, szülei szeretetre és biztonságra vágyó, érzékeny lényként tekintenek rá, akiért felelősséggel tartoznak. Eszünkbe idézhetjük Escher Károly *Proletár Madonna* című fotográfiáját is (1/b. ábra),

1/a. ábra. Fényes Adolf: Család, 1898

1/b. ábra. Escher Károly: Proletár Madonna (Éhes a baba), 1938

s miként Escher vallja saját műveiről, úgy e festményről is elmondhatjuk: vádiratok ezek „a lelkiismeretlen emberek és a felelőtlen társadalom ellen” (Albertini, 2002). A gyermek ugyanakkor mindkét idézett képen a féltő anyai szeretet eleven tárgyaként jelenik meg, akit anyja a jövő zálogaként dédelget, őriz.

A *Család* című festményen nagyszerű erővel elevenedik meg a festőnek azon törekvése, amellyel érzékeltetni kívánja, hogy a családban a legnagyobb nyomorúságban is uralkodik az emberség, az összetartozás és a szeretet, s éppen ez az, a szeretet, amelynek révén a nép szétmorzsolhatatlan, minden sanyarú körülmény ellenére is. Az árnyak s az érzékelhető konfliktusok ellenére is érezzük az alakok összetartozását, a törekvést az összetartásra, s ez a törekvés magától értetődően a családnak mint ideálnak és mint eleven valóságnak az integráló erejéből fakad.

Ugyancsak a szegényember-korszakból való az *Anyá* című kompozíció (1901; 2. ábra), amelyen egy öt-hat éves, jól öltözött fiúgyermeket látunk sötét ruhás, mezítlábas anyjának testébe kapaszkodva. Az asszony féltve és oltalmazón ragadja magához gyermekét. Az anya megviselt lába, görnyedt testtartása megtört lényére utal, ezzel szemben fián még cipő is van; ez okot adhat többek között arra a találgatásra, hogy az asszony módosabb örökbefogadóktól kapta vissza az „övét”. A gyermek fehér alakja az ártatlanság alakjaként tűnik ki az anya baljóslatú feketéjéből, kettejük alakja mégis összetartozónak érződik a mozdulatok bensőségesége, drámaisága okán. A képből egyszerre árad a gyötrő szegénység és az egymásra utalt-

2. ábra. Fényes Adolf: Anya, 1901

3. ábra. Fényes Adolf: Bölcsőt ringató, 1907

4. ábra. Bölcsőt ringató, 1902

ság atmoszférája, anya és gyermeke egymással szorosan összefonódó alakját „a nehéz mindennapok egyetlen fénye, az összetartozás járja át” (Oelmacher, 1970, 25. o.). A két alakot semleges térben látjuk, ezzel is megalapozva a kép passzív, meditatív jellegét, kritikai attitűdje révén azonban kifejeződésre jut a művész nagyfokú szociális érzékenysége, embersége is. A képből halk szavúan, de megrázóan árad az egymásra utaltság és a nélkülözés légköre (Oelmacher, 1970, 25. o.). A festmény alapvető koncepciója, ha tetszik, szintén az a törekvés, mellyel a művész érzékeltetni kívánja a szeretet roppant integráló erejét az életkörülmények könyörtelenségével szemben.

Az *Anya* című kompozíció komor tónusaihoz és részvétet keltő asszonyalakjához képest a néhány évvel később készült *Bölcsőt ringató* (*Ringató anya*) című kép (1907; 3. ábra) már az anyaság csendes, bensőséges, derűsebb megjelenítését nyújtja. E mű immár – Végvári Lajos szavaival élve – „nélkülözi a fojtott drámaiságot, a ’hamu alatt pislákoló szenvedélyt” (Végvári, 1952, 44. o.). Az anya alakját háttal látjuk, egy számolyon ülve, lábai előtt, a földön kicsinye fekszik egy fateknőben, gondosan bebugyolálva – az anya féltőn örökdi gyermekéneke fölött. A színes blúz, világos kendős asszony és bölcsőben fekvő gyermekének alakja dekoratív hatást eredményez, a világos szobabelsőben elhelyezett csendéletszerű elemek pedig fokozzák a képből áradó nyugalmas hétköznapi életet. Ugyanakkor a puritán fizikai környezet és annak tárgyi elemei – a számoly, a fateknő, a terítő nélküli asztaldeszka, rajta a kenyér, a mázas köcsög és a tányér – segítenek felidézni a szociális helyzetet. Érezzük tehát a nélkülözés nehéz levegőjét, ám a színes népviseleti elemek és a mázas cserépedények mégis derűsebbé, oldottabbá teszik a kép hangulatát (Németh, 1981).

A háttér ezüstös árnyalatú szürkés-kékje kölcsönöz a jelenetnek meghittséget és bensőséget, s ezt a bensőségeséget csak fokozza a háromszög-kompozíció. A kép átlói, mint például amilyen a vállkendő mentén, illetve az anya rajzának jobb oldala mentén kirajzolódó egyenes, összerendezetté teszik a képet, ezáltal a képből az a békés hangulat és nyugalom érződik, amely a két halk szavúan megfestett alak mély gyökerű, elemi kapcsolatát jellemzi – ily módon igazán érzékenyen szólal meg az archaikus szeretet fogalma a képből (Vajda és Kósa, 2005, 231–235. o.; Bálint, 1941, 10–12. o.). A szerető, gondoskodó, odaadó anya képe és a szeretett, féltett, érzékeny gyermek fogalma rajzolódik elénk ezen a kompozíción. A képnek egyébként egy korábbi változatát is ismerjük, megközelítőleg 1902-ből (4. ábra), amelynek sötétvörös hátere egészen más, drámaibb

hangulatot ad a képnek; ez utóbbi kép természetesen még nagyrészt a szegényember-piktúra jegyeit hordozza magán.

Öltöztetés című rajzán (1903; 5. ábra) a művész anya és gyermeke kapcsolatából ragad ki egy szótalán pillanatot. Az asszony a földön ül, onnan igazítja széken ülő kisfián a nadrágot – talán templomba vagy iskolába készül engedni gyermekét. A gyerek állapota sokat elárul a családról, így nem engedheti utcára gondatlanul felöltözve – a gyermek az anya számára akkor büszkeség, ha a falubelieknek elnyeri szívbeli tetszését. A paraszti közösségekben az erkölcsi megítélés szorosan összefonódott a külsőségekkel, ezért az ember fia nem feledkezhetett el magáról egy pillanatra sem. Ugyanakkor nem érződik kényszerűség a jelenetből: a gondoskodás és a szeretet ereje nyilvánul meg ebben a bensőséges, rituális törődésben, kettejük alakját afféle mértéktartó szeretet köti össze. A gyermek lényéből alázat érződik anyja iránt.

5. ábra. Fényes Adolf: *Öltöztetés*, 1903 k.

Bihari Sándor (1855–1906)

Ha Fényes Adolf parasztfigurái éheznek és nyomorognak, Bihari Sándor figuráit derekas, sorsukat büszkén viselő alakokként kell jellemeznünk. Bihari érzéke az emberi karakterek utánteremtése iránt oly fokú volt, hogy a nép emberei szívesen ismerték fel egymást e festmények alakjaiban. E művész a mindennapi életet festette a maga egyszerűségében, természetességében, s ahogyan Lyka Károly (1906) írta, mindenféle „ünneplő ruha és etnográfiai érdekesség nélkül”.

Bihari roppant szegény falusi iparos családba született, s a szegénység aztán egész életében társa maradt. Művészete csak utolsó éveiben bontakozhatott ki visszavonhatatlanul, ugyanis ekkor már teljesen letelepedett a szolnoki művésztelepen. Innentől fogva fiatalos erővel festett, színes, az élmény melegét sugárzó képeket látunk tőle, a jelenetезés-sel pedig végleg felhagy (*Lyka*, 1906). Ebben az időszakban készültek *Kecskepásztor* és *Dinnyeevő (Parasztfű)* című festményei, de élete utolsó éveiben festette *Gyermekét fésülő asszony* című festményét (1905; 6. ábra) is.

Bihari e művén immár – a régebbi barnákkal és élettelen helyi színekkel

6. ábra. Bihari Sándor: *Gyermekét fésülő asszony*, 1905

szemben – színes kolorit uralkodik, az alakokon és a házfalakon pedig gyengéd fény ömlik el. Mindez átélhetővé és szerethetővé teszi ezt a szerény, halk szavú jelenetet (*Oelmacher*, 1970, 17. o.). Az életmű korábbi jellemzőitől eltérően képkivágásos kompozíciót látunk, ám a csendéletszerű elemek merőben életképszerűvé teszik a festményt. A mű egészét mégsem a részletező elbeszélés jellemzi már, sokkal inkább anya és gyermeke kapcsolatáról kapunk egy szinte antropológiai igényű szemlélt. A kép egy elmélyült pillanatba sűríti a paraszti élet hallgatag, ám mégis oly eleven rendjét – az anya mintegy szertartásos mozdulatokkal fonja leánya varkocsát, ki türelmesen, komolyan viseli a helyzetet; mozdulataik rendkívül nyugodtak, tekintetük a „rítusra” összpontosít. Kettejük alakját a rítusos átélés bensőséges levegője járja át. Mint tudjuk, a parasztleányi élet alapvető eleme volt a rendes megjelenés – az anya faluhelyen még a kapuból is visszahívta lányát, ha köténye állapotát nem találta rendben. A képen a mozdulatok átéltsége, a műveletek „beléködöltsége” miatt érződik az a szertartásos rend, amely összefogja őket, érzékelhetővé válik a kettejük alakját összerendező szeretetkapcsolat bensőséges volta. Érezhető, az évek múlásával majd – anyja csendes példája nyomán – e lányból is komoly, fegyelmezett, türelmes asszony válik. A mű szemléletesen juttatja kifejezésre a hallgatag, szófogadó leánygyermek és a törődő anya képét.

Deák-Ébner Lajos (1850–1934)

Deák-Ébner Lajos egy beolvadt, „jó magyar hazafivá lett”, német származású családból származott, ahol erős nemzeti érzelmű nevelést kapott. Hamar megismerkedett a szabadságharc eseményeivel és céljaival, s ez művészi munkásságára alapvetően kihatott. Tanulmányait Münchenben és Párizsban végezte, majd letelepedett Barbizonban. Szolnokra Pottenkofen, az osztrák festő híre vonzotta, s e vidék aztán csakhamar döntő hatást gyakorolt festészetére. Miután a magyar népelet sűrűjébe toppant, levedlette magáról az iskolás hatásokat és kedélyes, részletező kedvű kompozíciókat kezdett festeni a nép életéről, epikai részletességgel beszélve el a mellékesnek tűnőt is (*Oelmacher*, 1970, 7–8. o.). Különös érzéke volt ahhoz, hogy hitelesen, leíró egyszerűséggel és közvetlenséggel elevenítse meg a kemény sorsú falusi ember életét. Végvári Lajos a művész munkáit – éppen azok hitelessége és mozgalmassága okán – a holland realista festésszel (17. század) rokonítja a *Szabad Művészet* hasábjain, ugyanakkor elválasztja e műveket a barbizoni iskola poétikusnak mondott festészetétől (*Végvári*, 1950). A művész képeit a szocializmus idején – a típusok szemléletes megfogalmazása és a népi élet plasztikus életképi megjelenítése okán – más szerzők is szívesen sorolták az „agrárproletariátus” ábrázolásának tárgykörébe, s egyúttal a kritikai realizmus darabjai közé.

Deák-Ébner Lajos a leggyakrabban talán vásári jeleneteket készített. Festményein gyakran látni egymással tereferélő, sokszoknyás, vastag derekú asszonyokat is. *Kofák* című festményén (é. n.; 7. ábra) is ilyen vidám, erős, dolgos nőket látunk tereferélni, munkájuk után, a jól megérdemelt pihenés közben (*Oelmacher*, 1970, 10. o.). A kék ruhás asszony térdén „kis hitvánságba” öltözött gyermek támaszkodik, ki halkán, szelíden viseli magát. Anyjának jól esik „borja” közelsége, szépen „tűri” szoknyájánál a gyermeket, ki fehér ruháscskájával már-már az ártatlanság szimbólumaként jelenik meg. Az asszonyok taglejtései, a fejmozdulatok, a ruhák színei az asszonyi tereferé hevét juttatják kifejezésre, ezzel szemben a kisfiú alakja, s az az ösztönös gyengédség, ahogyan anyja magánál tartja, nyugalmat, harmóniát hoz a képbe. Érződik, a gyermeket szeretet és megértés veszi körül, még ha körülötte az asszonyok tudják is, hogy a „kicsi” nem ért még semmit „az életből”, s ezért nem is számít még egészen „embernek”. Ezt az attitűdöt juttatja kifejezésre a ráöltött tipikus gyermekruha is: a gyerekek társadalmilag még nincs jelentős szerepe, ám a szeretet nem elsősorban társadalmi kérdés, sokkal inkább

7. ábra. Deák-Ébner Lajos:
Kofák, é. n.

8. ábra. Deák-Ébner Lajos:
Lacikonyha, 1904

ösztönös meghatározója az ember életének, s ez minden korban állandó (Pollock, 1998, 176–194. o.).

A paraszti élet hiteles megjelenítését adja a *Lacikonyha* (1904; 8. ábra) című kép is (Rózsaffy, 1907). A kis méretben kivitelezett, sokalakos vásári jeleneten a szolnoki vásártér dolgos, mozgalmas mindennapjaiba tekinthetünk be. A gyermekalakok és a család hangsúlyos szerepet kapnak e részletetekben rendkívül gazdag kompozíción: az anya egy asztalnál ül, combján fehér „kis hitványségba” (Lackovits, 1995, 37. o.) öltöztetett gyermeke, ki gyámoltalanul viseli magát. Az asszony bögréből itatja „borját”. Előttük, a földön, szép ruhájában hever egy kislány, talán ő is a széken ülő asszonyé. Az asszony mögött egy kabátos, kalapos férfi látható – esetleg ő az apa; távolságtartóan, mintegy kívülállóként viseli magát. A család háromszöge szépen szerveződik bele a zsibolygó vásári tömeg emberfürtjébe. Az anya és a gyermek alakja a templomtorony függőleges tengelye mentén, tehát mintegy szakrális mezőben kerül elrendezésre, ezáltal az ábrázolás párhuzamba állítható a Madonna-ábrázolás hagyományával. Reájuk tekint fentről egy feketébe öltözött asszony, s a kislány is őket nézi a földről. Ugyanakkor rajtuk kívül még több „aktor” figyelme is e „jelenetre” irányul.

Deák-Ébner Lajos *Anyja gyermekével* (é. n.; 9. ábra) című képe valószínűleg még a korai pályamű termése. A különbség szembetűnő a későbbi sokalakos népeletkép-festészethez képest: kétalakos, idillikus ábrázolást látunk, s itt még tetten érhetők az akadémikus hatások is. A mű korántsem annyira beszédes, mint amennyire poétikus – az anya-gyermek kapcsolat egyfajta ideálja jelenik meg e képen, semmint az eleven valóság. Pólyás gyermekét ringató anyát látunk az otthoni környezetből kiragadva, beállított pózban; az anya lába a szék talapzatán nyugszik, karjában vízszintesen, fehér ruhácskában a „kicsi”. Ruhájának fehéré, illetve az a gyengédség és odaadás, amellyel az anya

Úgy érződik, a gyermeket nem puszta szülei nevelik, hanem maga a közösség, hiszen annak zörejei és harmóniája kitörölhetetlen nyomot hagynak lelkében. A falusi gyermek nemcsak szülei gyermeke, de a közösségé is, amelyetől impulzusokat kap már e korai életszakaszban.

9. ábra. Deák-Ébner Lajos: Anyja gyermekével, é. n.

10. ábra. Koszta József: Háromkirályok („Paraszt Madonna”), 1906–1907

reá néz, mintegy az ártatlanság fátylával takarja el a gyermekkor valóságát. A képen hangsúlyos Madona-áthallást érzünk. Szemtanúi lehetünk a gondoskodó, oltalmazó anya képének: a képen a kiolthatatlan archaikus szeretet érződik, akadémikus megoldásokkal, korántsem objektív-leíró jelleggel; a teknő sem a részletező elbeszélés kedvéért szerepel a képen, sokkal inkább az anyaszerep nélkülözhetetlen tartozékaként. E képen mintegy afféle művi anyaideállal találkozunk.

Koszta József (1861–1949)

Koszta József mestere volt a melankolikus atmoszférateremtésnek – belülről élte át a parasztsorsot, így belülről is festette azt meg. Sorsközösséget vállalt a falusi néppel, s attól művészi sikerei után sem távolodott el (*Egri*, 1989, 11–12. o.). Búcsút mondott a század közepén már-már hagyományossá váló cselekményes életképfestészetnek: képeit elsöprő indulat uralja, s távol állnak a részletező szándéktól. Képeiből érezhető a tehetetlenség fölött érzett szenvedélyes düh, a végtelen kétségbeesés (*Végyvári*, 1952, 51-53. o.). Lázongó ösztönember volt, aki izzig-vérig plebejikus szemléletű festészetet művelt: anyagszerű, vaskos felületein a mitológiai témák is plebejikus jelleget kaptak. Így történt például ez a *Háromkirályok* (10. ábra) című képpel.

E korábbiaknál monumentálisabb jellegű munkáját Rómában készítette Fraknoi-ösztöndíjasként, a római Fraknoi-villa falára, 1906–1907 között. Méltatói „paraszt Madonnának” nevezték a képet. Mária feje körül nincs dicsfény, amely egy korábbi változaton még szerepelt (*Krén és Marx*, é. n.). A kép mitológiai háttere jól ismert, azonban az a

közvetlenség és természetes egyszerűség, amellyel előadásra került, mintegy közel hozza a mítoszt a köznapi anyaság érzéséhez. A kép az expresszív realizmus kosztai formanyelvén adja elő a változatlan hitelességgel élénk táruló történetet, feloldva a távolságot a dolgos paraszti hétköznapok valója és a mítoszok pátosza között, emberközelivé, sajátként átélhetővé tesz egy jelentős kultúrtörténeti szólamot. A mű még inkább igazolja azt, amit az eddig elemzett művek néhányá kapcsán már elmondtunk a Madonna-archetípussal való párhuzamról: anya és gyermeke mindennapi történeteit szemlélhetjük ezeken a vásznanon, de tudjuk, hogy ezekben a történetekben tovább él az a hagyomány és az a korszakalantul élő íratlan törvény, amely oly eggyé teszi anyát és „borját”.

Összegzés

Az anya-gyermek kapcsolat a paraszti társadalmakban jól reprezentált téma a visszaemlékezésekben és a szépirodalomban egyaránt, ugyanakkor a képzőművészeti alkotások is hasznos dokumentumoknak bizonyulnak e tárgykör kutatása szempontjából. A századfordulón e témával – s egyébként magával a gyermekkorral – élénk érdeklődéssel foglalkoztak a szolnoki művésztelep olyan képviselői is, mint Fényes Adolf, Deák-Ébner Lajos, Bihari Sándor és Koszta József. Az alkotók különbözőképpen ábrázolták a témát – ki derekas, sokszoknyás asszonyok között, ki anyja féltő ölelésének oltalmában jelenítette meg a kisdedet, ám mindegyik ábrázoláson egyformán kifejeződésre jut az az ősi, „archaikus szeretet” (Bálint, 1941, 10–12. o.), mely minden korszakban egy és ugyanaz (Pollock, 1998, 176–194. o.).

A képek mögül érezhető a művészek elköteleződése a paraszti sors iránt, így a szeretetkapcsolat ábrázolása elválaszthatatlanul jelenik meg a paraszti életrend, életkörülmények, élethelyzetek megjelenítésétől – hol a nélkülözés, hol a közösség nyüzsgő, ám biztonságos légköre válik érzékelhetővé a műveken. A festményeken felismerhető az odaadó, gondoskodó anya képe, a gyermek pedig szeretett, érzékeny lényként látható. A „nagyobbacska” gyermekeket ábrázoló képekről kiolvasható az engedelmes, alázatos gyermek képe, összefüggésben az anya mintegy szertartásos tartásával, mozdulataival. A család azonban e képeken többnyire nem mint ideál, hanem sokkal inkább mint eleven valóság jelenik meg.

Feltűnő továbbá, hogy bizonyos, a néprajzi szakirodalomban hangsúlyozott gyermeklét-motívumok, mint amilyen a fegyelmzés, az ábrázolásokon nem jutnak kifejeződésre. Ennek azonban egyszerű magyarázata van: először is, a műveken nagyrészt kisdedek jelennek meg, másodsor pedig, az anya-gyermek kapcsolat témája – ha képzőművészeti megjelenítésről van szó – egészen egyszerűen nem hívja elő ezt a gyermeklét-elemet. A festők ugyanis nem a nevelés vagy a gyermekélet témáját elevenítették meg vásznaikon, a téma sokkal inkább az anyaság volt a maga minemiségében. Úgyszólván a „mindennapok Madonnája” jelenik meg ezeken az ábrázolásokon a gyermekkel, akit anyja féltőn ölel magához, táplál vagy öltöztet, de minden esetben a szeretet ereje áll az interpretációk középpontjában.

Érthető tehát, ha többnyire nem került hangsúly ezeken az ábrázolásokon bizonyos gyermekkortörténeti és néprajzi szempontból hangsúlyos részletekre. Az ilyen részletek bemutatása meglátásom szerint inkább merőben leíró jellegű ábrázolásokon lenne elképzelhető. Ezek a képek tehát gyermekkortörténeti szempontból nem túl beszédeseek, ám mégis sokatmondóak, hiszen érzékeltetik: a művészek különös érzékenységgel fordulnak a téma iránt, s ez talán egyszerre a társadalmi környezet érdeklődése indikátorának is tekinthető...

Függelék – képjegyzék

1. Fényes Adolf (1867–1945): *Család*, 1898 (*Laskay*, 2006)
2. Fényes Adolf (1867–1945): *Anya*, 1901 (*Krén és Marx*, é. n.)
3. Fényes Adolf (1867–1945): *Öltöztetés*, 1904 (*Nagy*, 1903)
4. Fényes Adolf (1867–1945): *Bölcsőt ringató*, 1907 (*Bálintné*, 1992)
5. Fényes Adolf (1867–1945): *Bölcsőt ringató (Fiatal anya)*, 1902 k.²
6. Bihari Sándor (1855–1906): *Gyermekét fésülő asszony*, 1905 (*Oelmacher*, 1970, 22. o.)
7. Deák-Ébner Lajos (1850–1934): *Kofák*, é. n. (*Oelmacher*, 1970, 10.)
8. Deák-Ébner Lajos (1850–1934): *Lacikonyha*, 1904 (*Rózsa*, 1907)
9. Deák-Ébner Lajos (1850–1906): *Anya gyermekével*, é. n.³
10. Koszta József (1861–1949): *Háromkirályok*, 1906–1907 (*Egri*, 1989, 6. kép)

Jegyzetek

¹ A fegyelmezés ábrázolásának alulreprezentáltsága meglepő, hiszen még Tornyai maga is így vall: „Minálunk, szegény parasztnál, már hozzá voltunk ahhoz szokva, hogy minden percben elverődhetünk” (*Bodnár*, 1970, 34. o.)

² Virág Judit Galéria. 2012. 11. 11-i megtekintés, Virág Judit Galéria, http://viragjuditgaleria.hu/hu/muveszek/muveszek/F/fenyas_adolf/

³ Kieselbach Galéria és Aukciósház. 2012. 11. 14-i megtekintés, Kieselbach, http://www.kieselbach.hu/alkotas/anya-gyermekevel_4533

Bibliográfia

- Albertini Béla (2002): Budapesti szociofotók – Világháborútól világháborúig. *Budapesti Negyed*, 1–2. sz. 2012. 12. 30-i megtekintés, <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00027/AB.htm>
- Bálint Alice (1941): *Anya és gyermek*. Pantheon Kiadó, Budapest.
- Bálintné Hegyesi Júlia (1992): *Fényes Adolf festőművész munkássága 1867–1945*. Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, Szolnok.
- Bodnár Éva (1986): *Az újra felfedezett Tornyai*. Gondolat, Budapest.
- Bodovics Éva (2011): Gyermekélet és gyermekhalál a paraszti társadalomban. *Zempléni Műzsa*, 1. sz. 5–19.
- Csekő Csilla (2000): A gyermeknevelés néhány aspektusa hagyományos falusi közösségekben. In: Kéri Katalin (2000, szerk.): *Ezerszínű világ: mozaikok a nevelés történetéből V*. Pécsi Tudományegyetem – Tanárképző Intézet, Pécs. 2012. 01. 02-i megtekintés, <http://vmek.oszk.hu/01800/01887/html/ezers05.htm>
- Deáky Zita (2011): *A kisgyermekkor történeti néprajza Magyarországon*. Századvég, Budapest.
- deMause, Lloyd (1998): A gyermekkor története. In: Vajda Zsuzsanna és Pukánszky Béla (1998, szerk.): *A gyermekkor története*. Szöveggyűjtemény. Eötvös József Kiadó, Budapest. 13–41.
- Eberlein, J. K. (2012): Tartalom és belső tartalom: az ikonográfiai-ikonológiai módszer. In: *Érintkező felület*. Rényi András honlapja. 2012. 07. 05-i megtekintés, http://www.renyiandras.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=202&Itemid=197
- Egri Mária (1977): *A szolnoki művésztelep*. Képzőművészeti Alap, Budapest.
- Egri Mária (1989): *Koszta József*. Corvina, Budapest.
- Endrődy-Nagy Orsolya (2010): Gyermekkép a 16. századi Németalföldön idősebb Pieter Brueghel művein. *Iskolakultúra*, 20. 7–8. sz. 137–147. o.
- Fügedi Márta (1988): *A gyermek a matyó családban*. Hermann Ottó Múzeum, Miskolc.
- Gazda Klára (2008): *Gyermekvilág Esztelneken*. Ős-kép Kiadó, Budapest.
- Géczi János (2010a): Képi hangsúlyok a pedagógiai szaksajtóban 1960–1980. In: Kozma Tamás és Perjés István (2010, szerk.): *Új kutatások a neveléstudományokban 2009*. Aula, Budapest. 311–328.
- Géczi János (2010b): Ikonológia-ikonográfia mint a történeti pedagógia segéttudománya. In: uő: *Sajtó, kép, neveléstörténet. Tanulmányok*. Iskolakultúra, Budapest–Veszprém. 203–213.
- Géczi János és Darvai Tibor (2010): A sajtófotók gyermekképe a nevelésügyi folyóiratokban. 1960–1980. *Iskolakultúra*, 20. 7–8. sz. 35–53.

- Kéri Katalin (2009): Hervasztó jelen, virágzó jövő. Gyermekábrázolás a Nők Lapja címlapjain az 1950-es években. In: Szabolcs Éva (2009, szerk.): *Ifjúkorok, gyermekvilágok II.* Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 111–166.
- Krén Emil és Marx Dániel (é. n., szerk.): *Képzőművészet Magyarországon.* 2012. 12. 20-i megtekintés, <http://www.hung-art.hu/index.html>
- Lackovits Emőke (1980): *Adalékok a falusi gyermekek életéhez Veszprém megyében, 1868–1945.* Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 15. Veszprém. 237–272.
- Laskay Gabriella (2006, szerk.): *Száz szép kép.* 2012. 08. 28-i megtekintés, <http://mek.oszk.hu/03400/03492/html/dokumentum.htm>
- Lyka Károly (1905): Fényes Adolf. *Művészet*, 6. 2012. 12. 26-i megtekintés, <http://epa.oszk.hu/00000/00009/04/353-361-fenyves.htm>
- Lyka Károly (1906): Bihari Sándor. *Művészet*, 6. 2013. 02. 07-i megtekintés, <http://www.mke.hu/lyka/05/353-365-bihari.htm>
- Nagy Sándor (1903): Művészi hitvallások. *Művészet*, 4. sz. 2012. 11. 29-i megtekintés, http://www.mke.hu/lyka/02/muveszet_02_hitvallas.htm
- Németh Lajos (1981, szerk.): *Magyar művészet 1890–1919. 2. kötet: szövegkötet.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Sárkány Mihály és Szilágyi Miklós (2000, szerk.): *Magyar néprajz. VIII. Társadalom.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Németh Lajos (1972): *Modern magyar művészet.* Corvina Kiadó, Budapest.
- NKÖEÖK (2007, szerk.): *Bodajk története III. Bodajk híres festői.* Helytörténeti Szakkör, Bodajk. 2012. 12. 28-i megtekintés, Sulinet, http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Bodajk/pages/bodajk_tortenete_iii/001_peske_geza.htm
- Oelmacher Anna (1970): *Deák-Ébner, Bihari, Fényes.* Képzőművészeti Alap, Budapest.
- Oelmacher Anna és N. Péntes Éva (1960): *Fényes Adolf emlékkiállítás.* Budapest, Magyar Nemzeti Galéria. Révai Ny., Budapest.
- Péter Katalin (1996, szerk.): *Gyermek a kora újkori Magyarországon.* MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
- Pollock, L. (1998): A gyermekekkel kapcsolatos attitűdök. In: Vajda Zsuzsanna és Pukánszky Béla (1998, szerk.): *A gyermekkor története.* Szöveggyűjtemény. Eötvös József Kiadó, Budapest. 176–210.
- Pukánszky Béla (2001): Gyermekfelfogás a barokk korban. In: Dombi Józsefné és Maczelka Noémi (2001, szerk.): *A barokk kor interdiszciplináris megközelítése a Bach évforduló jegyében.* Tanulmánykötet. JGYTF Tanárképző Főiskolai Kar Ének-zene Tanszék, Szeged. 52–65.
- Pukánszky Béla (2005): *A gyermek a 19. századi neveléstani kézikönyvekben.* Iskolakultúra, Pécs.
- Réau, L. (1986): Az ikonográfia meghatározása és alkalmazása. In: Pál József (1986, szerk.): *Az ikonológia elmélete.* József Attila Tudományegyetem Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéke, Szeged. 2012. 07. 10-i megtekintés, <http://www.bibl.u-szeged.hu/jatepress/reau.htm>
- Rózsaffy Dezső (1907): Deák-Ébner Lajos. *Művészet*, 2. sz. 2012. 12. 29-i megtekintés, <http://www.mke.hu/lyka/06/073-081-deakebner.htm>
- Sturgis, A. (2003, főszerk.): *A festészet titkai.* Glória Kiadó, Budapest.
- Szuhai Benedek (1899): Arany ÁBC. *Sárospataki Lapok*, 18. 46. sz. 948–952.
- Tátrai Zsuzsanna (1997): Falusi gyermekélet Magyarországon. *História*, 5–6. 40–44.
- Vajda Zsuzsanna és Kósa Éva (2005): *Neveléslélektan.* Osiris, Budapest.
- Véghvári Lajos (1952): *Szolnoki művészet.* Művelt Nép, Budapest.
- Véghvári Lajos (1950): Deák-Ébner Lajos. *Szabad Művészet*, 3–4. sz. 111–120.

Társadalmi egyenlőtlenségek és nevelés¹

Először a társadalmi egyenlőségről gondolkodjunk – röviden. Vitathatatlan, a társadalmi egyenlőség ősrégi becses eszme, történelemformáló erő, természetes, sokakat magával ragadó kíváncsiság és életérzés. A modern (új- és legújabb kori) politika szüntelenül és közvetlenül ki is nyilvánítja: társadalmi értelemben minden ember egyenlő. A különböző politikai (és ideológiai) természetű dokumentumok csak árnyalati eltérést mutatnak a megfogalmazásban, a mondanivaló szempontjából (hogy tehát minden ember egyenlő és szabadnak születik) azonosak.

Hadd emlékeztessék a fenti kiindulóponttal kapcsolatban három konkrét példára. Az *Amerikai Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozata* (1776) egyértelműen leszögezi: „minden ember egyenlőként teremtett, az embert teremtője olyan elidegeníthetetlen jogokkal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat, s ezek közé a jogok közé tartozik a jog az élethez és a szabadsághoz.” (Az *Amerikai Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozata*, 2001, 112. o.) Valamivel később (1789) a nagy francia forradalom dokumentuma is megerősíti: „Az emberek szabadnak, jogilag egyenlőnek születnek, és azok is maradnak.” (*Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata*, 1999, 85. o.) Lényegében ezen az alapon nyugszik az 1946. évi francia alkotmány is: Franciaország „Biztosítja valamennyi polgár törvény előtti egyenlőségét származásra, fajra, illetve vallásra tekintet nélkül.” (Kovács, 1988, 281. o.) Végül idézzük fel hazánk új alkotmányát, melynek 54. paragrafusa kimondja: „A Magyar Köztársaságban minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz.” (*A Magyar Köztársaság Alaptörvénye*, 2011, 12. o.)

Anélkül hogy politológiai és jogelméleti vizsgálódásba fognék itt, az mindenki számára kiviláglik, a társadalmi egyenlőség politikailag deklarált formái nyomban felvetnek egy megszorító-korlátozó szempontot, tudniillik a jogi vonatkozás, pontosabban a törvény (és csak a törvény) előtti egyenlőség értelmezését. Ha – mondjuk – a politikai és jogi egyenlőség mindenkori állapotát a mindenkori valósággal szembesítjük, nyomban kiderül, a hétköznapi-gyakorlati életben egyáltalán nem a társadalmi egyenlőség megjelenésével, hanem éppen a társadalmi egyenlőtlenség borús világával találkozunk. Hogy az elv és a valóság „hajba kap”, az nyilvánvaló, ám az okok feltárása érdekében célszerű kitekintnünk, ha csak futólagosan is, a filozófia bizonyos eredményeire, illetőleg kívánatos megfontolni a filozófiai vizsgálódásból levonható tanulságot.

A társadalmi egyenlőség és egyenlőtlenség problematikájának legáltalánosabb szintű kutatásában az első lépést Jean-Jacques Rousseau teszi. Rousseau éles fordulatot ajánl a vizsgálódás számára: ne a politikai (jogi) egyenlőségből, hanem a társadalmi egyenlőtlenség jelenségéből induljunk ki. Az emberek közti egyenlőtlenség eredetéről értekezve arra jut: valójában „Kétféle egyenlőtlenséget látok az emberi fajban. Az egyiket természetinek vagy fizikainak nevezem, mert a természet hozta létre: ide tartoznak az életkornak, az egészségi állapotnak, a testi erőnek, valamint a szellemnek vagy léleknek a különbségei. A másikat morális vagy politikai egyenlőtlenségnek nevezhetjük.” (Rousseau, 1978, 83. o.) Amire mindenképpen felfigyelhetünk, az Rousseau azon felismerése, hogy az egyenlőség – tetszik, nem tetszik – átsap a politikai-társadalmi egyenlőtlenség világába. Ennek legmélyebb okát pedig a magántulajdon kialakulásában látja. „Az

első – folytatja érvelését a filozófus –, aki bekerített bizonyos területet és merészkedett annak kimondására: Ez az enyém! s eléggé egyszerű embereket talált, akik elhitték, volt a polgári társadalom megalapítója. Mennyi büntől, háborútól, gyilkosságtól, mennyi nyomortól és borzalomtól kímélte volna meg az emberi nemet az, ki kihúzván a cölöpöket és betömvén az árkokat, azt kiáltotta volna a társaihoz: őrizkedjétek e gazember meghallgatásától: elvesztek, ha elfelejtitek, hogy a gyümölcs mindnyájunké, és a föld senkié.” (Rousseau, 1978, 122. o.)

Filozófiai közhely a *Társadalmi szerződés* szerzőjének naivitása. Tudjuk, a tulajdon megjelenése és dicső-dicstelen történeti útja sokkal bonyolultabb erők s folyamatok eredője, mintsem azt Rousseau gondolja. Ám az mindmáig megcáfolhatatlan felismerése, hogy a tulajdonformák létezése a történelem alakulásában kitüntetett szerepet játszik, többek között éppen abban, hogy kitermeli a politikai egyenlőtlenség létrejöttét, amely fölöttébb éles társadalmi konfliktusokat hordoz magában.

A témánk szempontjából Rousseau nyomvonalán halad tovább és jut mélyebb felismerésre Marx. *A gothai program kritikája* című, híres tanulmányában hangsúlyozza: „az egyenlőség abban van, hogy *egyenlő mércével*, a munkával mérnek. Ám az egyik ember fizikailag vagy szellemileg különb a másiknál, [...] mindenki csakúgy munkás, mint a másik, [de ez a szisztéma elismeri a dolgozók – K. S.] egyenlőtlen egyéni tehetségét és ennek folytán egyenlőtlen egyéni teljesítőképeségét.” (Marx, 1975, 24. o.)

Tapasztaljuk, manapság nem divat Marxra hivatkozni, mint ahogyan hajlamosak vagyunk megfélemezni Tőkei Ferenc munkásságáról is. Tőkei a magyar filozófiában elsőként reagál a fenti marxi passzusra. Pontosan értelmezi a marxi gondolatot, és azután fölöttébb merész következtetésre jut. Ha az embert csupán egyetlen vonatkozásában ragadjuk meg, azaz mint dolgozókat, munkásokat vesszük, és minden más szempontot, körülményt figyelmen kívül hagyunk, akkor az egyenlő jog valóságosan visszajára fordul. „Az 'egyenlő jog' alapja, hogy az embereket csak mint munkásokat tekintik, s mindenki a munkája szerint részesedik a fogyasztási javakból. Az emberek azonban egyének, tehát különböző képességűek, így azután az 'egyenlő jog', mivel hallgatólagosan elismeri természetes kiváltságként a különböző képességeket, tartalma szerint [...] minden jog az egyenlőtlenség joga.” (Tőkei, 1977, 402. o.) Az a furcsa történeti helyzet áll tehát elő, hogy a jog (is) az egyenlőtlenség jogát hozza, másképpen fogalmazva, az igazság és az egyenlőség helyett csak az igazságtalanságot és a társadalmi egyenlőtlenséget kapjuk meg.

A röpke filozófiai kitekintés végső soron arra figyelmeztet, hogy a társadalmi egyenlőtlenség – akár fölismerjük és elfogadjuk, akár nem – szükségszerű jelenség, amivel bizonyára még hosszú ideig együtt kell majd élnünk. Másképpen fogalmazva: az egyenlőség felé az egyenlőtlenségeken keresztül vezet az út.

Ezek után feltehetjük azt az alapvető kérdést, hogy ha igaz a fenti összefüggés, akkor mit tehet maga a pedagógia.

Úgy vélem, mindenekelőtt erős önkritikai készség szükséges: a pedagógia tudománya és gyakorlata eddig – sajnos – nem mutat számottevő eredményt a társadalmi egyenlőség és egyenlőtlenség problémájának témakörében. Továbbá túlságosan kevés, erőtlen, többnyire hatástalan az a pedagógiai törekvés, amely a maga módján a valóságban is mérsékelné az emberek (és a fiatalok) közti társadalmi egyenlőtlenségeket. Kívánatos lenne a szakma határozottabb, egyöntetűbb ellenállása mindenféle torz, már avított számító pedagógiai babonák, félresiklott nevelési elvek, rendszerek ellen, még akkor is (sőt, csak akkor igazán!), ha azok konkrét politikai és ideológiai köntöst kapnak. (Erről később.) És nem ártana, ha a pedagógia nagyobb hajlandóságot mutatna az egyenlőtlenségek témakörében született eddigi szociológiai munkák feldolgozása iránt. Kiváltképpen arra tekintettel, hogy a szóban forgó szociológiai kutatások milyen tanulsággal, egyúttal kihívással szolgálhatnak az oktatás és a nevelés mai állapotára, illetőleg alakítására nézve.

Miért szükséges és kívánatos a politológiai, a jogi és a filozófiai kitekintés mellett a szociológiai merítés (táplálkozás)? Erre a legmeggyőzőbb választ Szelényi Iván adja meg. A *Társadalmi metszetek* című szociológiai kiadványról írott recenziójában Szelényi megemlíti, hogy a „hazai szociológiában oly fontos szerepet játszó kérdéskör: a társadalmi egyenlőtlenségek. [...] A társadalmi egyenlőtlenségek mint 'függő változók' kutatása a szociológia egyik, ha nem a legszebb hagyománya.” (Szelényi, 2007, 1104–1105. o.) Adva van tehát előttünk egy – témánk szempontjából – gazdag szociológiai örökség, amelyről a pedagógiának luxus lenne lemondani. Különösen akkor nem mondhat le a szociológiai kitekintésről, ha felidézzük azt a tudománytörténeti tényt, hogy maga a pedagógia mint tudomány egyáltalában nem dűskál az egyenlőtlenség-kutatásban.

Nyilvánvaló, ennek a tanulmánynak nem feladata a vonatkozó szociológiai munkák fejtegetésébe bonyolódni. Csupán érinteni fogok néhány markáns kísérletet, amely megkívánja vagy – nézetem szerint – inkább kikényszeríti a pedagógia valamilyen szintű reagálását.

Amiben valamennyi, a témában érdekelt szociológus egyetért, az tulajdonképpen egy magától értetődő kijelentés: a társadalmi egyenlőtlenségek visszaszorításában a mindenkori politika és kormányzat kitüntetett felelősséggel és szereppel bír. És akad még egy, ezúttal nagyon is fájdalmas közös pont: tudniillik a szociológiai munkák legtöbbje fölöttébb borúlátó képet rajzol meg hazánk állapotáról. Már ugyanis arról a kérdésről, hogy miképpen állunk a társadalmi egyenlőtlenségek alakulása szempontjából.

Ladányi János és Szelényi Iván nagyszabású és közösen írt tanulmányukban így teszik fel a kérdést: egyáltalán van-e arra esély, hogy „a társadalmi egyenlőtlenségeket mérsékelni lehessen – mint ahogyan azt néhány baloldali értelmiségi még mindig reméli? Ez nagyon valószínűtlennek látszik.” (Ladányi és Szelényi, 2010, 668. o.) A szerzők pesszimizisztikus válasza még 1996-ban születik, és az azóta eltelt több, mint másfél évtized fejleményei – sajnos – csak tovább erősítik a társadalmi egyenlőtlenségeket. Az ország gazdasági állapota, hétköznapi nyelven szólva, nem éppen rózsás. Ám talán még nagyobb baj, hogy ma sem látszanak, vagy legalábbis túl gyengék még azok a politikai erők, amelyek új típusú nemzeti megegyezést, valamiféle Új Társadalmi Szerződést alakítanának ki. Nem bármilyen kérdésben, például nem a hatalmi ágak rendszerének felépítésében (ebben úgyszólván feloldhatatlan ellentét húzódik a különböző politikai erők között!), hanem főképpen az egyenlőtlenségek jól érzékelhető csökkentése érdekében. Nem vitatható, ahhoz, hogy számottevően csökkenjenek az emberek közötti anyagi különbségek, az szükséges, hogy a mindenkori kormány találjon (biztosítson) új és nagyarányú anyagi forrásokat. Ennek ma sincs politikai realitása. S talán nem véletlen a fenti szerzők tanulmányának címében jelzett fogalmazás: hogy tudniillik az esélyről, az esélyteremtésről lenne szó. Amiben hisznek és reménykednek a szerzők, hogy a kormány, az állam legalább az esélyét adja meg a társadalmi egyenlőtlenségek fokozatos csökkentésének.

Azonban úgy tűnik, mára még ez a hit is lassan elpárolog. Kiss Paszkál folyóirat-főszerkesztő egy közelmúltbeli szám szerkesztői bevezetőjében már így kényszerül fogalmazni: „Sokan tartják úgy, hogy az esélyek egyenlősége illúzió, s főként az a felsőoktatásban.” (Kiss, 2012, 5. o.)

Még sötétebb kép ragadható meg Ferge Zsuzsa újabb kutatási eredményéből. A szegénységkutató szociológus végső mondanivalója lehangoló: „A világ országainak túlnyomó része elérendő célnak tartja a társadalmi alapjövedelem valamilyen formáját, ami a növekvő egyenlőtlenségeknek, szegényedésnek, kirekesztésnek legalább egy alsó határt szabna. Mi ezzel ellentétes irányba megyünk.” (Ferge, 2012, 24. o.) Az újratemelő egyenlőtlenség különösen szembetűnő az oktatás és az oktatáspolitikai területén. Az e téren kirajzolódó tendencia már közvetlenül is összefüggésbe hozható a pedagógia állapotával, mégpedig elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt.

Ez utóbbival kapcsolatban megkerülhetetlennek tartom Gázsó Ferenc vonatkozó kutatását. Gázsó (és persze mások) szerint az új évezred első évtizedében a magyar lakosság legalább kétharmada él a létminimum környékén, vagy az alatt. Ilyen körülmények között „az iskolázás költségei csak igen korlátozott mértékben terhelhetők az iskolahasználókra. [...] A következő években semmiféle lényeges változás nem történik az iskolázási esélyegyenlőtlenségek korlátozása érdekében. [...] Az alsó rétegek [...] nem rendelkeznek olyan nyomásgyakorló potenciállal, amivel kikényszeríthetnék érdekeik politikai akceptálását.” (Gázsó, 2006, 207. és 224. o.) Hadd fűzzem hozzá a szerző feltételezéséhez, hogy bár tanulmánya megjelenése óta több év telt el, és azóta lényeges változások valóban történtek a közoktatásban és a felsőoktatásban, azonban mindezek mellett (vagy éppen ellenére!) – fájdalom – az iskolázási esélyegyenlőtlenségek nem-hogy csökkennének, hanem mintha megállíthatatlanul növekednének. Csak utalni szeretnék – befejezésül – még egy friss felsőoktatási kritikai megjegyzésre. A felsőoktatás mai átalakítását, állítja Veroszta Zsuzsanna (2011, 65. o.), „számos szempontból övezi aggodalom és szkepticizmus, [...] például a hallgatói ’anyag’ minőségi romlása, az oktatás minőségi romlása, de elmarad az egyenlőség-egyenlőtlenség problematikájának szisztematikus kutatása” is. Holott nyilvánvaló, az egyenlőtlenség valóságos megjelenése, mi több, növekvő térnyerése súlyos gondokat okoz az oktató- és nevelőmunkában. Nem szólva arról a szempontról, hogy az ilyen természetű folyamatok aligha egyeztethetők össze oktatáspolitikai és ideológiai céljainkkal.

A szociológiai munkák „tallózása” folytatható, ám a fentiek is jól érzékeltethetik, milyen súlyos és kínos társadalmi probléma halmozódik fel az egyenlőség-egyenlőtlenség mai harcában. Ez elől a dilemma elől semmiképp nem menekülhetünk el, muszáj vele komolyan, vagy legalábbis az eddigieknél sokkal komolyabban foglalkoznunk: a gazdaság szereplőinek éppúgy, mint a politika irányítóinak, a tudomány képviselőinek, a média munkásainak, és nem utolsósorban a gyakorló pedagógiának.

A pedagógia és az oktatáspolitikai különösen sokat tehet a pozitív elmozdulás érdekében, és sokkal nagyobb a felelőssége a szükséges társadalmi küzdelemben, mintsem azt az első pillanatra gondolnánk. Egyszerűen azért, mert a társadalmi egyenlőtlenség mai áldatlan állapotából való kilábalás egyik, ha nem a legfontosabb feltétele az oktatási szféra nemzeti stratégiai ágazatára (beruházásra) növelése. Ez pedig már közvetlenül és magától értetődően érinti a pedagógia világát, annak minden vonzatával: az oktatáspolitikától a neveléstudományon át egészen a konkrét oktatási és nevelési napi gyakorlatig.

Számomra érthetetlen jelenség, mindenesetre furcsa magyar sajátosságnak tartom, hogy az oktatási rendszer szerepének és jelentőségének stratégiai szintre való emelését milyen sok szakértő (például vállalati menedzser, közgazdász, történész, politológus, szociológus, pedagógia-kutató, gyakorló tanító, nevelő stb.) vallja és hangoztatja is, miközben maga az ország mégsem tudja átfordítani azt egy nyílt, egyértelmű és egyöntetű valóságos cselekvési programmá. Olykor találkozhatunk ilyen elkötelezettségű politikusi állásfoglalással, de igen hamar kiderül, valójában nem más az, mint politikai lózung, vagy ami csupán látványos ötletként, kivételként merülhet fel. Mintha úgy járnánk ezen a téren is, mint az úgynevezett „tudásalapú társadalom” programmal: hivatalosan készséggel deklaráljuk, viszont a valóságban lépten-nyomon olyan intézkedések, törekvések, törvények születnek, amelyek nem közelítenek felé, hanem éppen ellenkezőleg: távolítanak tőle. Azt gondolom, az oktatási ágazat nemzeti stratégiává emelése csak úgy képzelhető el, ha megtörténik a nemzeti jövedelem elosztásának gyökeres átalakítása, ehhez viszont ma még nem jön létre a szükséges politikai akarat, valamint a kívánatos társadalmi készség és képesség.

Ami a pedagógiai szakma felelősségét és kihívását illeti, kétségtelen, az oktatás területén várhatunk gyorsabb és kézzel foghatóbb eredményeket. Történnék is biztató lépések, kísérletek ez ügyben. Ennek taglalása más tanulmányok feladata lehetne. (Csupán

zárójelben jegyzem meg, ide sorolom, többek között azt a konferenciát, mely az oktatás és a társadalmi egyenlőtlenségek összefüggéseiről szól.) Magam egy másik fontos összefüggésre szeretném felhívni a figyelmet. Pontosabban a pedagógia másik nagy összetevője: tudniillik a nevelés világa az, ami erősen foglalkoztat, és az ezzel kapcsolatos aggodalmamat és javaslatomat kívánom megfogalmazni. Nem a részletes kifejtés szintjén, inkább csak a jelzés rövidségével. Hadd fogalmazzam meg nyomban az ezzel kapcsolatos alapkérdést: mit tehet maga a nevelés a saját eszközeivel, elveivel, módszereivel a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése, illetőleg a társadalmi esélyegyenlőségek növelése érdekében?

Sokunk számára evidencia: a nevelés semmilyen képviselője nem tehet úgy, mintha semmi érdemlegest nem tudna felvállalni és végezni a fenti feladatból. Nem tehetjük fel kezünket megadóan, nem maradhatunk tehetetlenek és közömbösek. Sajnálatom, hogy a nevelés színterén nagyfokú lemaradás termelődött ki az utóbbi években, évtizedekben. Égetően szükség lenne közös gondolkodásra, nemzeti összefogásra és együttes cselekvési program kidolgozására, majd végrehajtására arról, hogy maga a nevelés hogyan, miképpen tudná pozitívan befolyásolni az egyenlőség és egyenlőtlenség viszonyának alakulását. Vajon a nevelés képes-e tompítani az emberek közötti egyenlőtlenségeket, s ha igen, milyen elvek, értékek, módszerek s törekvések mentén? Ma még csak kívánom, hogy e kérdésben jusson közös álláspontra (oktatás)politikus, neveléskutató és -filozófus, valamit iskolaigazgató és gyakorló pedagógus! Előfordulhat persze, hogy egy ilyen célkitűzés még a szakemberek egy része számára is meglepőnek tűnhet, mivel még sokan gondolják úgy, hogy az esélyegyenlőség létrehozása dolgában az oktatás (és csak az oktatás) mikéntje számít. Azt már fel sem tételezik, hogy rendelkezésünkre áll a nevelőtevékenység is, amely olyan erőket, készségeket, értékeket foglal magába, amelyek túlmutatnak a tanítás, az oktatás világán.

Az utóbbi összefüggés alapján szeretném állítani – és e ponton érkezem mondani-valóm lényegéhez –, a társadalmi egyenlőtlenségek elleni küzdelemben maga a nevelés rövid távon és közvetlenül túl sokat árthat, ugyanakkor hosszabb távon és közvetve túl sokat hozhat. A továbbiakban azt próbálom némiképp részletesebben taglalni, hogy a nevelés milyen értelemben játszhat negatív, illetőleg pozitív szerepet az egyenlőtlenségek részbeni visszaszorításában. Pontosabban fogalmazva: a nevelés kapcsán (a nevelés működtetéséről) létezik és terjed egy hibás elgondolás, valójában kontraproduktív elvi és gyakorlati kiindulópont, és fordítva: felvethető egy – szívet melengető – előre mutató, magasrendű pedagógiai alapelv is.

Úgy tűnik, a magyar pedagógiai szakma többnyire menekül a legújabb társadalmi-politikai törekvések kritikai reagálása elől. Legalábbis szégyenlősen hallgat a szakmai érvek és a politikai érdekek szükségképpen összecsapásáról. Vagy nem foglal állást egyöntetűen, netán nem hatékonyan és határozottan érvel a számára nem mindig kedvező oktatás- és neveléspolitikai törekvések ellen. Mintha túl könnyen megadná magát az aktuális és gyorsan követő politikai akaratok és intézkedések előtt. A pedagógia ma – kétségtelen – túl gyakori és túl radikális oktatás- és neveléspolitikai hatások, nyomások alatt áll. Nem vitás, a politika és a pedagógia közti kényes egyensúly kialakítása komoly kihívást jelent mindkét „oldal” számára. Az előbbi számára, meggyőződésem szerint, a nevelési elv és koncepció újragondolása, illetőleg -építése szükségeltetik. Az utóbbi számára pedig kívánatos lenne a saját autonómiája melletti határozottabb kiállás, nagyobb bátorság. Az iskolavezetők, a neveléskutatók és a gyakorló pedagógusok részéről egyaránt tapasztalható egyfajta féltékenység a szakmai érvek s érdekek képviselőjében. Úgy vélem, a szakma állásfoglalása erőtlen a politika azon törekvéseivel szemben, amely nagyfokú behatolást szorgalmaz az oktatási és nevelési rendszer átalakításába. Úgy tűnik, a pedagógia tudománya késve vagy egyáltalán nem reagál az aktuális politikai irányvonalra, miközben a kormányzat alapvetően kívánja meghatározni az oktatás és a nevelés műkö-

dését. Így azután nem csodálkozhatunk azon a tényen, hogy a „keményebb” bírálatok ma még inkább csak kisebb-nagyobb nyilatkozatokban, interjúkban lelhetők fel, és nem is mindig pedagógusi, pedagóguskutatói személyek fogalmazzák meg jogos aggudalmukat.

Csak néhány jellemző adalék. Csepeli György a magyar társadalom nagyfokú együttműködésikészség-hiányáról, a társadalmi versengés torzulásáról beszél. A mélyebb okokat kutatva, keserű megállapításra jut, melynek igazságtartamát nehezen tudnánk elvitatni. A „társadalomban nagyon sokan vannak olyanok, akik úgy élnek jól, hogy nem kell érte dolgozni. Nem kell érte teljesíteni, nem kell érte versengeni, [...] Akkor a válságnak meg van ágyazva. [...] Ha növekednek az egyenlőtlenségek, akkor csak tisztességtelen verseny lehetséges.” (Csepeli, 2013, 21–22. o.) Csepeli súlyos kritikájából itt csupán arra a mozzanatra hívnám fel a figyelmet, hogy az egyenlőtlenség problémája számos általános, hatását tekintve módfelett negatív következménnyel jár, amelyek már messze túl járnak a pusztán oktatási, iskolaműködési dilemmán. Ilyenformán a megoldásuk útját sem pusztán az oktatáspolitikai jelöli ki. Viszont a pedagógia számára közvetlenül szóló kihívást fogalmaz meg a fentebb már hivatkozott Ferge Zsuzsa egy újabb interjújában. Szerinte 2010-ben joggal feltételeztük: az állam majd „kiegyenlíti az iskolák színvonalát úgy, hogy ezzel segíti a társadalmi integrációt, csökkenti a gyerekek közti esélyegyenlőtlenséget. [...] Ehelyett az új köznevelési rendszer – K. S.] a nép szellemi átnevelésére [...] Szolgalelkűsége, önávétésre, a szabad gondolat korlátozására” (Ferge, 2013, 22–23. o.) irányul. Fölöttébb lehangoló kép rajzolódik ki, s bár a szolgalelkűség témakörében sem született eddig számottevő és komoly tudományos (például szociológiai vagy pedagógiai) vizsgálódás, önmagában és pusztán az a tény, hogy egy társadalomtudós tudatában felmerül a „szabad gondolat korlátozásának” éles problémája, és ennek hangot is ad, elgondolkodtató. Nem tehetünk úgy, mintha nem létezne ez a probléma, valamilyen álláspontot muszáj kialakítanunk azzal kapcsolatban.

Hadd tegyem fel nyíltan és mindenféle politikai-világnézeti hovatarozástól függetlenül a kérdést: társadalmi egyenlőséget kialakítani vagy afelé haladni vajon lehetséges-e egy, a szolgalelkűsége alapozott nevelési elvvel és neveléspolitikával? A mindenkori politika és kormányzat akkor teszi-e jól a dolgát, ha olyan oktatáspolitikát folytat és olyan nevelési rendszert működtet, amely elvárja, majd ki is termeli az „illelmes”, a „jól fészült”, a mindenben s mindig szófogadó, a mindenhez és mindenkihez hozzáidomuló diákok, fiatalok tömkelegét? Még konkrétan: a konformista diák váljék-e ma is az új nevelési eszménnyé? Mert azt már egész sor tanulmány, tudományos könyv bizonyítja, hogy a korábbi, a rendszerváltás előtti korszakban, az úgynevezett „átkosban”, tehát a Kádár-érában a konformizmus uralkodott. A történelem ezen a ponton (is) csak ismétli önmagát? A 2010-es magyar parlamenti választás nem azért hozza-e meg a kétharmados győzelmet (a Fidesz és a KDNP számára), mivel a választók döntő többsége végleg szakítani akar a régi, szocialista állampárt és kormányzat rossz beidegződéseivel? Nem vágnak-e az állampolgárok egy gyökerében más politikára? Tegyem nyomban hozzá: egy más ifjúsáspolitikára, egy gyökerében más alapú oktatási és nevelési rendszerre? Nem akarnak-e egy olyan megújult politikát, kormányzati működést, amely a meglévő társadalmi egyenlőtlenségeket a valóságos anyagi feltételek biztosításával, továbbá a racionális és méltányos politikai eszközökkel kívánja és tudja mérsékelni? Tehát amely nem valamiféle káros ideológiai természetű, egységesítő törekvéssel, konkrétan nem a szolgalelkűség kiterjesztésével próbálja egyenlővé tenni a polgárokat. Vagyis olyan politikára van szükség, amely az emberek közötti valóságos társadalmi-anyagi egyenlőtlenséget nem ideológiai alapon, és kiváltképpen nem idejétmúlt ideológiai-nevelési célzatú törekvéssel próbálja kiegyenlíteni.

Kétségtelen, az előbbi nevelési elv és gyakorlat (tehát a szolgalelkűség piedesztálra emelése) a politika számára fölöttébb kényelmes, miközben a fiatalat könnyű és látványos karrierépítéssel kecsegteti. Nyilvánvaló, az autonómia irányába mutató nevelőmunka

rendkívül fáradtságos dolog, amely megkülönböztetett emberi erőfeszítést igényel, továbbá nagyfokú jellemzilárdságot feltételez, mindenekelőtt a felnőtt társadalom részéről. Csupán egyetlen példával érzékeltetve e kihívás súlyosságát: bár általában elítéljük a szolgálalkú, tehát konformista diákokat, ám kénytelenek vagyunk belátni (nem könnyű feladat!), a diák konformizmusának megszüntetésére csak a nem-konformista tanító-tanár, politikus, szülő, munkahelyi vezető stb. képes. S vajon tudunk-e válaszolni egy ilyen kihívásra?

Végül is igaza van György Péternek (2013, 12. o.), amikor a kirobbant ELTE-botrány kapcsán azt fejtegeti, hogy pedagógiai fordulatra van szükség. Igaz ugyan, világosan nem derül ki az interjúból, mit is ért gyökeres átalakításon. Feltételezem, a mai kormányzat is valamilyen mélyre ható változáson gondolkodik, amikor új közoktatási rendszert és új felsőoktatási stratégiát hirdet.

Az állampolgárok, a fiatalok joggal várják el az új (a 2010 utáni) kormányzattól, hogy minden vonatkozásban szakítsanak a szolgálalkúság rossz nevelési hagyományával, és hathatósan segítse az önállóan gondolkodni kész és képes, autonóm személyiségek tömeges kinevelését. Olyan oktatáspolitikai és nevelési rendszer kialakítása kívánatos, amely előtérbe állítja a szuverén diák megjelenítését, aki bátran tud gondolkodni a világról, önmagáról, aki képes problémákat felvetni, netán vitatkozni szakmai tekintéllyel, politikai aktorral. Az lesz az autonóm fiatal, aki megerősödik saját létében, megtanulja és/vagy megtanítják neki a kritikai gondolkodásmódot, a felelősségvállalást, az alkalmazkodás és a nem-alkalmazkodás kényes egyensúlyát.

Magam úgy látom, olyan pedagógiai fordulatra van szükség, amely – szándékában és hatásában – visszaszorítja a szolgálalkúság elvét és gyakorlatát. És fordítva: mindenképpen szabad teret (lehetőséget) ad az autonóm, önmagát bátran felvállaló személyiségek tömeges kialakításának.

Miként tudja képviselni az utóbbi, tehát pozitív alternatívát, nevelési értéket a pedagógia? Alighanem helytálló a feltételezés: nyilvánvalóan sokféle módon, eszközzel, kezdeménnyel szolgálhatja az ilyen célkitűzést. Általános elvként egyetlen, ám – meglátásom szerint – döntő szempontot hangsúlyoznék itt. A pedagógia, a maga módján, a maga lehetősége szerint, akkor tudja a legtöbbet tenni, ha a társadalmi élet valamennyi szférájában (gazdaság, politika, kultúra, erkölcs, oktatás stb.) kinyilvánítja, megjeleníti, majd általános felismeréssé és elfogadottá teszi a nevelés legmélyebb, egyúttal legmagasabb rendű tartamát. Nem félek a szótól: magának a nevelői tevékenységnek a „lelkét”, varázsát kívánatos egyértelművé és egyöntetűvé tenni az élet minden megnyilvánulási formájában. Ha sikerül megragadnunk és elfogadtatnunk a nevelés legbenső titkát, akkor indíthatjuk a közös gondolkodást arról, hogy az a sajátosság (lényegi tartalom) hogyan hathat a társadalmi egyenlőtlenségek világára, milyen tanul-

ságokkal szolgálhat az egyenlőtlenségek – valamilyen szintű – feloldásában.

De mi ez a mozzanat? Nem kívánok itt elidőzni az ezzel kapcsolatos szakmai (főleg pedagógiatörténeti) fejtegetések bemutatásával. A pedagógiatörténet több klasszikusánál találhatunk elvi fogódzókat, azonban terjedelmi korlátok miatt csupán egyetlen kortárs nevelésfilozófusra hivatkoznék. Richard Pring (2004, 22. o.) szerint a nevelés lényege, célja, legbensőbb irányultsága végső soron az, hogy „az ember teljesebbé váljék [...azaz

a nevelőt az vezérli – K. S.]: miként formálódhat az jó vagy még jobb emberré.” Ha leg-tömörebben szeretnénk meghatározni a nevelés „szent küldetését”, különleges varázsát, akkor azt mondhatnánk, a nevelés nem más, mint jóra való.

Olvasva a fenti nevelés-meghatározást, első pillanatra magától értetődőnek, egyöntetűnek tűnhet ez az felfogás. Am mégsem olyan egyszerű a dolog. Számomra meglepő, hogy még a szakma is bizonytalan a nevelés és a jóra való tartalmának ilyen való megfeleltetésében. A neveléstudományi kutatók egy része megelégszik a személyiségformálás túlságosan általános jelentésének hangsúlyozásával, mások a szocializációs folyamattal vagy a tanítással hozzák összefüggésbe. Olykor felbukkan a jóra való gondolata is, ám csupán a megemlítés (nem pedig a kiemelés) szintjén. Vagyis nem válik meghatározó tényezővé. Mindezzel szöges ellentétben magam viszont úgy látom (és nem állok egyedül felfogással – szerencsére!): miért ne ismerjünk fel, továbbá miért ne vallhatnánk határozottan és meggyőződéssel, hogy a nevelés belső világa, lelke, mozgatórugója egy csodálatos erény, magas – ha nem a legmagasabb – rendű érték: tudniillik a jóra való törekvés. Vagyis belátás, hit, elköteleződés abban, hogy a világ és benne az ember, minden baj, gyarlóság, bűn ellenére, mégis jobbá tehető annál, mint ami volt vagy van. Az igazi nevelő élete és munkája – vallom – nem lehet más, mit folytonos törekedés a jóra.

A jóra való eszméjét, erényét nem tudom elégszer hangsúlyozni (*Karikó*, 2009, 20–21. o.). A jóra való mint legfőbb pedagógiai elv társadalmi tértől-időtől függetlenül létezik. Oly szépen írja le a nevelés e magasztos jelentését, többek között, Füst Milán (1976, 178–179. o.), hogy indokoltnak tartom kivételesen teljes egészében idézni a szövegrészt:

„Hiába prédikálják nektek az iskolában, hiába mondja a pap, anyátok, apátok, hogy legyetek jók. [...] S hiába határozzátok el gyerekkorotokban, hogy jók lesztek, önzetlenek, tiszták... Jön az élet, s [...] elfeleditek csakhamar – csaltok, loptok, érzéki életet éltek. [...] Gondolatban 'idealisták' vagytok, - a többi pedig, a 'külső élet', megy a maga eddigi útján tovább... Ravaszok vagytok, kishitűek, s [...] eszedbe jut: az a nevelés, amit én anyámtól kaptam, ... az életet nem ismerő ideálizmust szítottam magamba az anyatejjel... De az élet – sajnos – nem ilyen. [...] S azt hiszed, anyád nem ismerte az életet? Ismerte, de mégis a jobbik énjét [...] akarta átadni neked, [...] feltört belőle a hit, hogy az ő gyermekének szabad, lehet tisztának lenni, – annak *kell* lennie, – mégsem szabad másként élnie... S mihelyt gyereked lesz: te is [...] óvakodni fogsz a másik komplikált életismeretedet közölni véle, ... felfedni a borzalmasat... S úgy mutatsz majd az életre, mint ahogy Mózes az ígéret földjét mutatta a reménykedőknek.”²

A szövegrészből világosan kiderül, a nevelés valóban a jóra való törekvést jelenti, benne és általa mindig a humánus értékek, erők, készségek munkálkodnak, amelyek nyomán az ember nemesebbé válik. Bár nagyon is tudjuk és tapasztaljuk nap mint nap, a nevelés szép elve (jóra való), vagy ahogyan Füst nevezi: „ideálizmus”, ellentmond a valóság rideg tényeinek, az emberek gyarlóságainak. Ám minden baj és nehézség ellenére az igazi nevelő soha nem adja fel azt a hitét, reményét, hogy mégis élhetünk tisztább életet, válhatunk jobb emberré. S könnyen előfordulhat, hogy mi, felnőttek megbukunk az élet nagy kihívásai előtt és mindenféle bűnökbe esünk, de még ekkor is él bennünk a vágy, a törekvés arra, hogy legalább gyermekeinkbe átlántsuk a jóra való igényét és képességét.

Manapság sokan alulértékelik, netán megmosolyogják azt a pedagógiai alapelvet, hogy éljünk tiszta, becsületes, önzetlen életet. Puszta erkölcsi prédikációnak, főlöleges és hatás nélküli lözúngnak tartják, amellyel valójában nem sokra megyünk. Legfőljebb becses naivitást látnak benne, aminek nincs sok köze a valósághoz. Füst Milán nyomán

azt tudom válaszolni az ilyen vagy hasonló, a pedagógia alapvető elvének, értékének értelmét és jelentőségét alábecsülő felfogásra, hogy a jóra való eszméjét, ideálját kiiktatni az emberiség történetéből egyáltalán nem lehet. Az igazi nevelőben (aki természetesen bárki lehet, aki valamilyen nevelőmunkát folytat) ott él ez az eltökéltség, amely állandó mozgásban és izgalomban tartja.

A Füst Milán-i szövegrész végső mondanivalójához hadd fűzzek két dolgot. Az egyik: azt hiszem, a jóra való eszméje még többet is jelent, mint pusztán hit, elköteleződés. A jóra való törekvés nem csupán egy – csodálatos – idea, hanem valóságos erő is. Olyan pedagógiai elv, erény és érték, amely a hétköznapi valóságban, a gyakorlatban is megjelenik. Ne féljünk a kijelentéstől: élnek közöttünk – hál’ istennek – jó emberek is. A másik összefüggésre Lukács György hívja fel figyelmünket. A magyar filozófus egyik korai esszéjében jut egy olyan felismerésre, amely eddig elkerülte a pedagógiakutatók figyelmét (éppen úgy, ahogyan Füst Milánéra sem reagáltak): „Ha megjelenik bennünk a jóság, akkor a paradicsom valósággá lett. [...] A jóság elhagyása az etikának, [...] mert az etika általános, kötelező, a jóság csoda és kegyelem. [...] a jóság ’megszállottság’. [...] Annak lelkében, aki jó, megszűnt minden pszichológiai tartalom, minden ok és minden következmény.” (Lukács, 1977, 540., 541., 543. o.)³

René Descartes (1992, 15. o.) óta tudjuk, hogy a józan ész mint a világ legdemokratikusabb java, a természettől fogva minden emberben egyenlő. Viszont Lukács György nyomán kénytelenek vagyunk beismerni, a jóság erénye nem általános, nem egyetemes, nem minden ember számára előírandó parancs, erkölcsi kötelezettség. Sokkal inkább egy nem mindenki számára adott kegyelmi állapot, a sors különleges adománya, amely megmagyarázhatatlan varázsánál és erejénél fogva a nevelőt és az ő szűkebb-tágabb környezetét egyaránt rabul ejti.

Ezek után könnyen beláthatjuk: a jóra való eszméje, pedagógiai elve az emberek között nem egyenletesen oszlik el: tehát nem mindenki tudja vagy akarja magáénak vallani. Ám számomra mégis magától értetődő kijelentés, hogy minden körülmények, bajok, aggodalmak ellenére, legalább törekedni rá kívánatos és nemes dolog.

Végső konklúzióm: ha már a társadalmi egyenlőtlenségeket nem tudjuk valóságosan csökkenteni, akkor ne a szolgálalkúséget erősítő politikai folyamatot és nevelési rendszert válasszuk, illetőleg támogassuk, hanem a jóra való eszméje pedagógiai elvét és eszméjét próbáljuk minél szélesebb társadalmi körökben terjeszteni. A jóra való törekvésben kísérreljük meg az egységesítést. Tudniillik abban az értelemben, hogy az emberek közötti különbözőségeket valamelyest egyenlítettük ki. Azaz csökkentjük, már amennyire lehetséges.

Jegyzetek

¹ Ez a tanulmány *A társadalmi egyenlőtlenségek és az oktatási rendszer Európában* című nemzetközi tudományos konferenciára (Pápa, 2013. márc. 22) készített előadás alapján született.

² Korábban több tanulmányomban (Karikó, 2008, 2010) is felhívtam a figyelmet Füst Milán nagyszerű felismerésére.

³ Érdekes, hogy erre az „eldugott” lukácsi felfogásra egy kortárs dél-koreai nevelésfilozófus (Kwak, 2010) mutat rá legutóbb.

Irodalom és jegyzetek

Az Amerikai Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozata (2010) In: Bódy Pál és Urbán Aladár (szerk.): *Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült*

Államok történetéhez 1620–1880. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs.

A Magyar Köztársaság Alaptörvénye. (2011) ÁRBOC Szolgáltató Kft.

- Descartes, R. (1992): *Értekezés a módszerről*. Matura – Ikon Kiadó, Budapest.
- Ferge Zsuzsa (2012): A gyermekcsaládok helyzetének változása Magyarországon a válság éveiben. *Esély*, 6. sz.
- Ferge Zsuzsa (2013): A szolgálatteljesítés rendszere. *168 Óra*, márc. 21.
- Fülöp Márta és Csepeli György beszélgetése. Az együttműködésről és a versengésről. (2013) *Kritika*, január – február.
- Füst Milán (1976): *Napló*. I. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Gazsó Ferenc (2006): Társadalmi struktúra és iskola-rendszer. In: Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- György Péter (2013): A mi lányaink, a mi fiaink. *Népszabadság*, február 23–24.
- Hahner Péter (1999, szerk.): *A Nagy Francia forradalom dokumentumai*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Karikó Sándor (2008): A bátorító nevelés nevelésfilozófiai megalapozásához. *Módszertani Közlemények*, 3. sz. 101–106.
- Karikó Sándor (2009): *A nevelésfilozófia alapjairól*. SZEK JGYF Kiadó, Szeged.
- Karikó Sándor (2010): Nevelés – mi végre? *Iskolakultúra*, április. 84–90.
- Kiss Paszkál (2012): Előszó. *Felsőoktatási Műhely*, 2. sz.
- Kovács István (szerk.): *Nyugat-Európa Alkotmányai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Kwak, Duckk-Joo (2010): Practising Philosophy, the Practice of Education. *Journal of Philosophy*, 44. 1. sz.
- Ladányi János – Szelényi Iván (2010): Vázlat az 'esélyteremtő állam' elméletéhez. In: *Egyenlőtlenségek, redistribúció, szociálpolitika*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Lukács György (1977): A lelki szegénységről. In: uő: *Iffjúkori Művek*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Marx, K. (1975): *A gothai program kritikája*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Pring, R. (2004): *Philosophy of Education*. Continuum, London – New York.
- Rousseau, J-J. (1978): Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről. In: *Értekezések és filozófiai levelek*. Magyar Helikon, Budapest.
- Szelényi Iván (2007): Társadalmi metszetek. *Magyar Tudomány*, 8. sz.
- Tőkei Ferenc (1977): *A társadalmi formák marxista elméletének néhány kérdése*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Veroszta Zsuzsanna (2011): A tömegoktatás elitképzésének értékei. *Felsőoktatási Műhely*, 2. sz.

Karikó Sándor

SZTE, JGYPK, Alkalmazott Pedagógia és Pszichológia Tanszék

Hátrányos helyzet az új jogszabályi környezetben

Az oktatási rendszerekben a hátrányos helyzet általában kiemelt figyelmet kap, bár a különböző korszakokban eltérő szemlélettel és formában. Ahhoz, hogy az oktatási rendszer fókuszba helyezze a hátrányos helyzet kérdéskörét, feltétlenül szükséges meghatározni, kiket is sorol e kategóriába. Ha sorra vennénk a hátrányos helyzet kategorizációjának szempontjából a különböző korszakok oktatáspolitikáit vagy akár napjainkban az egyes országok definícióját, nagyon érdekes képet kapnánk, összefüggésekre világíthatnánk rá belőle. Most azonban csak arra vállalkozunk, hogy áttekintsük, milyen jogszabályi változásokon megy át a hátrányos helyzet fogalma napjainkban Magyarországon. Az áttekintéssel összefüggésben röviden arra is kitérünk, hogy a változások bevezetése milyen nehézségekkel jár, függetlenül a lehatárolt csoport számára nyújtott szolgáltatásoktól. Mindezzel úgy szeretnénk bemutatni a hátrányos helyzet új kategória-rendszerét, hogy egyben ráirányítsuk a figyelmet a jogszabályi keret és a sikeres gyakorlatba ültetés közötti dilemmákra, feladatokra.

Mit is vizsgálunk?

A hátrányos helyzet definíciójának összevetését a jelenleg még érvényben lévő (a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény 121. §-ában foglaltak szerinti) szabályozó, illetve az ezt 2013. szeptember 1-én felváltó törvényi szabályozás (a 2013. évi XXVII. törvény 45. §-ában meghatározottak alapján a gyermekvédelemről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény 67/A. §-ának módosítása) alapján tesszük. A hátrányos helyzet jelenleg érvényes definíciója az elmúlt tíz évben alig módosult, és a köznevelési törvény 2012. szeptemberi hatályba lépésével sem született új kategória – függetlenül attól, hogy a törvényalkotói szándék kezdetben ez volt a nyilvános vitára bocsátott dokumentumok szerint. Az oktatási szektor végül a szociális ágazatnak delegálta a feladatot, és az új gyermekvédelmi törvénymódosítások sorába helyezte a hátrányos helyzet kategorizálását a köznevelés rendszere számára is. Így látott napvilágot 2013. április elején az a jogszabályi lehatárolás, mely nemcsak a szociális, hanem az oktatási ágazat számára is meghatározza, hogy kiket is sorolunk a hátrányos helyzetű és halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek, tanulók kategóriájába 2013 szeptemberétől.

Nézzük átfogóan!

Általánosságban elmondhatjuk, hogy a jelenlegi és a nemsokára hatályba lépő jogszabály alapvető azonossága, hogy a hátrányos helyzet definíciójának csak a társadalmi hátrányokat veszi figyelembe, és az egyéb (például egyéni képességekben mutatkozó) elmaradásokat más fogalomkörbe sorolja. A két jogszabály azonos szemléletű megközelítése a nevelésszociológia azon tudományos megállapítására alapoz, mely szerint az iskolai hátrányok egyik eredője a gyermek családjának szegénységgel, alacsony iskolázottsággal jellemezhető hátrányos társadalmi helyzete.

A különbségeket nézve a legszembetűnőbb, hogy míg eddig a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzet megállapítása jegyzői jogkör volt, ősztől mindez a gyámhatóság hatáskörébe fog tartozni. A jogkörök átrendezése nyilván a gyermekvédelmi törvény átalakításának része, azonban fontos látni, hogy a jegyző közvetlenebb kapcsolatban van az adott település lakosságával, mint a gyámhivatal. Különösen igaz ez a vizsgált csoport (hátrányos helyzetűek) esetén, akik sokkal inkább kistélepeken laknak, mint nagyobb lélekszámúakban.

A következő általános megállapítás, hogy az eddigi szabályozás az oktatási rendszer egészére érvényes közoktatási törvény egyik passzusa volt, míg ez év ősztől a gyermekvédelmi törvény adott paragrafusa vonatkozik a köznevelés rendszerére is – ahogyan ezt már fentebb írtuk. Ez a tény lehetőséget és veszélyt is rejt egyben. Természetesen kíváncsan a különböző ágazatok és intézményeik összehangolt működése, melyhez a közös keretet a jogszabályi környezet teremti meg. Ez az együttműködés, egymásra hangoltság, illetve a különböző oldalról a gyermek felé érkező szolgáltatás megsokszorozhatja a hátránykompenzáció hatását akkor, ha szakszerűen működik. Félő azonban, hogy – különösen a kezdetekben – nehézséget okoz az ágazati lehatárolás, mely a magyar oktatási és szociális ellátórendszert jellemzi. Összehangolt működés nélkül pedig inkább adminisztratív béklyóvá, mintsem segítő partnerre válik a másik ágazat, nehezítve, akadályozva a döntéshozói szándékok érvényesülését.

Lássuk részleteiben!

Jelenleg az alacsony jövedelmű, szegény családokban felnövő gyerekek sorolhatók a hátrányos helyzetűek közé a köznevelés rendszerében. A besorolást objektív tényező határozza meg: a család szociális helyzete alapján a jegyző által kiadott rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre (RGYK) jogosító igazolás. Ugyanakkor halmozottan hátrányos helyzetű napjainkban az a hátrányos helyzetű – vagyis szegény családban élő – gyermek, akinek iskolázatlanok a szülei. A halmozottan hátrányos helyzet igazolása is szükséges: a szülők önkéntesen nyilatkoznak a jegyző előtt arról, hogy 8 osztálynál többet nem végeztek. Napjainkban a halmozottan hátrányos helyzetűek közé sorolják még azt a néhány száz gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermeket is, akiknek semmilyen családi kapcsolata nincsen, így jogi státuszukat tekintve „tartós nevelteknek” számítanak.

Az eddigi szabályozás – bár első ránézésre meglehetősen egyszerűnek tűnik – is felvetett megoldhatatlannak tűnő gyakorlati problémákat. Lássunk néhányat közülük! Mit tegyünk azzal a gyerekekkel, aki eddig hátrányos helyzetű volt, de az aktuális évben a családjának jövedelme alig néhány száz forinttal esik a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultság összeghatára fölé? A nyolc osztály után melyik az a végzettségtípus, amely valóban emeli a végzettséget, és már nem jogosít a halmozottan hátrányos helyzet kategóriára? A gyermekvédelemben élő húszezer gyermek közül miért éppen a jobb tanulmányi eredményt elérő párszáz tartós nevelt került kizárólag a halmozottan hátrányos helyzetű kategóriába, és a gyengébb iskolai eredményeket mutató sokezer átmeneti nevelt miért marad ki a támogató szolgáltatásokból?

A kérdések egy része tovább fog élni a szeptembertől érvénybe lépő, jóval bonyolultabb új kategorizáció rendszerében is. De elsőként nézzük az új kategorizáció részleteit! A hátrányos helyzet kategóriájába kerüléshez szeptembertől nem lesz elegendő a család szerény anyagi helyzete miatt megítélt RGYK. E mellé szükséges lesz legalább egy hátránynövelő jellemzővel bírnival az adott, hátrányos helyzetű kategóriába sorolt gyerekek. Három területet határoz meg a jogszabály hátránynövelőként: a szülők alacsony iskolai végzettsége, tartós munkanélkülisége, illetve az elégtelen lakáskörülmények. Vagyis a hátrányos helyzet kategóriájának további szempontokkal történő bővítése valójában szűkíti a bekerülés lehetőségét: az eddigi halmozottan hátrányos helyzet válik szakzsar-

gonnal szólva „kéthássá” úgy, hogy az alacsony iskolázottság kritériuma kiváltható két másik hátránynövelő kritériummal.

Tovább haladva az új jogszabályon azt látjuk, hogy a halmozottan hátrányos helyzetű kategóriához 2013 őszétől nem lesz elég az eddigi jellemzők megléte. A család szegénységét jelző RGYK mellett minimum további két kritériumnak kell teljesülnie a szülők alacsony iskolázottsága, tartós munkanélkülisége és az elégtelen lakáskörülmények közül. A halmozottan hátrányos helyzet új kritériumai esetén is elmondható, hogy a további elvárások egyértelműen a kategóriába kerülést nehezítik, vagyis rászoruló gyerekek hozzáférését korlátozhatják a kategóriába kerüléssel járó támogatásokhoz.

Öröndetes azonban, hogy 2013 őszétől valamennyi gyermekvédelmi gondoskodásban felnövő gyermek és fiatal, a jogszabályi terminus szerint „nevelt” és „utógondozott” is bekerül a halmozottan hátrányos helyzetű kategóriába. Ez a változás a jelenlegi adatok szerint több mint tizenötezer család nélkül felnövő gyereket érint a köznevelés egészét tekintve. Vagyis az oktatási ágazat e kategorizálás mentén célzott szakmai szolgáltatásokkal segíti majd a gyermekvédelemben élőket, támogatva ezzel a szociális ágazat szakmai ellátórendszerét. A valódi hasznosuláshoz azonban elengedhetetlenül szükséges a gyermekvédelemben dolgozók széleskörű tájékoztatása erről a támogatási lehetőségről.

Végül néhány felvetés...

Az előzőekben bemutatott új kategorizáció, a hatáskörök átrendezése, a növekedő adminisztráció vélhetően nehézségeket okoz majd a bevezetéskor a hátrányos, halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek, fiatalok azonosításában. A következőkben kiragadunk néhány nehezítő tényezőt, rámutatva arra, hogy mely területekre érdemes fokozott figyelmet fordítani annak érdekében, hogy a törvényhozói szándék valóban érvényesülhessen: minden hátrányos, halmozottan hátrányos helyzetű rászoruló megfelelő támogatást kaphasson a köznevelés rendszerében.

Nézzük elsőként az adatgyűjtés kérdéskörét, ami eddig sem volt problémamentes, különösen abban az esetben, amikor már a szülő végzettségéről is nyilatkozni kellett. A jegyzői hatáskorból kikerülés várhatóan tovább növeli az amúgy is meglévő távolságot a hátrányos helyzetű családok és a hivatal, esetünkben az adatgyűjtésre újonnan jogosult gyámhivatal között. Ez a távolság konkrét kilométerben is mérhető, hiszen a jegyző az adott kistélephelyen megtalálható, a gyámhivatalért viszont az adott járás székhelyére kell utazni, akár többször is. És persze a távolság szimbolikusan is érthető, főként kisebb települések esetén, ahol a falu jegyzője egy ismert, közeli és kevésbé hivatali ember, mint a gyámhivatalban dolgozó ismeretlen szakember. Elengedhetetlen lesz az adatgyűjtést beágyazni egy szélesebb partneri körbe, ahol a szociális és oktatási intézmények dolgozói nemcsak segítik a hátrányos helyzetű családok eljutását a gyámhivatalokhoz, hanem támogatják őket abban is, hogy valós helyzetüket feltárják.

Az új kategorizálás a következő, amire figyelni szükséges. Nyilvánvaló, hogy az intézményvezetők és az ott dolgozók számára ismertté kell tenni az új szabályozót. Emellett azonban az érintett családoknak is tudniuk kell a változásról, mégpedig úgy, hogy igénybe tudják venni valamennyi nekik járó szolgáltatást. Itt ismét kevésbé a gyámhivatalra, sokkal inkább a helyi intézményekben dolgozók támogató tevékenységére szükséges támaszkodni. Kérdés persze, hogy ezek a feladatok formálisan leosztásra kerülnek-e, vagy csak informális módon cselekszenek azok, akik fontosnak érzik a hátrányos helyzettel való törődést. Nyilván ez utóbbi esetlegessé teszi a törvényhozói szándék érvényesülését.

Egyelőre még nem látható, hogy a hátrányos, halmozottan hátrányos helyzet új bővített/szűkített kategóriarendszere megfelel-e a mai társadalom valós igényeinek, illetve lesznek-e olyan családok, amelyek ugyan rászorulnának, de mégis kimaradnak a kate-

góriából és így a támogató szolgáltatásokból. Ehhez pontosabb elemzések szükségesek, illetve a bevezetés gyakorlata is ad majd támpontot. Fokozottan szükséges figyelemmel kísérni tehát, hogy a rászoruló családok gyermekei megjelennek-e valóban a kategóriarendszerben, és ha úgy látszik, hogy a sokféle szempontnak való megfelelés esetében kimaradnak támogatásra szoruló gyerekek a szolgáltatásból, akkor az oktatás- és szociálpolitikának szükséges lesz újragondolnia, javítania a megszabott feltételrendszert.

Az új kategorizálással kapcsolatban azonban továbbra is fennáll néhány eddigi kérdés, illetve már láthatóan újabbak is születtek. Súlyos gond és egyben visszalépés, hogy az alapfokú végzettségről ismét évente (vagyis az RGYK-ra jogosultság időszakában) kell nyilatkoznia a szülőeknek. Az évenkénti végzettségről nyilatkozás így volt tíz éve, és éppen azért változott meg (a köznevelés rendszerébe való belépéskor egyszeri nyilatkozattételre), hogy a szülők iskolai előrehaladását serkentse. Most azonban a nyilatkozattétel évenkénti kötelezettsége ismét azt jelenti, hogy a szülő nemhogy érdekelt, de ellenérdekelt abban, hogy magasabb iskolai végzettséget szerezzen, pedig ez lenne a leginkább kedvező a gyermeke szempontjából is. Nehézséget okozhat továbbá a tartós munkanélküliség kérdése, hiszen éppen a hátrányos helyzetű csoportok maradnak távol az ezt igazoló hivataloktól. A lakókörülmények megállapítása sem lesz könnyen megoldható feladat az esetlegesen iránymutató sztenderd ellenére sem, és biztosan komoly terheket ró ez majd az amúgy is túlterhelt családsegítő szolgálatokra.

További kategorizációs probléma a „nevelt” kategóriában az a 10 százalékos „ideiglenes nevelt”, akinek ez a státusza maximum két hónapig áll fenn. Ha két hónap után a gyermek a családjába kerül vissza, akkor másfajta kritériumoknak kell megfelelnie ahhoz, hogy bent maradjon a halmozottan hátrányos helyzet kategóriában. Ehhez ismételt adminisztrációra lesz szükség, nem beszélve arról, hogy az intézmény szempontjából az sem mindegy, hogy a tanév mely részében történik a változás.

A felsorolt példák még inkább azt erősítik, hogy nem csak a jogszabályi környezetben, hanem a napi gyakorlatban is elengedhetetlenül szükséges a feladatmegosztás és az átlátható együttműködés a hátrányos helyzetű gyerekek támogatásáért egyaránt felelős oktatási és szociális ágazat intézményei, szakemberei között. Láthatóan szükséges közösen felkészülni az átállásra és az esetleges változásra ahhoz, hogy a törvényhozói szándék gyakorlatba ültetése sikerrel járjon.

kategóriarendszer szempontjairól az is megállapítható, hogy nem tekinthetőek egyformán objektív feltételnek. Az RGYK a leginkább könnyen azonosítható jellemző az igazolt jövedelemviszonyok mentén. Ugyanígy a tartós munkanélküliség igazolása is elég egyszerűen körülhatárolható feltételekkel történik. Még a szülő legmagasabb iskolai végzettségének fogalma is objektívnek mondható a már említett különböző értelmezések mellett is. Felmerül azonban, hogy mennyire objektív a „lakáskörülmények, ahol korlátozottan biztosítottak az egészséges fejlődéshez szükséges feltételek” vizsgálata. Megoldást jelent, ha a szociális ágazatnak van erre vonatkozó sztenderdje, különösen akkor, ha a sztenderd használata egységes.

Varga Aranka

PhD., egyetemi adjunktus, PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék

Kollégiumtörténeti monográfia Sárospatakról

A közelmúltban látott napvilágot A Sárospataki Református Kollégium története című monográfia, Dienes Dénes és Ugrai János tollából.

A nagyalakú, kétszáz oldal terjedelmű, fényképekkel illusztrált kiadvány jelentősége vitathatatlan: a pataki iskola történetéről utoljára több mint harminc éve jelent meg összefoglaló mű.

A hagyomány szerint 1531-ben létesült sárospataki kollégium történetének megírásával – több-kevesebb sikerrel – a 20. század első felében hárman próbálkoztak. Szombathi János *A sárospataki főiskola története* című kötete 1919-ben jelent meg, Gulyás József *A Sárospataki Református Főiskola rövid története* című füzeté és Marton János *A Sárospataki Református Főiskola története I.* című, befejezetlenül maradt munkája 1931-ben, az intézmény fennállásának 400. évfordulójára látott napvilágot. A II. világháborút követő politikai fordulat nyomán az iskola krízishelyzetbe került, intézeti ágai fokozatosan megszűntek vagy állami kezelésbe kerültek. A tanítóképző államosítására 1950-ben került sor, a teológiát 1951-ben zárták be, végül 1952-ben a gimnáziumot is elvették az egyháztól: Rákóczi Gimnáziumként működött tovább. Az egykori kollégiumból csak a Nagykönyvtár maradt meg, őrizve az egyházi jogfolytonosságot. Ilyen körülmények között az iskolatörténeti kutatások értelemszerűen visszaszorultak, és – elsősorban a Nagykönyvtár bázisán Újszászy Kálmán (1902–1994) által kialakított Tudományos Gyűjtemények keretében – csak az 1970-es évek végére bontakoztak ki, s a kollégium ötödfélszáz éves alapítási évfordulójára készült, *A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára* című kötetben összegződtek. (Budapest, 1981). Néhány évvel később Kődöbocz József tollából jelent meg a *Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada* című monográfia (Budapest, 1986). E két mű

lényegében összegezte a kutatások addigi eredményeit.

A tanulmánykötet, illetve a monográfia létrehozásában alapvetően két tudósnevezeték vett részt. Az idősebb generációhoz tartozott Bakos József (1912–1997) nyelvész, Benda Kálmán (1913–1994) történész, Czegle Imre (1912–2002) könyvtáros, Koncz Sándor (1913–1983) teológus, Kődöbocz József (1913–2003) neveléstörténész, Makkai László (1914–1989) történész. Az akkori középnevezetékhez Barcza József (1932–2004) és Szentimrei Mihály (1924–1999) egyháztörténészek, Szűcs Jenő (1928–1988) történész, Takács Béla (1930–1997) néprajzkutató, művészettörténész, T. Erdélyi Ilona (1926) irodalomtörténész. Az akkori fiatalokat a szerzők között egyedül Hörcsik Richárd (1955) történész-levéltáros képviselte.

A tanulmánykötet sajnos nélkülözte az egységes szemléletet, benne történeti és tematikus fejezetek váltották egymást. Tényleges szerkesztője Barcza József volt, de a címnyelvenben a Tiszáninneri Református Egyházkerület Elnökségét tüntették fel. Jellemző, hogy az 1919 utáni fejezet egyetlen személynevet sem tartalmaz, mert szerzője – Barcza József – a még élő közszereplőket, szemtanúkat nem kívánta érinteni. Ugyanakkor vitathatatlan, hogy a kötet első ízben mutatta be modern, levéltári forrásokon alapuló feltáró munkáját a pataki iskola fejlődését.

Meg kell jegyeznünk, hogy évfordulós intézménytörténeti monográfiát a másik két református kollégiumnak sem sikerült alkotnia. *A Pápai Kollégium története* (szerkesztette: Trócsányi Zsolt, Budapest,

1981) öt szerző, *A Debreceni Református Kollégium története* (szerkesztette: Barcza József, Budapest, 1988) nem kevesebb, mint 16 szerző közös munkája volt. A terjedelmek azonban lényegesen eltérőek: a sárospataki kötet 324, a pápai 448, a debreceni 840 oldalt számlált. Az előbbi két műhöz még 16–16 oldal képmelléklet társult, míg a debreceniben egyáltalán nem voltak illusztrációk.

Sárospatak iskolatörténeti kutató munkálataiba az 1970–80-as évektől az idézett kiadványok alkotóin kívül mások is bekapcsolódtak. A kollégium egykori tanárai közül említsük meg Harsányi István (1908–2002) pszichológust és Maller Sándor (1917–2001) irodalomtörténészt. Egy másik nemzedék képviselői például – közülük többen nem is sárospataki gyökerűek – Détshy Mihály (1922–2007) építészettörténész, Bajkó Mátyás (1925–1999) és Kováts Dániel (1929) neveléstörténészek, Benke György (1931) teológus. A következő generációhoz tartozik mások mellett Péter Katalin (1937) történész, Fehér Erzsébet (1941–2012) neveléstörténész, Csajka Imre (1945–2003) sporttörténész.

A '90-es évektől, elsősorban az 1990-ben visszaállított Sárospataki Református Kollégium, illetve az 1991-ben újraindult Teológiai Akadémia oktatói, munkatársai jóvoltából, új lendületet kaptak a kutatások. Új nemzedék kapcsolódott be a fel-táró munkába, így Dienes Dénes (1956) egyháztörténész, Györi István (1956) teológus, Kézi Erzsébet (1951) neveléstörténész, Kiss Endre József (1951) könyvtáros, Pocsainé Eperjesi Eszter (1955) etnográfus, Szabó András (1954) irodalomtörténész. Az iskolatörténet addig elhallgatott részterületeit is érintve, a szisztematikus levéltári kutatómunka nyomán számos publikáció és forráskiadvány napvilágot látott, amely további kutatókat irányított Sárospatakra. A pataki iskolatörténet az ország más részeiben (Budapest, Debrecen, Miskolc) is kedvelt szakdolgozati, doktori téma lett, és nemcsak a korábban alig kutatott '30–40-es évek pataki iskolája, hanem a 18–19. század eddig kellően

nem értékelt tanulságai is. Így kötelezte el magát a téma mellett például Baráth Béla Levente (1971) egyháztörténész, Bartha Ákos (1982) történész, Ugrai János (1977) neveléstörténész.

Rátérve immár magára a kötetre, a tartalomjegyzékből kitűnik, hogy a szerzők a kollégium történetét időben kettéosztották. Az 1777-ig terjedő rész Dienes Dénes, a Ratio Educationis utáni korszak Ugrai János munkája. Nem kerülhetjük meg a két szerző alaposabb bemutatását. Dienes Dénes, a Sárospataki Református Kollégium gyűjteményi igazgatója, a Teológiai Akadémia egyetemi tanára elsősorban egyháztörténész. Közleményei és kötetei mellett szembetűnően sikeres a tudományszervezési tevékenysége. 1997-től szerkeszti a *Sárospataki Füzetek* című periodikát; 1999-ben elindította az *Acta Patakina* című forráskiadvány-sorozatot; 2000 óta az *Egyháztörténeti Szemle* alapító szerkesztője; 2004-től a *Nemzet, egyház, művelődés* című könyvsorozat gondozója. Ugrai János nevét az *Önállóság és kiszolgáltatottság. A Sárospataki Református Kollégium működése, 1793–1830* (Budapest, 2007) című könyve tette ismertté, de hivatkozhatunk a *Professzorok a „pataki reformkorban”. A sárospataki kollégium és négy tanára a XIX. század első harmadában* (Budapest, 2007), illetve *A palléroztatlanság ellenében. Iskolázás a falvakban a polgárosodás hajnalán* (Budapest, 2010) című kötetekre is.

Az első fejezet a 16. századi protestáns iskolát mutatja be. Sárospatak korabeli képének rövid áttekintése után Dienes a régmúltat „a protestáns iskolázás homályos kezdetei, 1538–1557” cím alatt tekinti át, rögzítve, hogy a hagyomány az iskola alapítását 1531-re teszi. A rákövetkező két évtized (1558–1576) „Melanchthon szellemében” telt el, a század végét (1577–1599) a humanizmus fémjelzi. A „Virágzás és szétszórás – a református kollégium a 17. században” című második fejezet szintén városi helyzetképpel indul, majd „a református teológiai tanítás otthona 1600–1637” címmel a tanárokról, az iskolai életről, illetve az 1629. évi tanulmá-

nyi reformról olvashatunk. Az 1638–1649 közötti évtized a puritánus viták színtere – meghasonlás és megújulás jellemzi az intézményt. Comenius sárospataki működése (1650–1654) értelemszerűen önálló blokkot kapott, majd – a jezsuiták kifejezésével élve – a „kálvinista pestis legnépesebb szemináriumára” időszaka következik (1655–1671). A 17. századi iskolai feszültségek diáklázadásokban öltöttek testet, Dienes önálló alfejezetben tekinti át ezek motivációit és következményeit. A század az iskola elüldözésével zárul: a rekatolizált Báthory Zsófia és férje, I. Rákóczi Ferenc nyomására a tanárok és diákok 1672-ben elhagyták Sárospatakot, s a bujdosó kollégium kálváriája Erdélyben harminc évig tartott.

„Iskola a »régí fészken« – A kollégium története 1703–1777” – hirdeti a harmadik fejezet címe, mert II. Rákóczi Ferenc 1703-ban visszahelyezte jogaiba a kollégiumot. A sárospataki reformátusok helyzete, majd a bujdosás utolsó két évében Kassán tartózkodó iskola hazatérésének bemutatása után a Rákóczi-szabadságharc bukását követő krízisről olvashatunk. Bár 1713-tól ifj. Csécsi János két évtizedes tanári korszaka állandó konfliktusoktól volt hangos, a 18. század közepén megkezdődött „a kibontakozás megalapozása”. A történeti folyamatok ábrázolása mellett Dienes számos keretes dokumentumrészletet közöl a főszövegbe illesztve, a *Szalkai-kódextől* kezdve Comeniuson át ifj. Csécsi Jánosig. Ugyanilyen tipográfiával emelte ki a kollégium 17–18. századi építéstörténetét, illetve Vay Ábrahám és Szathmáry Király György főgondnokok életútját.

A Ratio Educationis utáni eseményeket Ugrai János Dienestől eltérő szerkezetben foglalta össze, de ennek oka nem valamiféle szerkesztői figyelmetlenség, sokkal inkább a mind jobban kiteljesedő mondanivaló kutatómódszertani szempontból helyeselhető bemutatását célozza. Ugrai ugyanis az általa írt fejezeteket három részre bontotta: „környezeti feltételek”, „korszakalkotó személyiségek”, valamint „szellemiség és hangulat” (sajnos ez a tagolás a tartalomjegyzékben nem

világos). A három nagy korszak, amelyről szó esik: „A nemzeti előhaladás nevezetes időszaka” (1777–1849), a „Főgimnázium és főiskola – a kollégium a kiépülő modern oktatási rendszerben” (1850–1919), s végül a „Küzdelem a perifériára szorulás ellen – a II. világháború előtt és után” (1920–1952).

Ami a környezeti feltételeket illeti, a 19. század közepéig terjedő időszakban a kiindulópont felvilágosodástól a szabadságharc bukásáig terjedő korszellem. A genius locit a „falusias Patak és vadregényes Zemplén” ellentétpárja jelzi. Az iskola jelentőségét a partikulák kiteljesedése, a tiszánineni egyházkerületi püspöki hatalom körvonalazódása, továbbá a gazdasági sikerek: a kollégium majorsági gazdálkodása erősítette. A szabadságharc bukása utáni abszolutizmus ellenére Patakot az 1850-es évektől az állami oktatáspolitikai kibontakozása és a modern oktatási rendszer kiépülése jellemzi. Ellenhatás mutatható azonban ki a régió és az egyházkerület szempontjából – a differenciálódó és fejlődő (például vasútépítések) környezetben Patak egykori vezető szerepe Sátoraljaújhellyel, de különösen Miskolccal szemben fokozatosan leértékelődik. A kollégium csak gazdálkodásának modernizálásával képes talpon maradni. Trianon után az oktatáspolitikai kultúrnemzet-koncepció jegyében alakul, amelynek pozitív hatása nemsokára tetten érhető lesz, de a kiindulópont kritikus: a megfélemt Zemplénben, a megharmadolt egyházkerületben felértékelődik a kollégiumot irányító igazgatótanács szerepe. Az iskola gazdálkodási nehézségeit a regionális szerepkör hiánya súlyosbítja, a hiányt a világi szerepvállalás fokozatos térnyerésével, az államsegély fokozott igénybe vétele pótolják, de az intézmény pénzügyi helyzete a korszak végéig bizonytalan marad.

Ugrai mindhárom periódusból 3–4 korszakalkotó személyiséget emel ki, részletes életrajzi áttekintéssel. Szemléletesek a jelzők is. Az első periódusból Vay József, az „üttörő főgondnok”; Kövy Sándor jogtudós, az „iskolateremtő jogprofesszor”; Barczafalvi Szabó Dávid, a „tévélygő nyelvújító”; valamint Nyíry István, az

„utolsó pataki polihisztor” kapott helyet. A második korszakot „egy püspök és egy világi főgondnok kiemelkedő párosa”, azaz báró Vay Miklós és Kun Bertalan; a „tudós költő” Erdélyi János; az „árvaságból a csúcsokig” jutó Finkey Ferenc jogász; és a „felemás megítélésű” Zsoldos Benő professzor fémjelzi. A záró periódus érzékeltetésére egy tanítóképzős (Lázár Károly), egy teológiai (Újszászy Kálmán), és egy gimnáziumi (Harsányi István) tanár pályaképét választotta.

A szellemiség és hangulat tekintetében az 1777 utáni évtizedeket Ugrai a tananyag változásainak, valamint a tantestület összetételének bemutatásával, a híres tanáregyenísegek, a diák-önkormányzatiság és a peregrinációs kapcsolatok ábrázolásával illusztrálja. A 19. század második felét a főgimnázium önállósulása, bölcsészeti–teológiai képzés megszilárdulása, a szervezetenként folyamatosan bizonytalan lábakon álló jogakadémia szívós kitartása, a kollégiumi tanítóképző megalakulása és fejlődése, valamint pezsgő diákélet jellemzi. A trianoni Magyarországon a kollégium túlélését részben a tradicionális út – tehát a gimnázium humán tagozata és a lelkész-képzés – biztosította. Az iskola „új koronaékszere” azonban az Angol Internátus lett, a klebelsbergi kultúrkonceptió legfényesebb pataki sikereként. Az 1929-től ismét egyházi kezelésben álló tanítóképző aranykora a század harmincas-nyolcvanas éveire tehető. Mindezt tovább erősítette a szervezett keretek között folyó diákélet. A '40-es évek közepe azonban már „hullámvasút” – sőtét végzetten a második világháború után.

Ugrai gyakran alkalmaz tematikus közbetevéseket, keretes szövegek formájában. Ezek az 1794-es diákzsendülést; a 19. századi építkezéseket; a Kövy-féle Pánczél, majd Nándor vármegyéket; a pataki diákok 1848-as szerepvállalását; a 18–19. századi cseh-morva missziót; az 1849-ben alkalmazni rendelt Entwurf hatását; az ún. Zoványi Jenő-ügyet; a debreceni

egyetem alapításának mérsékelt fogadtatását; az Újszászy-féle faluszemináriumot; a Harsányi-féle tehetségmentést; a pataki öregdiák mozgalmat; a világszínvonalú angol nyelvoktatás eredményeit; az Angol Internátus építéstörténetét; illetve az 1952 után az egyházi folyamatosságot fenntartó Tudományos Gyűjteményeket mutatják be.

A szerzők a jegyzeteket a fejezetek végén helyezték el. A kötet népszerűsítő jellegére tekintettel nincsenek számozott hivatkozások, hanem felsorolták azon forrásműveket, amelyekre a megírás során támaszkodtak. Nem bibliográfia készítése volt tehát a cél, hanem az egyes leírásokat, elemzéseket alátámasztó művek megjelenése, értelemszerűen a legújabb kutatásokra támaszkodva. Az érdeklődő olvasó így is bőséges további szakirodalmat talál. A függelékben a Kollégium nagy tanítványainak, tanárainak, és az MTA pataki gyökerű tagjainak nem teljes körű, de szemléletes névsorát találjuk. A kötet használhatóságát 170 illusztráció (fénykép, illetve ábra) segíti.

A szerzők a Sárospataki Református Kollégium történetét 1952-ig írták meg. A kötet epilógusa, amellyel hogy összegzi az intézmény fejlődésének tanulságait, rövid kitekintést nyújt az 1945 után évekre. Az 1990-ben visszaállított Református Kollégium utóbbi, közel két és fél évtizedével azonban nem foglalkozik. A szerzőket nyilván a történelmi távlat hiánya gátolta az objektív értékelésben. Ezzel együtt túlzás nélkül állíthatjuk: a pataki iskola történetének eddigi legjobb feldolgozását vehetjük kézbe.

(Dienes Dénes és Ugrai János (2013): *A Sárospataki Református Kollégium története*. Hernád Kiadó, Sárospatak. ISBN 978-963-88029-9-6.

Bolvári-Takács Gábor

PhD, habil. főiskolai tanár,
Magyar Táncművészeti Főiskola

Oktatás, politika, szociológia – döntéshozás elméletben és gyakorlatban

A politikai döntéshozatal folyamatának, hatásainak és változásainak tudományos igényű vizsgálata mindig is a politikai szociológia egyik kitüntetett feladata volt. A politikai döntések, az állam működésének bármely aspektusát érintsék is, természetükből adódóan hatással vannak egy társadalom tagjainak életére – ugyanúgy, ahogy a társadalom tagjai maguk is hatással lehetnek a döntések meghozatalára.

Ezek a nyilvánvaló megállapítások pusztán azt hivatottak bevezetni, amivel a Berényi Eszter, Eröss Gábor és Neumann Eszter által szerkesztett *Tudás és politika* című tanulmánykötet valami újat kíván hozzátenni a politikáról, döntéshozókról és döntéshozatalokról folytatott társadalomtudományos diskurzushoz. Ez pedig nem más, mint annak vizsgálata, ahogyan a politikai döntések során alkalmazott tudáskészletek összeállnak, azaz mindannak a feltárása, amit az adott pillanatban a döntéshozói pozícióban lévő szereplők az állam hozzájuk rendelt részterületeivel (alrendszereivel, mezőivel) kapcsolatban releváns tudásnak ismernek el. Ez a „tudáskészlet” pedig – az 1990-es évektől napjainkig – egyre nagyobb mértékben tartalmaz olyan elemeket, amelyek korábban egyáltalán nem, vagy csak csekély mértékben befolyásolták a döntéshozatalt. Ide tartozik mindaz, amire a könyv szerkesztői előszavukban a „szakértői, tudományos, laikus és egyéb tudástípusok” megkülönböztetése kapcsán utalnak: a politikai döntéshozás folyamatában egyre nagyobb hangsúly helyeződik a politika színpada előtti közönségre, vagyis a döntések hatásait megélt emberek „laikus” tudására. Azaz a 21. századi, „posztbürokratikus” demokraciamodellek értelmében egyre nagyobb hangsúly kellene helyeződjön rá; hogy ez mennyiben valósul meg ténylegesen, azt hivatottak feltárni a kötetben közölt tanulmányok.¹

A kutatás során két, a társadalom egészséges működése szempontjából különösen fontos terület került a figyelem középpontjába: a közoktatás és az egészségügy. Fontos azonban az elején hangsúlyozni, hogy a tanulmányok nem pusztán oktatás- és egészségszociológiai munkák, hanem igyekeznek egy átfogó tudásszociológiai keretben elhelyezni mindazt, amit a többnyire interjúkutatási módszerrel gyűjtött adatok látni engednek ezekről az alrendszerekről. Ennek megalapozására szolgál a kötet első tematikus egységét alkotó rész (*A szakértés szociológiája*), amely Polányi Mihály „hallgatólagos tudás”-konceptiójának segítségével különbözteti meg azokat a tudásfajtákat, melyek implicit vagy explicit módon szerepet játszhatnak a politikai döntéshozásban. A későbbiek során pedig az ebben kifejtett fogalmi és értelmezési keretben igyekeznek elhelyezni a szerzők kutatási eredményeiket – a további két egység (*Paradigmaváltás: közpolitikai esettanulmányok*, illetve *Tudás és oktatásirányítás: kormányzási stratégiák*) tehát az elméleti megfontolások gyakorlati alkalmazását hivatott demonstrálni. Jelen recenzióban a tudástípusokra vonatkozó megfontolások és az interjúelemzések végén előállt eredmények kapcsolatát helyezem a középpontba, különösképp a közoktatás (azon belül is a kötet és a kutatás egyik fókuszpontját képező integrált oktatás) problémái kapcsán.

Döntés és ideológia

A kötet több tanulmánya (Kende Anna, Neumann Eszter, Eröss Gábor és Berényi Eszter írásai) foglalkozik részletesen a hazai közoktatási rendszer elmúlt húsz évének tapasztalataival, a legtöbb esetben a halmozottan hátrányos helyzetű (HHH) vagy sajátos nevelési igényű (SNI) tanulók integrációját sürgető liberális, valamint az ezzel szembehelyezkedni látszó konzervatív oktatáspolitikai különbségeivel. Amint az pedig a feldolgozott tetemes mennyiségű interjú alapján kiderül, a politikai döntéshozók és az őket segítő szakértői gárda (gyógypedagógusok, szociológusok, majd egyre inkább kognitív pszichológusok), valamint a döntéseket implementálni igyekvő alsóbb szintű autoritások (önkormányzatok, iskolák) között éles ellentétek rajzolódni ki, a legtöbb esetben jóval túlmutatva az iskolák feladatain és funkcióin. Az interjúk és a tanulmányok alapján is érdemes előljáróban elmondani, hogy mind a HHH, mind pedig az SNI besorolások elsősorban a roma tanulók szempontjából értelmezendők – ha nem is tehetünk szigorúan egyenlőséjelet a hátrányos helyzet és az etnikum kategóriái közé, a kutatás középpontjában a romák szegregációja, valamint tervezett integrációja áll.

Rendkívül tanulságosak a megkérdezettek problémadiagnosztikai és megoldási koncepciói, és a magyar közoktatás-politikán belüli paradigmaváltások leírása, valamint a szakértők és döntéshozók véleményváltozásának szociálpszichológiai vizsgálata mellett (melyeket egyébként részletesen és kimerítően elemeznek a szerzők) lehetőséget nyújtanak egy szintén tudásszociológiai gyökerű elemzésre is: az ideológiakritikára. Ebben pedig az ideológiakritikának nem a leleplező, hanem (Márkus György megkülönböztetése nyomán) a különböző álláspontok értelmezését elősegítő emancipatorikus funkciója szolgálhat segítségül. Az interjúkból ugyanis kirajzolódni látszanak azok a gondolkodásminták és kategorizációs sémák, melyek szükségszerűen hatással vannak a politikai döntéshozók attitűdjé-

re – és egyáltalában mindarra, amit azok az adott tárgyterületen belül problémaként észlelhetnek. Ebből a perspektívából szemlélve markánsan elkülönülnek a közoktatás-politika úgynevezett „deszeregációs” szakaszában (2002–2010) és az integrációs paradigma kritikáját megfogalmazó 2010 utáni szakaszban döntési pozícióban lévők, mégpedig azon elvek és gondolkodásminták alapján, amelyek segítségével nem pusztán az oktatási kéréseket, hanem az osztársadalmi valóságot is érzékelik.² Mint arra Neumann Eszter rávilágít, „a közoktatás-politika ideológiai bázisa, tudásszerzési mechanizmusai és az irányítási eszközök terén is radikális átalakulásnak vagyunk tanúi” (161. o.) a 2010-es kormányváltás óta. Ami pedig a kötet célja szempontjából releváns: bizonyos értékszemponatok szerint rendezve a valóságot egyes elemek bekerülhetnek, mások pedig kikerülhetnek abból a halmazból, amit – akár tudományos, akár gyakorlati – tudásként tartunk számon. A tudásszerzési mechanizmusok is aszerint lehetnek elfogadottak vagy épp elvetendőek, hogy egyáltalán milyen lehetséges magyarázatokat engedünk meg bizonyos problémákkal kapcsolatban.

Mindennek a legélesebb körvonalai a romák tanulási nehézségeinek háttérben megbúvó indokok kapcsán rajzolódni ki. Míg a 2002 és 2010 közötti deszeregációs stratégia abból az alapvető elvből indult ki, hogy a roma gyermekek rosszabb eredményei az oktatási rendszer hiányosságainak, a társadalom tagjaiban meglévő diszkriminatív tendenciáknak és bizonyos geopolitikai tényezőknek az eredőjeként állnak elő (88–92., illetve 133–147. o.), addig az ellenoldal hagyományosan a szociokulturális háttér és a személyes felelősség dimenziója segítségével igyekszik megválaszolni a kérdést. Az eltérően azonosított indokok pedig eltérő megoldási mintákat is szülnek: egyik oldalról egy átfogó oktatáspolitikai elmélet (a deszeregációs paradigma) alapján van csak értelme megkísérelni a helyzet megváltoztatását, a másiktól viszont épphogy a lokális, empirikusan érzékelhető változa-

tosságot figyelembe véve érdemes csak javaslatokat tenni.

A két felfogás közötti különbség pedig egészen az azokat vallók legalapvetőbb meggyőződéséig nyúlik vissza. Egyik oldalról az általános, alapvető emberi jogok és univerzálisan alkalmazható elméletek melletti (liberális), másíkról pedig az aktuális helyi problémákat aktuálisan (és esetleges lokális sikerességük alapján sem extrapolálhatóan) orvosoló megoldási modellek melletti (konzervatív) érvek hangoznak el. Mindez pedig azt is nagymértékben befolyásolja, hogy mi az, ami tudásként egyáltalán számításba jöhet egy kidolgozandó oktatáspolitikai program keretén belül. A döntéshozók nem véletlenül tartják rendkívül fontosnak a különböző tanulási nehézségeket azonosító kategóriák folyamatos felülvizsgálatát, hiszen az azok által rögzített „címkék” kétszeresen is hatással vannak a társadalomra. Egyrészt lehetővé teszik, hogy – amint az a fentiekből következik – a politikai szféra szereplői ezek elfogadásával vagy elvetésével egyúttal értékaxiómaikat is kifejezzék, és a lehetséges megoldások közti különbségeket finomhangolják; másrészt viszont identitásképző látens funkcióval is rendelkeznek a politikai beavatkozások másik végpontjánál, a „laikus” társadalom tagjai körében. Ez a jellegzetességük pedig átvezet a kutatás egy másik fontos következményéhez.

Tudás és identitás

A különböző tanulási nehézségek (és az azoktól szenvedő gyermekek) kategorizálása jól példázta ezt a kettősséget: bármilyen pontos és megbízható eljárással alkották is meg a kategóriákat eredetileg, azok nem állhattak ellen az esetleges új ideológiai háttérből következő módosításoknak. Sőt, az olyan „társadalmi fajták” változásai (Ian Hacking elnevezését követve), mint a „halmozottan hátrányos helyzetű” vagy a „sajátos nevelési igényű tanuló”, nem pusztán a döntéshozatali, hanem a hétköznapi (vagy „felhasználói”) szinten

is képesek újabb változásokat generálni azokban, akikre alkalmazzák őket; egy szóval identitásképző hatásuk is van.

A közoktatási törvény 2003-as módosítása a hatalmi pozícióban lévők tudásfelhasználó és tudásgeneráló képességét egyaránt jól példázta. Mint arra Eröss Gábor rámutat, a módosított törvény igyekszik visszaszorítani a fogyatékosnak nevezett (és mivel a kategória ebben az esetben létre

A politikai döntéshozók saját beszámolóik szerint is meglehetősen nehéz helyzetben találták magukat, mikor egyfelől megkíséreltek minél jobb megbízhatóságú tudományos módszerek segítségével tudást generálni a társadalom bizonyos szegmenseiről, másfelől pedig folyamatosan azzal szembesültek, hogy az objektívnak vélt tudományos tudás (sztenderdizált tesztek által nyert adatok a társadalom tagjainak sajátosságairól) továbbra sem tette őket alkalmassá arra, hogy egyértelmű magyarázatokat és esetenként előrejelzéseket tegyenek a társadalmi magatartásokkal kapcsolatban.

is hozza alanyát, mondhatjuk, hogy fogyatékos) tanulók számát, bevezeti viszont az SNI fogalmát, amely új definícióként egészen új tanulótipusokat is konstituálni képes – olyanokat, amelyekről immár bármilyen tudásuk lehet a döntéshozóknak. Nem véletlen, hogy a törvénymódosítás után létrehozott SNI B kategóriájának leválasztása után egyre kevesebb tanulót minősítettek értelmi fogyatékosnak, egyre többet pedig a pszichés fejlődés zavaraival

küzdőnek – amint létrejön és intézményesül egy új módja a tanulók felosztásának, úgy „jönnek létre” maguk az ilyen típusú tanulók is.³

A politikai döntési folyamatokban részt vevő szereplők megkülönböztetése, szakterületeik elkülönítése és értékszempontjaik vizsgálata segítségével a kötet tanulmányai rendkívül szemléletesen mutatják be, hogy milyen tényezők befolyásolják a közpolitika-alkotást a 21. század elejének demokráciájában. A fenti szempontok megemlítésével azt kívántam érzékeltetni, hogy mindezek az alapok milyen egyéb megközelítéseknek engedhetnek teret, és milyen, akár további hosszútávú kutatási programok megalapozóivá is válhatnak. „Kevés magyar nyelvű publikáció foglalkozik a politikai döntéshozatali folyamatok tudományos igényű elemzésével. Kötetünkkel ezt a hiányt is igyekszünk pótolni.” – írják a szerkesztők előszavukban; és csak remélni lehet, hogy a hiánypótlás után a politikai döntéshozás szociológiai alapokról induló vizsgálata továbbhalad az itt kijelölt úton.

Berényi Eszter, Eröss Gábor és Neumann Eszter (2013, szerk.): *Tudás és politika – A közpolitika-alkotás gyakorlata*. L'Harmattan, Budapest. 346 o.

Sivadó Ákos

tudományos segédmunkatárs
Magyar Tudományos Akadémia BTK Filozófiai Intézet

Jegyzetek

¹ A kötet tanulmányai a 2006 és 2011 között megvalósult európai uniós *Knowledge and Policy* kutatási projekt magyar (és egy esetben romániai) vonatkozású eredményei.

² Mindez a legszemléletesebben a Kende Anna által elkülönített gyógypedagógiai és politikai oldal véleményeiben, Neumann Eszter interjúiban, valamint a Berényi Eszter által vizsgált kompetenciaméréssel kapcsolatos attitűdökben érhető tetten.

³ Hogy mennyire tanulságos ilyen tudomány-filozófiai/tudásszociológiai háttér előtt szemlélni egy olyannyira empirikus problémát, mint az oktatásügy, azt a könyvben található ábrák is alátámasztják, különösen a 183–184. oldalon.

Vétkek és választások

Szerkesztette: Réz Anna

Gondolat Kiadó, 2013
ISBN 978 963 693 342 5
3400 Ft

Dicsérünk és hibáztatunk, bosszankodunk és felháborodunk, szemrehányást teszünk, megbocsátunk, büntetünk és jutalmazunk. Állami intézményeinkben és a saját otthonunkban, szavakkal, tettekkel vagy érzelmekkel, de erkölcsi szempontból egyfolytában reagálunk a másik tetteire. Amikor így teszünk, morálisan felelősnek tartjuk egymást.

Ez a könyv azzal foglalkozik, hogy milyen körülmények fennállása esetén helyénvaló ezt tennünk. A *Vétkek és választások* az elmúlt ötven év morális felelősségről szóló szakirodalmának legfontosabb szövegeit gyűjti össze, melyek többek között az alábbi kérdésekre keresik a választ: Megítélhetők vagyunk-e olyan dolgokért, amelyeket nem befolyásolhatunk? Felelősek vagyunk-e az érzelmeinkért és vágyainkért?

Milyen szerepet játszanak az érzelmek a felelősnek tartás és felelősségvállalás gyakorlatában? Túl filozófiai jelentőségükön a cikkek az angolszász tradíció méltó képviselői: elméleti tisztaságukkal, szellemes példáikkal és elegáns érveikkel kítűnően alkalmasak arra, hogy a felsőoktatásban (vagy akár a középiskolában) tanulók számára világossá tegyék a kérdéses problémák jelentőségét, és kedvet csináljanak a filozófia és etika tanulmányozásához.

Szerkesztőség: Pannon Egyetem,
Modern Filológiai és
Társadalomtudományi Kar,
Iskolakultúra Szerkesztőség, 8200
Veszprém, Vár u. 20.
Tel.: 06 30 2354558
e-mail: geczijanos@vnet.hu

Elektronikus változat, közlési feltételek:
www.iskolakultura.hu

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága (Budapest, Orczy tér 1.), a Könyvtárellátó Kht. (Budapest, Váci u. 19.), a Magyar Lapterjesztő Rt. (Budapest, Táblás u. 32.), a HÍRKER Zrt. (Budapest, Táblás u. 32.), valamint egyéb alternatív terjesztők. Előfizethető még közvetlenül a szerkesztőség címén. Előfizetési díj számonként 500 Ft. (Teljes évfolyam: 6000 Ft.) Megjelenik havonta. Lapunk példányai megvásárolhatók a Gondolat Kiadó könyvesboltjában (Gondolat Könyvesház, 1053 Budapest, Károlyi M. u. 16.), valamint az Írók Boltjában (Budapest VI., Andrassy u. 45.).

10. *Tüske László* (2001, szerk.):
Muszlim művelődéstörténeti előadások
11. *Petőfi S. János – Benke Zsuzsa* (2002):
A multimediális szöveg megközelítései
12. *Kárpáti Eszter – Szűcs Tibor* (2002, szerk.):
Nyelvpedagógia
13. *Reisz Terézia – Andor Mihály* (2002, szerk.):
A cigányság társadalomismerete
14. *Fóris Ágota* (2002):
Szótár és oktatás
15. *H. Nagy Péter* (2002, szerk.):
Ady-értelmezések
16. *Kéri Katalin* (2002):
Nevelésügy a középkori iszlámban
17. *Géczy János* (2003):
Rózsahagyományok
18. *Kocsis Mihály* (2003):
A tanárképzés megítélése
19. *Gelencsér Gábor* (2003):
Filmolvasókönyv
20. *Takács Viola* (2003):
Baranya megyei tanulók tudásstruktúrája
21. *Lajtai L. László* (2004):
Nemzetkép és iskola, 1777–1888
22. *Franyó István* (2004):
Biológiai műveltségünk
23. *Golnhof Erzsébet* (2004):
Pedagógiai nézetek Magyarországon, 1945–1948
24. *Bárdos Jenő* (2004):
Nyelvpedagógiai tanulmányok
25. *Kamarás István* (2005):
Olvasásügy
26. *Géczy János* (2005):
Pedagógiai tudásátadás
27. *Révay Valéria* (2005, szerk.):
Nyelvészeti tanulmányok
28. *Pukánszky Béla* (2005, 2006):
Gyermekszemlélet a 19. században
29. *Szépe György – Medve Anna* (2005, 2006, szerk.):
Anyanyelvi nevelési tanulmányok I.
30. *B. Nagy Ágnes – Medve Anna – Szépe György* (2006, szerk.):
Anyanyelvi nevelési tanulmányok II.
31. *Géczy János* (2006):
Az iskola kultúrája: nevelés és tudomány
32. *Kelemen Elemér* (2007):
A tanító a történelem sodrában. Tanulmányok a magyar tanítóság 19–20. századi történetéből
33. *Medve Anna – Szépe György* (2008, szerk.):
Anyanyelvi nevelési tanulmányok III.
34. *Boros János* (2009):
Filozófia!
35. *Hoffmann Zsuzsanna* (2009):
Antik nevelés
36. *Orbán Jolán* (2010):
Jacques Derrida szakmai hitvallása
37. *Boros János* (2010):
A tudomány, a tudás és az egyetem
38. *Géczy János* (2010):
Sajtó, kép, neveléstörténet
39. *Révay Valéria* (2010):
A nyelvhasználat szintjei a XVII–XIX. században Északkelet-Magyarországon
40. *Medve Anna – Farkas Judit – Szabó Veronika* (2010):
4×12 mondat
41. *Koltai Zsuzsa* (2011):
A múzeumi kultúrák közvetítés változó világa
42. *Boros János* (2011):
Demokrácia és szabadság
43. *Érfalvy Livia* (2012):
Kosztolányi irásművészete
44. *Nagy Péter Tibor* (2012):
Oktatás, -történet, -szociológia
45. *Horváth József* (2012):
Íráspedagógiai tanulmányok

Bíró Ferenc

Ányos Pál és örökösei

Bessenyei György és nemzedéktársai számára a nemzet a 'natio Hungarica' (a magyarországi nemesség) volt, de ők ettől a több nyelvű rendi közösségtől – ha különböző módon is, de valamiképpen – már eltértek: gondolkodásukban előtérbe került a magyarul beszélő nemesi közösség, magyarul írtak, magyarul olvasó társaik számára. A magyarországi rendiség magyarul és más nyelven beszélő tagjai között ez nem keltett semmilyen feszültséget, hiszen itt csak a gyakorlatban s nem az eszmék világában bekövetkező változásról volt szó. Azért, mert valaki magyarul ír, vagy fontosnak tartja a magyarul való írást, nem feltétlenül döntött identitásának kérdésben.

Pintér Márta Zsuzsanna

Ányos Pál korabeli recepció- jához: érzékeny játék – Ányos egyik versével

Ányos Pálnak a korabeli irodalmi életbe való beágyazottságát nemcsak kiterjedt irodalmi levelezése s az ennek nyomán kialakuló kapcsolatrendszere, hanem verseinek a kéziratos versgyűjteményekbe való bekerülése, a populáris regiszterben való jelenléte is bizonyítja.

Hermann Zoltán

Ányosról és a Gráciákról

A literátus műveltség 18. század végi laicizálódásának (Bíró, 1998, 138–160. o.) zavarba ejtő, egyszersmind azonban megindító jelensége a – nevezzük így – pálos szentimentalizmus. Virág Benedek, Verseggy Ferenc, Ányos Pál és a pesti pálos rendház könyvtárát, akkoriban az ország egyik legnagyobb és legmodernebb

könyvgyűjteményével rendelkező könyvtárat gondozó Kreskay Imre a prekazinczyánus érzékenység kánontörténetileg is jelentős költői. Még csak a szigetszerűség vádjával sem lehetne illetni azt az irodalmi csoportot – ez persze a pálosok életközeli hitelveinek következménye is lehet –, ami a rend keretein belül az 1770-es években működött: Verseggy nyelvészeti és esztétikai dialóguskeresése és vitatkozó kedve, Kreskay utazásai során a német és olasz újklasszika irodalmáról szerzett elmélyült ismeretei, Virág és Ányos költői teljesítménye háttérében valamiféle tudatos, összehangolt művelődési, irodalmi, „modernizátori” programot is sejthetünk. A szorosabb kapcsolatot tartó Virág, Kreskay, Ányos esetében mindenképpen: ők hárman mintha a líra klasszikus műfajainak, az ódának, az episztoláris és az elégius költészetnek a megújítását, a kortárs német-olasz mintákhoz való adaptációját tűzték volna feladatul maguk elé.

Karikó Sándor

Társadalmi egyenlőtlenségek és nevelés

Először a társadalmi egyenlőségről gondolkodjunk – röviden. Vitathatatlan, a társadalmi egyenlőség ősrégi becses eszme, történelemformáló erő, természetes, sokakat magával ragadó kíváncsi és életérzés. A modern (új- és legújabb kori) politika szüntelenül és közvetlenül ki is nyilvánítja: társadalmi értelemben minden ember egyenlő. A különböző politikai (és ideológiai) természetű dokumentumok csak árnyalati eltérést mutatnak a megfogalmazásban, a mondanivaló szempontjából (hogy tehát minden ember egyenlő és szabadnak születik) azonosak.

97712151523301

13034